

HAJLÉK

ÉPÍTŐMŰVÉSZETI FÜZET

SZERKESZTI CSABA REZSŐ

1.

FÜZET

ÍR T Á K:

NÉMETH LÁSZLÓ, KARÁCSONY SÁNDOR
VERES PÉTER, FÉJA GÉZA, FÜSTI-MOLNÁR
SÁNDOR, SOLTÉSZ JENŐ, CSABA REZSŐ.

BUDAPEST, 1944. JANUÁR
MAGYAR ÉLET KIADÁSA

VÖRÖSMARTY-NYOMDASZÉKESFEHÉRVÁR

Felelős kiadó: dr. Püski Sándor.

A magyar építészet, — akár az irodalom, a színház, a festészet vagy a szobrászat — nem „szakmai magánügy.” Minden elkülönülés előbb utóbb sorvadást otoz, a virág elhervad, mert fejlődéséhez atmoszféra, kritikai légkör, az életet mozgásban tartó szellemi, társadalmi erők folytonos beömlése szükséges. Építészetünk hosszú ideig elzárkózott az alkotókat éltető magyar szellemi légkörtől. Csak egy irányból kapott belső hatásokat: az építetők felől. Tudjuk, ez a befolyás nagyon kártékonynak bizonyult; éppen azokat a hatásokat közvetítette, amelyek a kifáradt vezetőrétegek és a középosztály felől jöttek az elfajzott ízlést, az építészeti kulturálatlanságot, a hagyománytalan életformákból következő építészeti abszurdumokat. Közvetítette az állami és közületi építkezések politikai vágyálmait is művészetpolitikai tendenciáit, a neobarokkot és a stílustalanított stílusok más változatait. Ami hatást ezeken kívül építészetünk kopott, mind kívülről jött: ésszerűek lettünk francia módra, tárgyilagosaak német módra és történelmieks olasz módra. Kultúránk vitális erőiből a magyar élet legmélyebb forrásból fakadó termékenységet ő hatásokat az építészet alig kapott. Csak most jelentkeznek első tünetei a nagy találkozásnak, melyben az építész és az épíléshől kizárt magyar rétegek, a „nyugati civilizáció” hideg technikusa és a „magyar utópia” megszállottja egymásra lelnek.

Füzet sorozatunk ezt a találkozást szeretné elősegíteni. Első számunkat nem építészek írták. Író, szociológus, társadalompolitika szólal meg olyan kérdésekben, melyekről eddig csak az építész beszélt. Kívülről közelítünk a problémához, a

magyar szellemi élet legtisztább távlatai felől. Ablakot nyitunk — Németh László szavait hasznába — az új magyar kultúrtáj felé. Szeretnők kiemelni építészetünket az öncélú formaproblémák és a még öncélúbb technikus észjárás cirkulusz viciozusából odaállítva a magyar sorskérdések vonalába, a nemzeti kultúra létkérdései közé.

Németh Lászlót, Karácsony Sándort, Veres Pétert és Féja Gézát nem kell bemutatnunk olvasóinknak. Valamennyien a sorsformáló magyar szellemi élet első vonalában építik a magyarság új történelmi útját. Közölt írásaikból is kitűnik, hogy építészetünk sok megoldatlan kérdése mennyire belevág e gondolkozók problémavilágába, kibontakozást kereső vívódásaiba. Füsti Molnár Sándor az Országos Szociális Felügyelőség szolgálatában álló fiatal szociológus a magyar szociálpolitika szempontjaiból vizsgálja a felvetett kérdést. Soltész Jenő az ONCSA egyik szervezetének igazgatója, — aki maga is sokgyermekes, szegény családból emelkedett a népet erősítő szociális munka irányi ól közé, — a hajléktalan szegény magyarság szempontjaiból, a munkája közben szerzett közvetlen tapasztalatai alapján foglalkozik a magyar hajléképítés néhány fontos kérdésével. Tanulmányaiikkal a kérdés sem megoldva, sem lezárva nincs, de hiszük, hogy sikerült sok elszigetelő falat lebontaniok, sok új szempontot felvetniök. Következő füzetekben tovább közöljük e megnyilatkozásokat. De ezzel párhuzamosan a magyar építészek mondanivalói, hozzászólásai is sorrakerülnek. Építészetünk számtalan kérdése tisztázatlan, irodalma nem áll arányban az ügy jelentőségével, a sürgős feladatok nagyságával. Szerény vállalkozásunkkal lelkiismeretvizsgálatot tartunk s az ország sorsáért aggódók elé tárunk egy nagyon elhanyagolt magyar ügyet. Hangzatos programot nem adunk, első füzetünk tartalma kijelölte az utat: a magyar építészet sorsa és a magyar nép sorsa nem választható külön. Eddig külön utakon haladt. A találkozás mindkettő számára nagy jelentőségű lesz.

Budapest, 1944 január hó.

Magyar építészet

Bartók zenéjét kevesen illetékesek méltatni. Művelődésünknek azt a modeljét azonban, amely Bartók művében öltéplőlt jól, rosszul mindenki érti s hivatkozik rá. Tudják, hogy Bartók nagy gyűjtő volt. Nemcsak a magyar népzenének tárta föl ősbib rétegét; egész Keletközépeurópa zenei örökségéből táplálkozott. Ugyanakkor nagy alkotó: a lelke ősrétegébe kapcsolt zenei prehisztorikumnak a zene kitágított algebrajával szerzett általános érvényességet. Művészete így lett magyar kútforrás s Európa számára is forrás. Már már geológiai magyar s egyetemesen emberi.

Aki Bartók (s ikerháza és ellentéte: Kodály) munkásságáról legeredményesebb íróinkra fordítja figyelmét: ugyanazzal a modellel találkozik. Hatalmas gyűjtés; a teremtő emlékezetnek népi és történelmi felduzzasztása, az európai műfajokba új vért öntő, egyéni művészet: nem ez Ady lírájának, Móricz öregkori műveinek, Tamási költészetének pl. Kodolányi középkori regényeinek közös törvénye? Csoválható-e, hogy aki zenének és irodalmunk vívmányaival eltelt a képzőművészet felemelkedéséről álmodik, ugyanennek a modelnek a hatása alá kerül. Népi építészetben, díszítésben, faragásban minél több magyar emléket fölszíni s ennek vívni ki egy új, egyetemes formanyelvet. Hogy ez a gondolat mennyire fixa idea szerűen ül képzőművésztünk fölött, nemcsak azok a szobrászok bizonyítják, akik a somogyi pásztor faragást akarják fölvinni fővárosi épületeinkre, még inkább az a történész, aki sokévtizedes

mintaszerű régész kutatás után épp a napokban állt elő egy új magyar stílust kikombináló ötvösműveivel.

S ha azt vizsgáljuk mégis, hogy ez a bartóki minta képzőművészetünkben idáig mit hívott elő: én bizony alig látok valamit, amire Ady és Móricz Zsigmond géniusza, mint egyenértékű rokonára, rábólinthat. Pedig ennek a modemek első elméletírója s harcosa, jóval Bartók előtt éppen egy építész volt. Lechner Ödön lángelméjéért azt hiszem joggal hadakoznak a tanítványai. Az építész és a gondolkodó azonban benne külön igazolandó. Lechner szembe fordult a történeti stílusok följújtóival; az építészet belső következetességét hangsúlyozta a márvánnyal vakolt bádog oszlopok korában. Magyar lelket követelt az építészetben, amikor a gyorsan fölhúzott főváros hevenyészett műüördi tásokkal telt meg. Kétségtelen, hogy Lechner elveivel messze előrevágott a megvalósult huszadik századi építészet s a meg nem valósult magyar építészet útjára s álmába. Alkotásait, az Iparművészeti múzeumot, a Postatakarék pénztárat, a kőbányai templomot azokban csak mint a maga korának az építményeit lehet méltatni s nem mint eszméi megvalósulását. Az Iparművészeti múzeum például, amely alatt mint medikus nap-nap után elmentem, rám mindig inkább egy bizarr, de művészi mesekastély benyomását tette (a New York palotákat építő Pestnek egy tisztább, de mégis csak szeszélyes pillanaté). Amíg Lechner elméletével meg nem ismerkedtem, eszembe sem jutott, hogy ez az Ady lírájával analog jelenség lehessen. Lechner tanítványainak is inkább az az érdemük, hogy egy-egy nyugodt, építészetileg következetes épületükkel a modern építészetnek már a világháború előtt úttörői voltak. Amiben magyarok akartak lenni, Vajdahunyados tetőik, ma inkább ónémetnek hat. Valami hozzájuk hasonló, mint Bukarestben láttam, minden balkáni nacionalizmus építészetében feltalálható.

Lehetséges, hogy az építészeti falukutatás egy új Lechner számára előteremti még, ami Malonyai kortársainak

hiányzott, A történelmi stílusok magyar módosulásaiból jobban megértjük a magyarság építészeti ösztönét. Egy nagy Bartók szerű építész útját elzárni úgysem tudnám, de nem is akarom. Én csak a szükséges és üdvös kételyeket szeretném fölébresztetni: vájjon olyan művészet-e az építésiét, mint az irodalom és zene; belezsúfolható-e annyi néprajzi és történelmi emlék s magában a zenében és irodalomban is nem marad-e világsikere ellenére is mindig egy kicsit tájéradekesség, az a művészet, (egy Griegé, Knut Hamsuné is), amely többet néz maga alá mint fölé.

*

Újabban el-el gondolkozom munkásságom egyik feltűnő paradokszonán. A Bartók módjára készült írói alkotásoknak nem volt nálam nagyobb méltatójuk. Az Erdélyi és Tamási első köteteiről írt tanulmányoktól Kodolányi Isteneiig mindet védtem, mindért lelkesedtem. S én magam meg sem próbáltam olyasformán írni, mint ők. Írásaimban sosem voltam gyűjtő. Hangomat sosem iparkodtam a kollektívum ősi hangszerládáján fölerősíteni. A parasztságról írt regényeim ellen az volt a kifogás, hogy a parasztek nem beszélnek parasztkul bennük. Történelmi tanulmányaim sem bonthatták meg hangomnak a legkülönfélébb műfajokon átvonuló egyszólamúságát, Bizonyos, hogy ennek más oka volt, nem a képtelenség. Ha gyermekkori regényem, az Akasztófavirág egyszer megjelenik, megláthatják, milyen elszánt etnográfus voltam én abban. Történelmünkben is szítam föl annyit, mint más; könnyű lett volna a hangom elzúrozni» históriaivá öblösíteni Én azonban épp ettől vizsgálótam. Amit másokban dicsértem, abból magamnak nem kértem. Nem akartam a Bartók model je szerint nagy író lenni.

Ez a vizsgálás semmiféle kevély érvvel sem igazolhatta magát. Sőt mély kritikai alázatot, mondhatnám írói csökkentértékűséget tartolt fönn bennem, ők voltak, a Bartók szerint írók, az igaziak, akikre az ember szerelmesen

irigykedik. Követni nem elvből, szeméremből nem követtem őket: hazugság lett volna. Mint ahogy az is hazugság lenne, ha én valami mámoros bölcsész hallgatónként tökéletes kiejtéssel kezdenék franciául beszélni. Gyönyörű dolog, de engem visszatart tőle a szájtartásom iránti hűség; irodalomban a mondotta szemérme. S ez a hűség, ez volt az én múzsám, amely ellen nem tudtam véteni. Abba is belenyugodtam inkább, hogy magyarságomban a nagy gyűjtőknél halványabbnak érzem magamat. A példakép Bartókék voltak. Mi más volt a „mélymagyarság“ például, mint a bartóki minta faji szorongatásunk sötét éveire az egész magyar művelődés elé például nagyítva. Nem gőgös önigazolás; hanem megalázkodás, a vezérszólam átengedése. Én azonban a minta kedvéért sem akartam gazdagabb és magyarabb lenni, mint amennyire gyűjtés és hangöblösítés nélkül vagyok.

Ma már erről az ellenállásról is másképp gondolkozom. Az embernek érdemes megérnie a negyvenedik évét: ekkor kezdi megérteni, amit odáig ösztönből csinált. A Bartók modeljének azért nem adhattam oda csak az agyam, mert a természetem másra volt fönntartva. Abban egy másik „minta“ készült. Ha Bartók, Móricz, Ady természetében a magyarság ószövetségi modellje érett: az enyémben s másokéban is az újszövetségi. Bennük a hagyomány bukott föl megforrósodva, bennünk az utópia. Az én egész életem a jövőre volt függesztve. Arról volt szó, hogy ebből az életből merre vágjuk ki magunkat. A múlt, Európáé és a magyarságé, csak e miatt a kivonulás miatt érdekelt. Családomban, munkakörömben, a farm álmában: az emberiség új bölcsőjéért, egy magyar újszövetségért küzdöttem. Bennük századok láncolt lelke járt vissza. Bennünk új századok csőre törte a tojást.

Ma már a társadalmi jelentését is tudom ennek a különbségnek. A Bartók módján teremtő művészek számára a nemzet elsősorban a parasztság volt. Az ő művészetükben

a közös megállapodás (Szabó Dezső szavával) az volt, hogy a nemzetet a parasztságra kell építeni. Ezt elméletben én is elismertem. Úri vagy inkább uracska süvegem én is levettem mindig a parasztnyár előtt. De most lep csak meg, hogy mennyire nem ismertem el ösztönömben. Az én számomra a nemzet az ériel nőiség volt. Nem a valóságos, amelyiket a középosztállyal szokás összekeverni. A kívouló, a kaszl jellegét ledörgölő, a parasztságot, iparosságot magához nevelő, magába olvasztó, az utópiabeli szóval; sehol meg nem levő, de mégis dagadó s biztosan elközelítő, ők egy óriási történelmi bazalt oszlopra építettek, amely azonban a szemünk előtt olvad, a parasztkultúra fölbomlásával, semmivé. Én a semmire, a délibábra építettem, ebbe a délibábra azonban végül az egész társadalomnak bele kell költöznie (íöltéve, hogy erőszakot nem követnek el rajta); a kivonuló középosztálynak éppúgy mint az értelmiséggé emelkedő iparosproletárnak s a kertésszé képzett mezőgazdának

Ne kutassuk most, hogy az új magyar irodalomban ez a model még kiknek az ösztönében piheg tapogatózik. Érdekesebb kérdés: vájjon az új magyar építőművészet, ha meglesz egyáltalán, melyik model szerint lesz meg hamarébb. Én úgy érzem, hogy az építészet sokkal kevésbé történelmi, vagy ha úgy tetszik emlékező művészet, mint az irodalom és zene. Épületeinkkel a jövőbe törünk: olyasminak akarunk látható otthont teremteni, ami a lelkünkben már megvan, de a tárgyi világban még nincs. A középkor székesegyházai is csak szobraik és freskójuk tárgyával emlékeztek; szárnyalásukkal inkább az utópiát húzták a föld felé. Aki épít, mindig az egész életet költi újjá. A zene, az irodalom: inkább morfondírozás, eltűnődés a lélek mélységei fölött; az építészet azonban akarati alkotás: beléavatkozás a tájba, az életbe, szokásokba. Egy pentaton dallam egy zenedarabban egész más valami mint egy szittyamotívum egy ház falán, Épp ezért a Bartók modeljébe

beleszédült építészeknek nem lesz tán fölösleges a másik utat is végiggondolniuk. Próbáljanak egy nagy magyar utópia számára építkezni; abban megmerülni s abból házakkal fölmerülni. Akkor persze le kell mondaniuk róla, hogy vaskosan, adatszerűen magyar művészetet fognak csinálni. Nem; éppen csak annyira lesznek magyarok, amennyire ők maguk azok, s amennyire az álom az, amely mégis csak itt termett, az itteai viszonyokból. Vagyis amennyire Egyiptom épületei egyiptomiak s a középkori székesegyházak franciák.

* * *

Emlékező és utópista művészet; a nemzeti jelleget tudatosan feltáró vagy véletlen eláruló: az építész irodalmi szalmacséplésnek érezheti az efféle megkülönböztetést. Tán jobban megért, ha egy percre az ő köpenyébe bújok s elmondom nem azt, hogy én hogy csinálnám (ez kiterjed a gondolkozó hatáskörén) hanem hogy hol fognék hozzája.

Hogy fogna hozzá a Bartók szerint építő? Olyasformán mint Füttich Nándor az új magyar iparművészetnek. A turáni sátoztól a göcseji parasztházig fényképezne, mérne, rekonstruálna. Megállapítaná, milyen építő ösztönök dolgoztak a pusztai, a falulakó, a városokat építő magyarban s amikor jól teleitta magát ezzel az öszlönnel, nekiáilna pályaudvarokat, templomokat és nyaralókat építeni. Én egészen másból indulnék ki. Abból, hogy a valóság sugallata s a legjobbak álma szerint milyennek kellene Magyarországnak lennie s ennek a Magyarországnak kezdenék téglát vetni s betont keverni,

Mi határozza meg az én fejemben, ha már egyszer építésszé csigáztak, a fölépítendő utópia-Magyarországot? Nyilván azok a jótörekvések, amelyeket a társadalomban csírázni látok s a képzeletemmel folytatni tudok. Ilyenek,¹

¹ Amit ment elmondok nem program, csak szemléltetés. Minthogy a magyar Le Corbusiernek én csak a ma fa m fejét adhatom kölcsön, a magam álmából is kell kiindulnom. De a lényeges itt nem is maga a látomás, hanem az összehasonlítás. Hogy épít az, aki *magyar* építészeti *stílust* akar s hogy aki új *Magyarországot*.

1. A növä urbanizáció. A parasztság a városok felé özőnik, faluiában is városiasodik. Kivetkezik régi viseletéből, városias igénye s muveUsége támad; iskolán át vagy iskola nélkül egy csomó értelmiségi ember vetődik ki belőle: parasztírók, volt népfőiskolátok, aranykalászosok. 2. A városok szétszóródása. A városi munkás és értelmiségi ember kifelé törekszik. A műhelyváros és lakóváros lassan szétválík. A felhőkarcolós üzemi és adminisztratív központok körül táguló gyűrűkben futnak szét a fás földszintes félévárosi települések. A milliós fővárosokból mind több csúszik át a vidék ötven-százeezres városaira s azoknak a harminc-negyveneezres magvából is mind több a környezetükre. 3. Előrehaladó kertgazdálkodás. A nyílt mezőgazdasági területeken mind nagyobb foltokat foglalnak el: Kecskemét, Jánosháza, Szabolcs. Hegyközségekbe, szövetkezetekbe tömörült kis farmok aprítják a sivar, búzatermelő nagybirtokot. A mezőgazdaság legértékesebb része az értelmiségi színvonalat elérő, képesített kertészek kezébe kerül. A városok körül is egyre nagyobb és egyre szakszerűbben kezelt kertek sarjadó ak föl. A gyári és értelmiségi munkaidő s az asszony-munka csökkenésével a családoknak több szabadidejük marad kertjeik számára. A mezőgazdasági termelés egy részét a kertvárosokban szétszórt városi lakosság veszi át. 4. Tökéletesedő közlekedés, áramosítás, gépesítés. Egyelőre a bicikli, majd lassan az autó a munkás ember számára is százméterekre olvasztja a kilométereket. A tanyákon ott van a villany, a kerti munka állati felét, ásást, öntözést, permetezést gépek veszik át. 5. A hely géniuszának a tisztelete. A kisebb városokba visszacsúszott élet meglelkesíti a fővárosba halt tájakat. A növényekkel nemes munkában összeforrt értelmiségi emberben szárnyat kap a kertészvatlás. Az absztrakt szórakozások sport, tánc, kártya helyét a csendben növä dolgok ünnepélyessége foglalja el.

Álmodottak ezek a jelenségek? Nem, mindenki megfigyelheti. Csak az álom álmodott, amely összefoglalja őket.

S mint ahogy ma az lenne a legrealisabb közoktatási, köz-igazgatási vagy kereskedelmi programra, amely ennek az utópiának a szolgálatiba áll: kétségkívül az lenne a legrealisabb magyar építészet is, amely erre az új kultúrtájra szegezné a szemét. A világi építészet, akár a reneszánsz palotáira, akár a tizennyolcadik század parkos kastélyaira vagy az új beton építészetre gondolunk: mindig ott lendült föl, ahol az új életnek ilyen merész látomása *élt* az építetők és építők lelkében. A magyar építésznek is arra az új magyar tájra kellene, akármit épít, az épületeit raknia, amelyen a hűbéri és tőkésrend klasszikus képződményei: a falu és a nagyváros már sorvadóban vannak; bontja őket az új szövet: a szétszórt urbanizáció, a kertes település. A megvetett magyar tanyaváros, amelynek az elmaradtságáról annyit beszéltünk, új útjaival, vilányával, kertgazdaságával, az ideális település mintája lesz; ipar és földművelés fölbonthatatlan szövődnek egymásba s a munkásosztályok elűtő műveltsége egy a mainál érzékibb értelmiségi műveltségben egyenlítődik ki.

Közhely, hogy mindsn építészeti kornak megvan a kedvenc tárgya; azt építi a legszívesebben, abban talál a legjobban magára. Rómában a nyilvános csarnokok, a középkorban a várak és székesegyházak, a korarenesszánszban a palota: éppen csak emlékeztetünk rája. A mostani beton-építészetnek a fás meddő ízét (Viagvarországon legalább) épp az magyarázza meg, hogy mit építettek s minek. Nagy hivatali palotákat az államnak; családi házakat pihenő polgároknak, templomokat a vallási közömbösségnek. Az absztrakt anyagok absztraktul lettek a városok közepébe, a sínek mellé, a strandok fölé kihelyezve; a csa'ádi házak egy-egy láthatatlan sajtóház alá épültek, amely alá a munkának, az életnek nem volt bejárása. Mit épít majd a legnagyobb kedvvel a mi utópista építésünk? Az óriási különbség itt szökik szembe: egy három-négy holdas farm, vagy még kisebb termelő kert értelmiségi kertészének, munkásgazda

kéltűjének — no mit is —: házat, tanyát, központot, telepet. A feladat újdonságát a nevek alkalmatlansága mutatja. Arra, amit építeniük kellene: nem illik rája egyik sem. Nézzük csak: itt van egy darabka föld az ország testéből. Aki megszállta: egy kis autarkíát valósít meg rajta. Van egész éven át zölde, gyümölcse, állata, takarmánya; van azonkívül egy „kiviteli“ terménye, Jonathan, szőlő, káposzta, ann a ruháját, gyerekei taníttatását teremti elő. A birtok tulajdonosa „művelt“ ember (ilyen gazdaságot más, mint sokoldalú, fogékony ember fenn sem tud tartani) gazdaságában következetes, életmódjában némi ízlésre törekvő. Ugyanakkor mérsékelt igényű, munkás ember is, aki azt, amit a gép el nem végez helyette, maga végzi s verejtékével méri kiad í sajt. Mi van egy ilyen ember birtokán építeni való? A kétszobás házacská csak a fellegrájta; a veranda elötte már a téli kertészkedéshez kell; az épületek nagyobb része: ól, pince, méhes, szín, kamrák, virágház, műhelyek, kemence, öntöző: a munka szállása. Egy telep tehát. De ezt a telepet nem a simára döngölt földbe kell ültetnie, hanem mindent a helyére, belé a birtokba. A méhesnek ott kell lennie, ahol a méheknek a legjobb, a kútnak, ahonét a Í31d legjobban öntözhető, a kacsáolnak, ahol víz van úsztatónak. A telepet tehát csak a birtokkal együtt lehet megtervezni; az építendő dolgok közt a paradicsom karótól, az aszaló fedelén át, a tornác oszlopáig csak fokozati különbség van. Vagyis: az építésznek birtokot kell építenie » nem házat. Ez új feladat. Városainkban vannak ugyan kertépítők, de azok a kényelemnek építenek; falvainkban is nőnek Oncsaházak, ezeknél azonban, (még ha nem is egy sablont raknak ki az uicaszélre) messze van a ház a gazdaságtól. Az elé a feladat elé, hogy egy sajátos fekvésű és természetű birtokot a rajta sarjadó növényzettel, munkahellyel, szállással együtt egy műalkotásba foglaljon, s a rajt folyó életre ezzel a művészet színét lopja: magyar építőművész még nem igen került.

A plébániatemplomok és nyilvános uszodák pályázója mosolyog. Az ilyenből, még ha akad is ilyen építető, sosem lesz más, mint kísépitészet. Pedig hát ebben sincs igaza. A föladatok itt együtt nőnek azzal a világgal, amellyel az építész szövetkezett. Egy embernek csak egy tanyára, de egy hegyközségnek, tanyacsoportnak már szövetkezeti házra van szüksége; ugyanabban az épületben: községházára, kereskedésre, garázsra, előadóteremre, kertészziákásra. kíséleti telepre. Az ilyen szövetkezeti építész harmonizálója lehet egy egész településnek; ha egy új terület szervezői kéri fel: ötszáz holdat álmodhat meg úgy, mint elcbb hármat vagy négyet. A szövetkezeti értékesítő telepeivel« üzletházaival benyomulhat a városokba. Új stílust vihet a városok körüli tisztviselő és munkás építkezésekbe. A háromszáz öl helyett fél holdat vagy egy holdat követel, nyaralók és családi házak helyett kis munkatelepeket épít s ezzel részt vesz a modern nagyváros teremtő lebontásában. Megmutathatná, hogy kell közintézményeket, iskolákat, kórházakat, laktanyákat ilyen termelő telepeken elhelyezni. Azokon az üdülő telepeken, amelyek ma egy egy szép táj élőködői, termelni is. Ugyanakkor ő teremthetné meg a falu számára is a szabadulás útját — az építészetben. Falukon ma városias homlokzatot és esslingeni redőnyt raknak a parasztházra; azt hiszik, ez az urbanizáció. ő tanyáiban, melyek egyszersmind új gazdálkodási módot is jelentenek, új modelt áliítana a törekvő gazdák elé s lassan a filvakat is széíoldaná, megemészténé úgy mint a városokat. Nem is birtokot, városnegyedeket, középületeket tervezne, hanem új tájakat, egy egész új országot. Mindennek persze az a föltétele, hogy az irány, amelyhez hozzásegő» dönt, győzzön. Ez azonban minden építészeti stílus kibontakozásának feltétele.

Az ám, de hol marad ebből a magyarság? kéri a magyar építészet hívei csüggedten. Hol fogunk mi itten a jurtára emlékezni?

Nos, hát maga az álom, a feladat! Déleurópa megcsinálta reges régen, a maga módján, kertországait; északnak sosem lesz hozzá fénye, s gyümölcsfája. Az iparral túltömött országokban a tér hiányzik; Oroszországban a viszonylagos függelelenség, amely e kertszocializmus föltétele. Franciaországban tán hasonlóak a viszonyok; de pillantsunk Le Corbusier óriási üvegkalitkákkal villogó vázlat kön> vébe. Kertmagyarország úgy látszik nemcsak a táj álma; egy kicsit a Csokonaiakat virágzó nemzeté is.

De érvényesülhetne a magyar jelleg ebben az építészeten máskép is; nemcsak így közvetve: a feladat eredetében. Nehéz is volna megakadályozni, hogy ne érvényesüljön. Mi magyarok nem vagyunk például utcai nép. Szeretünk kerítés mögött élni; akármilyen kis téren: ott vagyunk királyok; az utcán nem élünk, hanem tartjuk magunkat. Nézzék meg a Kiskunhalas féle községek gazdasorát; hol vannak még olyan magasra földeszkázott kerítések. Az alföldi városi ház is: négy betámasztott ablak, s egy nagy várfalban egy óriási várkapu, A kert lágyít ezen a mordságon, de nem tünteti el. Mi itt a Bocskay kertben például szőlőlugasokból készült spanyolfalak mögött tartjuk a királyságot. Az építésznek a fák ültetésével, az épületek csoportosításával a mi telepeinken is meg kellene teremtenie a zugot, ahol a gazda úgy érzi, hogy nem látsz a hasába. Aztán tornácos nép is vagyunk. A Dunántúl falvait járva, vagy műemlékeink albumát lapozva: a ház dísze mindenütt a tornác. Szeretünk kinn is lenni meg benn is; szeretjük a kőlabakra futó növényt, a párkányt, amely mögött föl-le lehet járni, rátámaszkodni, kinézni; az elmékedés királyi pillanatait. A mi tanyáinkon ez a magyar loggiás hajlam nemcsak a házban, s a ház előtt eíégülhetne ki, hanem a melléképületek, az utak elhelyezésében, az egész növényzet lüktetésében. Aztán a kuckók! Építettek nekem egy betonházat. Az emeletre vivő lépcső alá a feleségem egy kis rabitzboltot hajtott, s

díványt tett belé. Aki csak a nagy meztelen házba bekerült, mind ez alá a kis bolt alá húzódott. A lépcsőház fölött maradt egy ágynak való zug: abba esténként begubózni, s ott olvasni: ez lett a másik hajlék-boldogság! A beton építkezés egyszerűsége megfelel a magyar természetnek; csak egy kicsit több tagolást, nemesebb arányokat kívánna belé. Az én házamhoz hozzátoldtak egy másik házat; kényszerből L betű formára, hosszában. S az épület, amelyet odáig sivár kockának neveztem, egyszerre elviselhető lett. Egy ilyen telepen ez az arányokat kedvelő egyszerűség is megtalálhatná a maga tagolnivalóját.

De a jelleg önkénytelen érvényesülésén kívül (amelyet én fontosabbaak tartok) fölszívhatna a mi telep-építészetünk a magyar népi építészet egyre lelkiismeretesebben gyűjtött emlékeiből is egy csomó megoldást. Többet mint a városi kői épületek, vagy az Oncsa házak. Új építészünkben van valami anyag-gőg. Ami nem vas, beton, téglá és üveg, azt megvetik. Nemcsak az absztrakt épületek kívánnak absztrakt anyagot; e hazátlan s meg nem indítható matériák az építészek szándékolt tárgyilagosságához is jól illenek. A mi birtok és tájépítőink nem vállalhatják ezt a dölyföt. Már csak pénz olokból sem, hisz szegény tanyások számára kell építkezniük. Da maga a táj is bekéredzne természetes anyagaival. A terméskő, a házi téglá, a vályog, a fa: nincs, érzésem szerint, a műépítkezésből örökre kizárva. A lugaskaróktól az ólak oszlopain át a ház bővebben használt fa alkatrészéig milyen szépen olvasható be például egy épület faanyagával a hozzá tartozó kert növényei közé. S mennyire más hangulatot teremt megint egy olyasféle anyag mint az almádi kő, egy forró bazaltos terepen. Tizenhét évig tanítottam mint egészség-tanár ezeknek az anyagoknak a hibáit. De ez is feladat: megnemesíteni őket. A tűzállóvá tett nád például sokkal szebben, hajlék-szerűbben borítja a házat, mint a pala, vagy a cserép.

S ha egyszer ezek az anyagok megint teret kapnak a

komoly építkezésben: nincs-e mód, (mértékkel természetesen), a rajtuk kifejtett népi építészet felhasználására? Rákenni a népművészetet egy modern bázra; ezt nevezik, ha jól tudom: műtyürkének. De ahol a munka sugall hasonló fortélyt: ott igenis tasulhatunk a népművészettől, Egy székelykapu a kenesei üdülő elé: műtyürke. De egy olyan kiskapu, amelyeneket Hadházon látni, az én szőlőm végibe; igen kívánatos, Annak, amit egy tájékon évszázadokon keresztül csináltak: megvolt bizonyosan az értelme, Rákopirozni egy más világból ideszakadt építményre: értelmetlenség, rájönni az értelmére s tanulni belőle: a tájhoz simuló építészetnek legjobb iskolája. Ebben azonban már nem vagyok illetékes: ide építész tehetség kell.

Németh László

Magyar lélek—magyar építészet

I.

Jó egynéhány éve már, hogy a Magyarország c. estilap egy a korszerű magyar építéstílusról indult anketén tőlem is kért nyilatkozatot. Akkori nyilatkozatom hadd szolgáljon mostani mondanivalóim alapjául. Nemcsak azért, mert a napilapok szenzációi kérészéletűek s valószínű, hogy szavaimra immár alig emlékezhetnek egyenkettlen, Azért is, hiszen ma sem igen mondhatnék egyebet alapvetésül, mífit amit akkor mondtam, tehát legokosabbnak vélem azt a gondolatsort fűzöm tovább ezúttali eszmévalásunkban.

1. A tömeglakások lakóinak alsóbbrendűségi érzése az emberi lélek legmélyebb rétegéből fakad. Ha tömegbe kényszerítik az embereket, falanszterben érzik magukat. Már pedig a XX. században, a „másik ember“ századában a« alsó néposztály számára is olyan körülményeket kell teremtenünk, amelyek között az egyik ember életérzése a másik emberhez képest egyen jogúságban nyugodhatik meg Ha ez hiányzik, nincs, de nem is lehet természetes önérzete, vidám, derűs világszemlélete. A tömeglakások lakói igyekeznek is állandóan megszabadulni fogyatékosági érzésüktől, sajnos, bár érhető, nem mindig megfelelő módon, mértékben és formák között.

2. Nemcsak a jogi szférában abszurdum a tömeglakás. Esztétikailag is az. Mert nem az emeleti lakás váltja ki az esztétikai hatást, hanem ellenkezőleg az esztétikum igényli

a napfényes, világos, szemnek is szebb magas-földszinti vagy elsőemeleti lakásokat.

3. Szociális szempontból is lehetetlen képződmény a tömegiakás. Passzív: a tömegekben olthatatlan a vágy az élni akarás iránt. Ahogy ez a vágy egyre fokozódik, eljő az idő, mikor már nem emberbarátság emel ezrivel olcsó, egészséges, tetszetős házakat az alsó oéposztálybeliek számára is, hanem maga ez a tízezrekben felébredt igénev kezd el majd építkezni szomjas kedvvel és ellenállhatatlanul. (Látjuk ezt az építkező vágyat a lassankint megtollasodott falusi gazdánál. Nagy kőházat emelnek, a rangjuk meg a módjuk követeli tőlük ezt, maguk személyében talán életük végéig ott laknak hátul, a kis házban, változatlanul). Aktive: Elkövetkezhetik a szociális felelősségnek olyan magas foka, hogy az egyik ember nem képes többé napsugárban fürdő, izlésesé berendezett, tágas hajlékban lakni azt tudva, hogy sokan mások, sokkal többen, mint nem, pinceodúkbán, tömeglakásokban húzódnak meg. Az aktív és passzív társadalmi magatartás relációjaképpen rájön lassan az emberiség arra, amire az angol felsőosztály csak nemrégiben döbbsent rá, hogy bizonyos népbetegségeket az alsórendbeli nyomortanyákon élő és lakó mosónő a fehér ruhával igen könnyen behurcolhatnak a felsőrend önmagukban véve egészséges palotáiba, vagyis a szociális reláció ezerféleképpen ugyanaz s a viszonyosság csak bizonyos határig küszöbölhető ki.

4. Az eddigi szempontok többé-kevésbé az építető álláspontjáról tekintették a problémát Technikai szempontból. a táj, az anyag és az emberek szükségletei is igen érdekes előfeltételeket diktálhatnak. Hátulról haladva visszafelé: nem az anyag parancsol ugyan, de okos ember mégis anyagszerűen gondolkodik építetés és építés közbnt. Nem kívánja az üvegtől a vas tulajdonságait, a hajlékony nádtól sem igényli, hogy a lehetségesnél vagy a szokottnál nagyobb legyen az ellenálló képessége. Arra sem szabad rákényszerítenünk az anyagot, hogy hazudozzék: a vályog például

téglának szélhámoskodja magát, vagy egy épületrész oszlopnak, ha nem tart a valóságban semmit.

5. A táj is ad tanácsot, mondhatnám, parancsol is, ha jól odafigyelünk az útmutatásaira. Felesleges széles alföldi tereken égbemereszkedő, sokemeletes palotakolosszus. De épp olyan felesleges a gótikus építkezés meredek csúcsokkal döföldöző sziluettjeit rajzolni az égbe ott, ahol nem esik túlsok eső s nem szükséges, hogy a víztömeg gyorsan alá ömöljön a háztetőről.

6 Az emberi szükségletek is módosítják az építési technikát, Másképp építkezik a szepességi és másképp Ez alföldi ember. Másképp kell falut és másképp várost építeni fel. Koppenhágát például a dán vaj építtette. Az csinált belőle milliós metropolist, olyannak is a tenger partjára, A dán tanyáknak kellett ez az élénk, kulturális, iparúzó, kereskedő és hajózó életet folytató emporium, Nem úgy született hát, mint a mi Budapestünk, amely a mi tanyáinknak kissé vízfejű szellemi központja: ma is inkább a falvakból és a tanyákból, mint azoknak él.

7. Utoljára, de nem utolsósorban művészeti kérdések következnek. Itt Magyarországon magyaroknak épülnek az épületek. Ami a múltat illeti, igazi magyar építő hagyomány nincs, nem beszélhetünk tehát magyar stílusról sem. Nem lehet régi századokból, de még tegnapelőttről sem rámutatni egyetlenegy építményre sera, hogy: nézd, ez magyar, ha újat építesz, valami ilyen hadd sikeredhessen valahogy felőle.

8. Ellenben van valami a jelenben, ami bizonyos tekintetben magában foglalja a múltat is; az éppen most élő és valahogyan mégis csak lakó magyar ember, Az, ha nem is nyilvánítja, gyakorlatával, életstílusával elárulja mégis, mit akar, hogy szeretné, mikor hajlék kérdése forog éppen szőnyegen. Ha magyar parasztok csökönyösen egy bizonyos módon barkácsolják össze épületeiket, azt hiszem, ezzel már egy kicsit arra való nézvést is leadták szavazatukat,

milyenféle módon óhajtanák középületeiket is kisikeríteni, ha nem változatlanul döntenének a nadrágos emberek mai napig mindig róluk-nélkülük. De vannak mélyebbről érkező feleletek is, fel sem tett kérdésekre. Bajos beleépíteni az angol cottage rendszert kertvárosainkba, ha komolyan vesszük például azt a módot, ahogy vonataink harmadosztályú kocsijaiban népünk utazni szeret és szokott. Az idegent öt percen belül felveszik ad hoc kupé közösségükbe (ha megérdemli). Megkínálják, szíves szóval tartják, együttlétük hosszabb-rövidebb idejére családtagnak tekintik. De mégsem olyan ez a nagy nyíltság és kitárulkozás, mint a délolasz országi városok utcán élő népéé. Az ázsiai sztyep jurtainak jogi és társadalmi formája ez. Vagy vegyünk egy másik példát. A magyar falusi kurtanemes építkezése lehet primitív, de van egy megszívlelendő nagy érdekessége. Magának, cselédeknek egyformát szán, „félkemencére szegődni“ csak uradalmakban *divat*.

9. A jövőre vonatkozólag nemcsak sincs magyar építőstílus, de nem is lehet. Építkezni költséges dolog, drágább, mint furulyázni, vagy versei írni. Költészet és zene előkészítették az öncélú Magyarországot. A képzőművészetek már csak a valóban fel is szabadult, ténylegesen öncélú Magyarországon válhatnak magyarrá. Ma még olyasformán kísérleteznek a magyar építészeti stílus kialakítása körül, egy-két felületesen odatett ciráda, majolika dísz, tulipánmotívum, sátorimitáló mennyezet alkalmazásával, mint ahogy a kiegyezés után az 1868. XXXVIII. t. c ben megpróbálták az alapjában véve idegennek hagyott Thun-féle iskolarendszert magyarrá átpingálsa.

10. Épen ezért nem lehet egyetlen, vagy akárhány, de mégis csak szörványosan előforduló és így egzotikumként ható épületben hajlékot teremteni új Magyarországnak. Az a radikális fantáziájú építésztársunk, aki egyik kijelentése szerint legszívesebben lerombolna hazánkban minden eddig épült objektumot, lényegében nem, legfeljebb csak forma

szerint és kifejezéseiben mondott vadat. Képzletben először csakugyan egész Magyarországot kell magyarul (tehát sok helyen: még egyszer) felépítenünk. Abban kell azután városokat emelnünk, a városokban utcásokat és csak végezetre következhetnek az egyes épületek stílus problémái,

II.

HE az elfövendő magyar építészet idáig megfigyelt társaspszichológiai előfeltételeiben bizonyos rendet teremtünk, azcintial kiviláglik, hogy nagyjában háromfélék. Az építettő álláspontjából származóak jogi, az építész jellemzők művészeti, az építést megelőzők technikai természetűek. Ez természetes is. Hiszen minden építkezés sorsa kétféle ember között egyvalamiféle módon dől el. Az építettő jogi szférában mozog, az építész művészibe!?, ők ketten moztatják a közbül szorult elemeket, azok viszont egyig technikai jellegűek. Nem azt akarom ezzel hangsúlyozni, mintha az építettőben Dem élhetnének művészi igények, vagy az építésben nem hathatna egész sereg jogi velleitás. De az bizonyos, hogy az építettő esztétikai vágyai közepette is, is ultima analyst, hajlékot akar, magának, eszményeinek, eszméinek, Istenének, micdegy, milyet, de mindig: hajlékot. Az építész meg, hogy Nitsche szavaival éljek, a művét akarja. Mennél inkább a maguk részét akarják ők ketten, tehát mennél nagyobb a feszültség a jogi és művészeti pólusokon, anoái tisztábban, annál potensebbül, annál sikerültebben teremti meg magát a hajlékot a technika. Ez annyira így igaz, hogy p. o. az építettő pénze nagyon sok szor emeltet igazi hajlék helyett kőből épült közhelyeket; az építész jogi túltengése, vulgo: anyagiassága is éppen olyan gyakran vetél el a technikai kivitelben giccsé. Majd később, mikor a magyar építészet társaslogikai és filozófiai előfeltételeiről esik szó, még nyilvánvalóbbá válik ez, de már most szögezzük le: nem lehet az építészet magyar, csak akkor, ha társaspszichológiai előfeltétele ilyen abszolút

reláció. Két emberi attitűdnek, építtetőnek és építésznek egymásra vonatkozásai a technikában, A magyar építészetben nem képzelhető el terror sem az egyik, sem a másik sarkon. A hajlék egyszerűen nem sikerül, akár az építtető érvényesíti kizárólag a maga jogi, akár az építész a maga eilest mondást nem ismerő művészi tzeponjtját,

III.

1, A magyar *építtető* magatartása *jogi* természetű, mondanom sem szükséges talán, hogy sajátos jogi magatartása formájában is magyar, Minden nemzetbeli egyik ember jogi magatartása a másik emberhez képest *függetlenségre*, autonómiára tör. A különbség csak az, hogy ennek az autonómiára törésnek nem minden nemzet közlelkében egyforma az indokolása. A magyar ember akkor látja biztosítottnak a maga autonómiáját, ha a másik emberét már biztosította Magyar észjárás szerint tehát sohasem magamnak építék hajlékot, hanem mindig nekünk. A magyar élettérben mindig és mindenütt mi vagyunk, nem én vagyok, vagy te vagy, *s az élettér* sem az enyém, nem is a tied, hanem a mienk, Ez nem kommunizmus, hanem annak homlokegyenest ellenkezője. Nem közös birtokról van szó, amely megfosztana mindakettőnket tulajdonjogunktól, hanem mindkettőnk egyformán szuverén és egymástól független abszolút birtokjogáról, A magyar élettér-problémának ez a népszerű megfogalmazása: sok jó ember megfér kevés helyen. Megoldása pedig csak a magyar filozófia tér-a-priori-jában lehetséges, a határtalanban, azaz a határtalanul nagyban és a határtalanul kicsinyben, A tömegek az e szerint a szemlélet szerint lehetetlenség, hiszen mindenki a magáéban lakik ott, ahol a mienk nem azt jelenti, hogy „közös“.

A szociális problémát a magyar térben az autonómia nak olyatén átérzése oldja meg, hogy az építtető parancsa szerint minden hajlékot úgy építsenek meg az építészek, mintha maguk lagnának aztán később benne.

Az építető felőli esztétikai szempont szerint egy így épült hajlék bajosan lehet pincelakás, megvan tehát a garancia arra is, hogy szépre sikeredik. „Megfoghatatlan“» hogy sikerülhet ez a valóságban is: de a magyar tér-*a priori*-ban megvalósítható mégis.

Ha nincs sem pince, sem tömeglakás, nagyon sok ember számára megszámlálhatatlanul sok kubatúra szükséges, s ez csak úgy képzelhető el, hogy egy-egy ember férőhelye a határtalanul kicsiben, minden magyar férőhelye pedig a határtalanul nagyban foglaltatik.

A magyar építészet technikájának az építető igénye tehát hármas imperatívuszt feszít neki. Elv-ként az egyik és másik ember egyenjogúságát, Szabály-ként a szépség követelést (mindenkinek a magad hajlékát építsd), konstitúció-ként a határtalanul kis és határtalanul nagy tér beépítését. Nem állapít meg apró paragrafuskákat a részletekre vonatkozólag. De könnyű belátni, mennyire más lesz az a hajlék, amelyet a fenti három követelmény logikája kényszerít beleépülő! a térbe, mint lenne egy másik, vagy harmadik, melyeket más követelmények emeiletsének

2, A magyar *építőművész* a dolog természetete szerint nem az autonómia jegyében épít. Mint minden művész, a maga álmait akarja adni, azt a hajlékot, mely a lelkében él, voltaképpen tehát önönmagát. „Szeretném magam megmutatni, hogy látva lássanak“, benne ellenállhatatlan parancsként élnek és hatnak Adynak eme sorai. Minden vágya az, hogy ez a törekvése sikerüljön. Az építetővel alapjában véve édeskeveset törődik, illetve keveset törődnek, ha volna más lehetősége, meggyőződni arról, hogy sikerült-e hát a valóságban is, amire tört, önmagának megmutalása és odaadása. Sajnos, ezt csak abban az esetben élheti meg, ha a másik ember, az építető valamelyes szolidaritását árulja el, ez meg viszont csak akkor, ha az illető vállalja az, építőművész álmát, azaz a magáénak ismeri el. Magyar észjárás szerint mindez csak akkor történhetik meg, ha a

művész művének alkotása közben *őszinte* volt. Csak ha őszintén adta önmagát, adhatta „az“ embert és csak „az“ emberben ismerhetett önmagára a másik ember, Az őszinteség követelménye is indokolásában magyar, nem pedig önmagában. Nem-magyar indokolás szerint nem adhatom önmagamot őszinteség fejében, hiszen engem a másik ember nem ismer, bennem írhát magára sem ismerhet. De nem adhatom a másik embert sem, hiszen őt *nie* én nem ismerem« Csak „az“ embert adhatom, az ember?, minden ember eszményét, mert csak abban ismerhet a másik ember önmagára, Magyar észjárás szerint, Arany János megfogalmazásában, „midőn szexeimet a leánynak esdék, nem oly szagú volt, mint a nyomdafesték“, vagyis az eszmény nem formális elem, nem a művészet eleme tehát. Ellenben ennél őszintébben mutattam meg magamat, annál valószínűbben lehámlott rólam minden esetleges, egyéni vonás, annál inkább istenteremtette Én-em vált nyilvánvalóvá, az az Én-em tehát, amely a másik istenteremtette emberrel egyesgyedül lehet azonos. Csak ebben az Értelmben döbönhet a másik ember önmagára.

A magyar őszinte művész egyben engedelmes és aláztos is. Nem akar mindenáron műalkotást létre hozni, egyszerűen csak hajléiot akar építeni az építető számára. Hogy valami több jön létre majd, mint hajlék, nem szán dekáinak, hanem művész-voltának lesz a következménye. 'Mint ilyen, nem egyszerűen „én“, hanem jelképesen is „Én“ *ieiiteiten és kontinuitásban, egyetemes érvényű* „Én“. Azokkal a hajlékokkal, melyeket ilyen építész épít, a tér *minden* pontján és az idő *minden* percében szolidáris az építető, *hiszen* ő is ember, s ez egyetemes érvény rája is érvényes, A jelképes hajlékban *mindenütt* és *minduntalan* ráismer a maga hajlékára. Így aztán meg is valósulhat a magyar álm: ország épül először, benne városok, a városokban házsorok és végül az egyes házak. Nem úgy, hogy minden egyes eddig épült hajlékot lerontottam, nem is úgy, hogy

uniformizálom az épületeket, még csak nem is úgy, hogy minden ház az én egységes tervem szerint készül el az országban. Az őszinteség *jelképrendszere egységes* és a millióféle és sokezerfajta hajléknak ez az egységes szimbólumrendszer biztosítja és határozza meg a *síllását*. Magyar lesz ez a stílus megint csak egyetlenegy okból, azért, mert a művészet őszinteségének ilyenén indoklása magyar.

Magyar észjárás szerint ugyanis az olyan művészet, mely az őszinteség indoklásában az eszményt próbálja megvalósítani, nem a *forma* jegyében teremt, hanem az erosiébao s miután a művészből nem tűri önmagának őszinte odaadását, egész munkáját *manértá*, vagy *rutinná* aljasítja. Az építető viszont a művet csak akkor vállalhatja, ha maga személyében is kimozdul eredeti vonatkozásából s a hajlékban jobbik esetben azt appercipálja, ami *divat*, rosszabbik esetben, ami *sablon*.

3. Pedig *technikailag* az építető és építőművész kettségének a feszültségéből a hajlék *illúziójának* kell megteremtődnie. A hajlékot az építetők *közvéleménye igény H* és az építőművészek őszintesége folytán egységessé vált szimbólumrendszer, vagyis a művészi *forma ajándékozta*, legalább is az építőművész lelke felől nézve, mondjuk talán így: lelkéből lelkedzve. Az építető a maga jogi álláspontja felől úgy is azért fordult hozzá, mert ösztönösen érezte, hogy a hajlék építéséhez legfőképpen szív kell s a művész a szív embere. A szívé« amelyben a társas-érzelmek, a formák lakoznak. (Különben egy dolgozó paller is megtenné.) A művészből a *közvélemény* és a *formák* feszültsége bizonyos *konvenciót* eredményezett, az építetőben a művésszel vonatkozásban a *társ* és *társas-érzelmek* feszültsége az *otthon* igényét ébresztették. Nem azt az otthon értjük persze ezen a fogalmon, melyet talán egyenesen és könnyen be is helyettesíthetnénk a hajlék fogalmába, hiszen az is meglehet, hogy az épen szóbanforgó hajlék középület, vagy templom. Hanem igenis azt

értjük rajra, hogy az építető társaul fogadván az építőművészt, és feltételezván szívében ugyanazokat a társérzelmeket, melyek népének a formavilágát adják, (népének, melynek ő is, a művész is egyformán tagja,) a kettejük lelkében keletkező feszültség erejénél fogva olyan jó! érzi majd magát a felépült hajlékban, mint otthon. Mint otthon hangsúlyozom, ahol az egyik ember a másik emberhez képest jogi szférában egyedül vosatkozhatik technikailag, azaz magátólértődőn, (Otthon nem szükséges az autonómiát két ember közt minduntalan újraszabályozni.)

Egy eljövendő magyar építészeiben tehát a technikai feszültség sarkítása így áll majd elő: az építető jogi igényének, az otthonnak az építőművész aláztos engedénye (érzelmi-jogi közvélemény és érzelmi művészi forma feszültségéből eredőn) a konvenció feszül, Ebből fakad mindkét fél számára a hajlék illúziója.

A magyar építészetnek éppen ez a technikája a legmegejőbb és a legcsudálatosabb. Mintha még mindig a régi nomád sáornak a nyelvén hirdetné a mgyar hajlék örök törvényét, az ideigvalóságot, a nem maradandó várost, úgy indokolja az illúziót megint csak magyarul. Az építető *autonómiája* és az építőművész *őszinteségéből* a *barátság* jegyében valósul meg a technikai társasvonatkozás. A hajlék, mely magyarul építetett, ideiglenes jellegű. Nem *gazda* s bennelakó, aki megfizetvén érte a művésznek, örökidőkre mint magáéban érezheti magát, hanem jövevény. Történetesen éppen bennetartózkodó *vendégbarái*, a jurta vendég látásának törvényei alapján. Igaz, hogy nagyon koisoíyan megfogalmazott paragrafus alapján: tekintsd hajlékomat hajlékrodnak. *Szerződés* ez, sajátosan magyar módra kötött szerződés, tehát megint csak technika: az igénylő ajándékba kapta azt, amit igényelt. Nem tudom, sikerülte érzékeltetnem, milyen szolidak és milyen biztosan tartók a magyar hajlék pillérei ebben a megfogalmazásukban, Az építető *jogelvének* (egyenjogúság) és az építőművész *jelképének*

(országépítés) feszültségéből technikailag építőerő kit, A *jogszabályból és stílusból* (magadnak építésd, magamnak építem) valóban is építő *funkció*. Végül a határtalanul nagy és határtalanul kis teret beépítettő *konstrukciónak* s az idő minden percében s a tér minden pontján felépülő műnek a feszültségéből kézzelfogható *konstrukció* az illúziót tökéletessé teszi. Tagadni sem lehetne többé, hogy „hajléka“ született „az“ embernek. Mennél tökéletesebb az *illúzió*, annál tökéletesebben *realitás* a magyar hajlék.

Aki még mindig nem látná elég tisztán, milyen masszív ez a mulandó voltában olyan lengének látszó illúzió, próbálja visszafelé elgondolni mindazt, amiről eddig a technikai kivitelről illetően szó esett. A *művész* ajándékba adta, mint vendég barátjának a hajlékot. (Aki ezt nem érti, természet-szerűleg abban sem lát semmiféle magyar észjárást, és hajlandó az egészei pusztá handabandázásnak, vagy összeférhetetlenségnek tartani: miért veszett eddig még minden kiadójával össze Szabó Dezső.) De ha a művész így viszonylik művéhez, akkor a hajlék voltaképpen az övé, tehát ő nemcsak építő, hanem *építtető is*. Magának pedig az ember szolidabban épít, mint másnak, valljuk be, hisz emberek vagyunk. A másik fél, az *építtető*, élvén a felszólítás érvényével, a hajlékot valóban a magáénak tekinti, még pedig már az első kapavágás, vagy a legelső ceruzavonítás óta és mindvégig. Keleten a vendég igen nagy úr, ízlése törvény. Tehát az építtető, mindenható ízlése erején és jogán, *építő is*. Ha még mindezekhez a konvenció, otthon, társ, nép, közvélemény és forma is eleven tényezők, könnyű belátnunk, hogy az így épült hajlék masszivitása és magyar volta sokszorosan meghatározott,

IV.

A magyar társaslélek (mely csupádon-csupa dialektikus feszültség sok sarokpár között), a magyar észjárás (tehát a magyar társaslogikumok rendszere) és a magyar filozófia

(a határtalan térből, időtlen időből és viszonyukból, a megfoghatatlanból folyó konzekvenciát) ébredőben vannak. Megnyilvánulásaik könnyebb közegekben már érezhetőek is. Irodalomra, zenére gondolk. A képzőművészetek közege nehezebb, nem azért, mert költségesebb, hanem mert illanóbb a magyar anyaguk s így ír ulti hagyományuk alig maradt. De azért nem kétséges, hogy a magyar építészet is valószínűleg bátorodik belátható időn belül,

Hogy milyen lesz? Nem tudom. Nem találgatom. Nem feladatomban az ilyen találgatás. Reám a magyar tudományos munkaközösségben — úgy vélem — az előfeltételek kutatása van és marad bízva egy darabig még.

De mintha elárulnának valamit a már felkutatott előfeltételek is magából a lényegből, mondhatná valaki. Azt hiszem, ez a vélekedés is csak illúzió, mint minden technika. Ismétlem tehát; semmit előre meg nem sejtethünk, legalább is nem mondhatjuk sejtelminkre azt, hogy azok valóban is tudományos hipotézisek érvényével bírnak. Az azonban valószínű, hogy a magyar lélek, a magyar észjárás és a magyar filozófia a magyar építészet technikájában is felismerhetőek lesznek majd, akármilyenek valósul meg ez a magyar építészet, ha már egyszer igazán magyarnak születik. Miután ez valószínű, valószínű EZ is, hogy az építészet ősi magyar és még ősiabb ázsiai módjai a dolog természete szerint erősebben funkcionálnak, konstrukcióban is észrevehetőbben megmutatkoznak majd, mint az ember a XX. században, itt Középeurópában eleven fantáziával álmodni, vagy vizionárius erővel elképzelni is merésznél. Meglehet például, hogy a „sok jó ember megfér kevés helyen“ elve utólag igazolni fogja Lechner Ödön belső térképzésének a zsúfoltságát. Meglehet, hogy néhány monumentális templom helyett számtalan sok kisebbméretű kultikus hely épül egy-egy városban, Az is lehetséges, hogy nem is lesznek a magyar módra épült alföldi nagyvárosokban emeletes házak. Talán zárt utcásorok sem lesznek bennök, hanem sűrűn

összeépült tanyarendszerhez fog inkább hasonlítani maga a főváros is. Esetleg egész egyetemi fakultások, vagy legalább is katedrák pusztára, vagy erdőségekbe helyeződnek, mégpedig egyéb feltehető logikák mellett építészeti logikából is. Az sem kizárt dolog, hogy a mennyországot jelképező kupola divatba jön megint, vagy hogy köralakúaknak épülnek a házak, akárcsak a nemrég letűnt szélmalomok hajdanában. Nagyban-kicsinyben monumentális kúpok váltakoznak miniatűr kockákkal talán, à la boglyakemence padkával, vagy pecsenyesütővel az oldalán, a mai magyar paraszt pítarokban. Esetleg az új betonépítkezés hatalmas síkfelületei új magyar ornamentikára ihletik a közeljövő magyar építőművészeit, ugyan ki láthat a jövőbe,

Az a legvalószínűbb, hogy az európai tartalom nem változik már meg túlságosan a lelkünkben s ezzel a tartalommal felocsúdott formáinknak kompromisszumra kell lépnie, szakasztott úgy, mint ez az irodalom és zene esetén is történt. Kitérnek az ősi magyar formák s ezáltal európai értelemben; s magas művészetre válnak képesekké.

Igaz, hogy ez nem képzelhető el pusztán magyar ébredés formájában. Európai újjászületésre is szükségünk volna hozzá. Új szintézisbe egyesülhetnének így az európai és ázsiai filozófia priorjai. A felmért tér és a határtalan a komolyan vett végtelenben, a kiporciózott és az időtlen idő a tudományosan is elismert örökkévalóban, az októrvény és a megfoghatatlan az értelem számára is létező csodában.

Ha ez a szintézis elmarad, vagy késik, a magyar ébredés nem marad el vele, sőt még késedelmet se fog szenvedni miatta. De akkor féltő, hogy egyoldalúan ázsiai irányba fejlődik. Mi ezt nem akarjuk, őszintén szóivá, nem is szeretnők, még őszintébben szólva, borsódzik a hátunk tőle. Magyarok lenni azonban szeretnénk és akarunk, irodalomban, művészetben, társadalomban, minden társas lelki vonat

kozásunkban egyaránt. Vagy így, vagy úgy, de minden áron és mennél hamarabb. Nem kis mértékben Európán áll, úgy-e, ahogy magunk is jobban szeretnők, vagy úgy, ahogy az adott körülmények között éppen lehet.

Karácsony Sándor.

A parasztok *hajlékától*

A magyar írókat — lehet, hogy a más nemzetbelieket is, de én ezt nem-tudom ellenőrizni, — sokszor éri az a vád, hogy csak az irodalomhoz értenek — ha értenek — esetleg még a politikába és a nevelésbe is belekotyognak, de a képzőművészettel, különösen a magyar képzőművészettel szemben vakok és — enyhén szólva — tájékozatlanok. Vagy nem is érdeklődnek a képzőművészetek iránt, vagy pedig már eleve lebecsülik, sokkal inkább mesterségnek, mint művészetnek nézik még a les lő és szobrász munkáját is, De az építőművészeiét meg csakugyan nem érzik művészetnek, nem látják benne a szellemet, ami nélkül pedig nincsen művészei

Van benne valami. Legalább is annyi, hogy a harcos írókat elsősorban a közösségre való hatás mozgatja s a világ dolgaiból is csak ez érdekli, Már pedig a magyar írók nagy része s jobbik része harcos lélek. Harcos még az is, aki nem politikai harcos, mert itt a megkövesedett hivatalos esztétikával, helyesebben művészeti bürokráciával szemben még a „homo aesthetikus“-nak is harcolnia kell, ha egyébért nem, önmaga és művészete elismertetéséért,

Ez a harc egészen lefoglalja a magyar írókat s ha van is ereje és figyelme képzőművészeti kérdésekre, akkor is csak abból a szempontból nézi, hogy jó lenne-e fegyvertársnak, szövetségesnek egy-egy képzőművészeti csoport a saját szellemi harcaiban. Ha igen, akkor foglalkozik vele, ha nem: nem törődik vele.

Így aztán a képzőművészettel itt nem írók, hanem inkább újságírók» vagy olyan esztéta-publicisták foglalkoznak, akik megelegednek életcélul a művészeti idegenvezető szerepével, akiknek elég becsvágy az, hogy az örök laikusoknak, az ú. n. „közönség“-nek megmagyarázzák az örök megmagyarázhatatlan: a művészetet.

Az írók idegenkedése azonban, még ezentúl is, még más okokból is érthető. A képzőművészet belső viszonyai-ban, az ú. n. „művészetpolitikában“ járatlan író gyanakodva és viszolyogva nézi azokat a művészeteket, ahol soha sem lehet tudni, hogy valamely propaganda vagy ellenpropaganda mögött milyen százezres és milliós megrendelések megszerzése vagy megtartása lapul s a szellemi dolgokban finnyás igazi író, aki az irodalomban el tudja választani az üzleiet a művészettől, a képzőművészetben reménytelen káoszt lát, Ha még ezenfelül a képzőművészeti irányok és iskolák dolgában is tájékozatlan, akkor meg épen irtózik attól, hogy valamilyen esztétikai ürügy alatt, valakik nagy üzleteinek az öntudatlan és ingyenes balekprókátora legyen.

Ezért aztán sokszorosan indokolt az írók tartózkodása a képzőművészeti dolgokba való beleszólástól. Az író nem ír megrendelésre, (aki így ír: az nem író) de főleg nem él megrendelésből, a képzőművész meg — sajnos — épen csak ebből él. S ha van szabad alkotásvágy és szárnyaló erő benne, az is csak a megrendelések segítségével bontakozhat ki. Ez így volt az ősi Egyiptomban, így volt Görögországban, így volt Michelangelo Itáliájában is így van ma is az egész világon.

Ismétlem: ez a tartózkodás az egész képzőművészet-tel szemben megvan az írókban, de az építőművészettel szemben meg egyéb sincs bennük. Az író rendszerint m«r csak a kész házakat, középületeket, új város- és falurésa-eket látja s undorodik vagy lelkesedik belső lelki beállított-sága ízlése, eszméi szerint.

Nehéz kérdés hát nekem is beleszólni az építőművé-

szét dolgaiba. Nehéz annál inkább is, mert miközben az építészek, irányok, formák, célszerű és szép házak, no meg aztán megrendelések körül hadakoznak, a falvakban tovább is épülnek a vízmosta, összeomlott viskók helyén az ugyanolyan alapozatlan, padozatlan, ablaktalan, szűk, dohos, nedves házikók. Ahol az ONCsA, szép és helyes szándékkal 20 — 30 takaros és egészséges házat épít az építészek eszméi és tervei szerint, ott — a legszerényebb igényekkel ni érve is — néhol többszáz, néhol meg többezer ház kellene. Mert hiszen a házak állandóan öregednek, omladoznak és új háznak mindig épülni kellene. Jól tudom, hogy az azelőtti

S aztán ha még ezenfelül arra is gondolunk, hogy a meglevő parasztházak óriási többsége csak egy és kélszobás s azután a folyton szaporodó családoknak is lakás kellene: akkor méginkább elégedetlenek lehetünk az ONCsA építkezés iramával. Tudjuk, hogy van még emellett valamelyes magán-építkezés is, — ha van pénz és épületanyag, — de azt is tudjuk, hogy megint csak azok a parasztok építkeznek, akiknek eddig is tűrhető lakásuk volt s csak módizásból építkeznek vagy azért mert nem tudnak a felgyűlt pénzzel mit csinálni. Viszont azok, akiknek igazán sürgős szükségük volna rá, továbbra is a rossz viskókban szorongnak, vagy egészséges új házak helyett a rossz viskókat toldozzák-foldozzák. Bizony, ami paraszti építkezés most folyik, az jórészt az építkezési szabályok mellőzésével folyik. Nem azért mert a nép ragaszkodik a hagyományokhoz (házban

igazán nem ragaszkodik, sőt jóformán csak ebben volna kaladó a paraszt — ha tehetné) hanem azért mert nincs pénz, nincs anyag, nincs hitel, de lakni kell valahol, mind-egy ha már egészségtelen viskóban is. Ezért érzem én a falusi házak körül folyó vitát egy kissé akadémikus dolognak,

Persze — tudom — mint egyéb területeken is, a népi építészet elsősorban a jövő problémája, A magyar nép nagy többsége, szegény többsége, ma rossz, egészségtelen viskókban, módos, vagy ga^r/dag kisebbsége meg jórészt csúnya, vagy épen — ahogy mondják — undok házakban lakik. Világos hát, hogy ha azt akarjuk, hogy a magyar β ép egész élete felfrissüljön, megváltozzon, akkor ehhez az is hozzátartozik, hogy egészséges, célszerű és szép házakban lakjon. Mem azért, hogy Európa ezt, vagy azt gondoljon, vagy mondjon rólunk, (ez nagyon is újságírói és mucsai szempont) hanem azért, mert ez magától értetődő, mert ez az élet parancsa.

itt kapcsolódik a „népi építészet“, a „népi irodalom“ és „népi politika“ gondolatához. És itt tartom én szükségesnek megjegyezni, hogy ha már a népi irodalom és népi politika körül is sok a romantika és a levegőben való lelkendezés, a népi építészet körül még talán több van, pedig ezzel a reális, tárgyias művészettel ez a legkevésbé fér össze,

A népnek, a valódi magyar népnek különösen a ridegebb, szegényebb parasztságnak, az alföldi, erdélyi, általi ban a Dunától keletre lakó parasztságéak, de a törzsökös magyarságnak a Dunától nyugatra sem nagy dolog a ház „szépsége“. Házban jóformán csak az „új“-ság és nagyság a szépség értékjelzője, ez pedig csak a gazdagok kiváltsága. A szegények házai, ha megmaradnak a hagyományos formáknál, azért maradnak meg, mert csak ez telik ki a saját erejükből és tudásukból.

Az építkezés belső célja a tömegembernél ősidők óta a hasznosság, célszerűség. A magyar háztípusokat, éppúgy «int a világ bármely népének a háztípusait az *évezredes*

belső szükségszerűségek, a hasznosság, célszerűség, a kéznél levő anyagok milyensége és az adott emberfajta ösztönös formaérzéke együttesen „dialektikus kölcsönhatásban“ alakították ki.

Épen ezért hiába verejtékeznek építészeink és tudósaink az egyes szegény népek házai körül, túlkevés léavígbévágé különbséget tudnak felfedezni. Csak a díszítésekben van inkább lényeges különbség. A ház — azt hiszem — minden népnél kunyhóból fejlődött. Anyaga pedig köves vidéken a kő, pusztaságban a sár, erdőben a fa és cserjésekben a gizgaz. A „stílusok“ majd később születnek részben valóságos igényekből, részben „eszmei“ befolyások következtében. És persze, néha és néhol valóban célszerű szempontokból, de néha és néhol csak sznobisziükus utamzasi vágyból születtek meg az iskolák és a formák. De ezek inkább csak az urak, a gazdagok és az uralkodók meg a közösségek, állam, egyház, egyesületek épületeire érvényesek. Az egy-két szobás parasztházak akár fából, kőből vagy sárból épültek, túlkevés változatot adnak, A tájolás és a település parancsai, udvar, ucca és falta képző törvényei határozzák meg a házak lehetséges forrnáját. Kertszerűen, lazán szétszórt településeken több a szabadság, forma és tájolás szempontjából is, de a zárt uccarendű falvakban legyen az magyar vagy német földön, kevés lehetőség van az egyénieskedésre. Kész nevetség sőt botrány volna például az egy traktusos hosszú parasztházak között, ha valamelyik házat arccal építenék a hátsó szomszéd felé s belátnának az asszonyok egymás pitarába a férfiak egymás istállójába. Alföldi falvainkban még az uccára háttal álló házak is furcsák, idegenszerűek, ellenzenvesek és értéktelenebbek a többinél.

A valódi paraszti és az igazi úri építkezés között az egész világon nagy különbség van. Nemcsak azért, mert a paraszti építkezésben valóban csak a hasznosság, célszerűség és helyi anyagszerűség diktál, nemcsak az, hogy az építkezésben egyáltalán nincsenek „eszmék“, külső irányító

kultúr- vagy éppen civilizációs szempontok, hanem főleg azért mert a paraszt „épít“, az úr és a polgár pedig „épített“. A parasztnak csak arra szükséges a lakás, hogy a családjának és jószágának „hajléka“ legyen, az úrnak és a polgárnak a ház társadalmi, reprezentációs szerepet is kell, hogy be töltsön. Az úrnak s még a polgárnak is a ház vagyont, rangot, áataimat is jelent, a parasztnak csak lakást vagy mint a magyar mondja „szállást“, tanyát. És ami a fő különbség s az építkezés formájánál lényegbevágó, az „építő“, tehát a paraszt csak a saját hasznossági — esetleg fejlettebb fokon hagyományos közösségi ízlésbeli — elveit igyekeznek az építésbe belevinni, anyagi ereje és az anyagszerűség lehetőségei szerint, de az „épített“, tehát az úr, legyen az főúr, vagy nagypolgár, kishivatalnok vagy körülöttük élő irdaszolga már kívülről eszmékből, kultúrtörténeti irányokból, vagy a Üegfrissebb „modern“ iskolákból szerzi épített elveit és ezekből alakítja ki ízlését is.

A paraszt házában hasznosság és ösztönös, tehát hagyományos ízlés egyesül, amíg életformája meg nem hasonlik. Akinek nacdja van ezt fejleszti ki s akinek nincs módja ezt utánozza, az épített úr és polgár tanulja vagy szerzett műveltségéből eredetieskedi ki azt az épületet, ami neki tetszik. Így utánozzák ma az altiszt-kispolgárok szobakonyhás házikói a középosztályiak városszéli villáit, a középosztályiak és polgárok villái meg a főurak kastélyait. Természetes, ha a paraszt belekerül a társadalmi emelkedés sodrába, így utánozza ő is az urak és polgárok városi, főuccai házait.

Ebben a káoszban rendet teremteni, a tisztult ízlésű magy építészek célszerűségi és esztétikai szempontjait érvényesíteni a mai, magántulajdonos polgári rendben teljesen lehetetlen. Amíg magánépítetők — urak és polgárok — lesznek, az építészeti káosz, az ízléstelenség és sznobizmus lem szűnhet meg. Az építészeti gondolat pedig csak középítkezéseknél, ott is csak ha nem vaskalapos, akadémikus

eklektikus kezekben van a kormány, esetleg még — furcsa ellentmondás! — tőkés bérházépítkezéseknél érvényesülhet. Persze, csak addig a határig, ameddig az üzleti szempont, a jövedelmezőség engedi. Olyan nagyurak, akik költségre való tekintet nélkül, az építészekre bíznák, hogy kedvük és ízlésük szerint dolgozzanak s valósítsák meg nagy vonalú terveiket, szárnyaló építő eszméiket, ma nem igen vannak. Számlálatlanul ma a milliókat senki se dobja ki. Amióta a közvagyonot és a magánvagyonot a polgári korszak elég szigorúan elválasztotta, azóta a nagyúri szeszély, ízlés és nagyvonalúság nem érvényesülhet a köz rovására, mint néha és néhol a múltban. Nagy is aztán a versengés az építészek között, hogy modernül, ízlésesen és főleg, olcsóm építkezzenek s a vitazaj is főleg innen hangzik.

* * *

Ez azonban mindenképen a városok és városi lakosok ügye. Már pedig lehetnek a városaink ragyogóak, tiszták s még ízlésesek és szépek is, ha a falusi és kisvárosi milliók továbbra is rossz és csúnya házakban laknak, a közösség szempontjából az építészeti válság továbbra is fennmarad. Röviden és egyszerűen: az egész magyar népet új és egészséges házakba kell költöztetni. Az egész országot újra kell építeni.

Ebből a szükséges nagy építkezésből eddig még az ONCsA kísérleteken túl, semmi sincs. Csupán csak lelkes építészek hadakoznak papíron, — s egyelőre nem is annyira tervpapíron, mint újságpapíron — hogy milyen ház is kellene a parasztnak.

Vannak, akik a civilizáció új eredményeit, összkomfortos beton és üvegházait is be akarják vinni a parasztokhoz s jólszervezett gazdálkodás és mérsékelt mezei s főleg gépesített mezei munka mellett összkomfortos tsnyaparadicsom vagy kertparadicsom képében látják a nép számára a „boldog jövőt.“ Vannak viszont, akik ezt ellenzik és a

nép évezredek építészeti hagyományait akarják vagy szeretnék korszerűsíteni, anyagban és kivitelben maivá és méltóvá tenni.

Mindegyik csoport egy kissé mechanisztikusán, kívülről, a saját eszméi és eszméi nyomán kialakult ízlése, sőt eszméi nyomán kialakult karrierérdekei szerint képzelet el a paraszt boldogítását. Az az „urbánus“ építész, aki azt hiszi, hogy csak egy összkomfortos, gooibnyomással működő kristály-palotában lehetne a paraszt boldog, épügy túloz, mint az a „népi“ építész, aki azt hiszi, hogy csak a saját évezredek formái és hagyományos díszítései közt tudná elviselni a paraszt az *életet*. Mindegyik jellegzetes „házbanélő“ gondolkodás. Mert bizony a valóság az, hogy a parasztnak, amíg bele nem fészkel a polgári egyénieskedés, a gangos házépítő kivagyiság és a hedonisztikus kényelmesség, a „lakályosság“ utáni vágy, addig a házra van a legkevesebb gondja. Ahol már megindult közöttük a gangos-rangos házak építésében való versengés, vagy ahol kialakult bennük az életet csak az „*élvezet*“ és a kényelem szempontjából néző életszemlélet, ott már baj van.

Magyarországon a parasztoknál ez még csak szórványos jelenség. Az ország parasztházainak nagy többsége, tájanként más-más változatot mutat, de egy-egy változaton belül kevés az eltérés. Ahogy mondtam a célszerűségi szempontból való építésnél nem sok változat lehetséges. A paraszt életforma, az udvaron és szántóföldön való kettős gazdálkodás szükségyszerűen alakította ki a legjobban megfelelő formát. Csak a díszítésekben, cifraságokban lehet sok változat. De még ennek is van egy egészséges határa. Ahol már a díszítésben való eredetiség átcsap az egyénié skedésbe, ott már kezdődik a hanyatlás, akkor is ha a nép csinálja s még akkor is, ha szépen csinálja. Székelyföld, Erdély, Alföld díszítő büvésze építkezésben, ruhában, lakásban még reális, egészséges, Palócföldé és Sárközé ruhában már dekadencia. Építkezésben azonban még az egész ország parasztsága mértéktartó.

Ez persze csak azokra a házakra vonatkozik, amelyeket

a parasztek maguk építenek és nem azokra, amelyeket gazdag polgár parasztek építtetnek. A paraszt maga épít még akkor is, ha a mester csinálja a házat amíg a falu, a közösség építő törvényeit folytatja, Mesterek és munkások egy kultúra emberei. És csak akkor "építtet", ha összeül egy tudatlan, félművelt, sznob vagy szolgalelkű és a „buta paraszton“ jó hasznot remélő építómesterrel, hogy „*no most pedig építünk egy olyan házat, amilyen senkinek sincs.*“ Falvainkban, de főleg kisvárosainkban ma már sok ilyen módon épült ház van.

Az emberek boldogítása kívülről és felülről különösen az olyan embereké, mint a magyar szegény parasztek, akik *nem* szobaiaké, hanem mezei emberek s akiknek a boldogságérzése megállt a táplálék aál és a ruhánál — nagyon nehéz dolog. Amíg a paraszt gazdálkodási és termelési formái meg nem változnak, amíg a paraszt ganajostérdű és sároscsizmájú, addig hiába építenének a számára — még ha ez nem volna, gazdasági képtelenség is! — összkomfortos házakat, mert ez a két életforma nem fér össze. Nem boldogságot, hanem törheteten bosszúságot okozna asszonynak embernek, gyereknek. Amíg nincs minden lakásban állandó meleg víz és fürdőszoba és amíg nincs minden mezei munkásnak is és minden gyerekének is külön munkaruhája, addig kristálytisza házakról ne ábrándozzunk.

De annak, hogy minden háznál melegvíz, fürdőszoba és az egész családnak elegendő lakótér legyen, Magyar országon egy nagy akadálya van: a fűtőanyag hiánya. Nem tudom, hogy az elektromossággal mi mindent lehet még megcsinálni, egyelőre úgy áll a helyzet, hogy az egész magyar népet modern, jól fűtött lakásokba költöztetni, távoli ábránd. S még ezentúl is meggondolni való, hogy a társadalmi nmnkamegosztás és az anyagokkal való jó gazdálkodás nem előbb? evaló parancsok e, mint a közönséges kényelmi szempontok, amelyek egyrészt végtelenek s végső soron nevetéségek, másrészt nem dolgozó emberek, hanem urak és

polgárok indították meg és azok vitték helyteleo, életellenes, dekadens irányba.

Lássunk csak néhány konkrét példát:

Volna e értelme az olyan tüzelőben szegény vidéken taint a Magyar Alföld, minden lakásban fürdőszobát tartani? Nem jobb volna-e elegendő és elhelyezés szempontjából okosan épített közfürdő?

Volna-e értelme az olyan vidékeken, mint az egész euráziai pusztaság és persze a magyar földön is üvegből és betonból építeni a házakat, holott itt évente 8—9 hónapra át kellene az ilyen házakat fűteni? Nem volna-e kár azért a mérhetetlen mennyiségű fűtőanyagért, mégha egyáltalán nagy munkával előszerezhetnénk is? Mennyi hiábavaló munka kényelmi s hozzá hiábavaló dolgokért? Persze, könnyű annak modern terveket készíteni, aki nem maga bányássza a szénét s nem maga irtja a fát 30—40 fokos hideg teleken.

Mert vajjon nem okosabb és gazdaságosabb volna-e a télen jéghideg, nyáron kemence-meleg betonpaloták helyett, falusias, vastagfalú, télen enyhe, nyáron hűvös házakat építeni, kőből és vályogból, vagy ami anyag éppen helybea van? Olyan házakra gondolok mint a régi magyar udvarházak voltak, csak persze ablakok, szellőzés és fűtőlehetőség szempontjából korszerűbb berendezéssel.

Másik meggondolandó kérdés: nem okosabb volna-e a házak túlzott üvegezése helyett mentől többet a szabadban élő mint ma is a parasztok s ha már olyan jó dolgunk volna, hogy időnként és pénzünként telne, vizek mellett, vagy lombos kertekben nyári kunyhókat építeni? Téltre meg nem jobb volna-e az ilyes enyhe vastagfalú házakba húzódni? A teljes világosság után való vágyakozás ezen a lán, iéüdüön úgyis hiábavaló, mert a nappalok háromnegyede borúit s az üvegfalakon sem süit be a nap. A túlságosan világosra tervezett, túlüveges házak jellegzetes „*irodagondolkozás*”-ból születtek s a nyugati szük, zsúfolt,

dohos és sötét épületek hiányérzetét fejezik ki. Olyan emberek vágyait fejezik ki, akik télen nyáron zárt helyiségben mesterséges világítás mellett robotolnak. De minek kellene a szabad levegőn dolgozó parasztnak és mezei munkásnak ilyen világos lakás? Elleakezőleg és igenis a nappali túlságos fény és az éles levegő, a természettel való nem mindig barátságos küzdelem után megpihenésképen az ember csendes és sötét helyre vágyik. S valóban nsgyoa helyes például a holdat a lehetőség szerint kirekeszteni a hálószobából, mert megrontja az éjszakákat, zavarja a dolgozó embernek nagyon szükséges egészséges alvást.

Ismétlem: az a gondolkodás, hogy a ház, a jó, szép, egészséges lakás a boldogság alapfeltétele, jellegzetes építés-illuzió. Az való igaz, hogy a lakásnélküliség, otthontalanság a legnagyobb boldogtalanság, de a jó lakás mégsem boldogság. Ahogyan szaporodnak a szobák, bútorok és ruhák, úgy növekedik a velük való bosszúság is. A szép és sagy lakások után való vágy megint jellegzetes úri gondolkodás. Csak azok tehetik, akiknek cselédjeik vannak. De minek kellene a dolgozó ember feleségének 3—4 szoba, amikor kettőben is elférnek. Látjuk ma a városon is, hogy a jólkereső munkások és az olyan hivatalnokcsaládok, ahol az asszony is dolgozni jár, kénytelenek cselédet vagy bejárónőt tartani, hogy a szép lakást rendben tarthassák. Már pedig az olyan higiénia, tisztaságot vissza kell utasítanunk, amelyhez más emberek, asszonyok, lányok rabszolgamunkája kell. Vagy közös lakásokban lakjunk, vagy minden asszony annyi szobát, bútort és ruhát tartson, amelynek a tisztántartásával megbír.

* * *

Sok ilyen megbeszéltnivaló szempont volna még, ha a népi építészet egyszer már túljutna az akadémikus vitákon s csakugyan az építéshez foghatna. De egy főszempontot még akkor is, minden más szempont fölött érvényesíteni kellene. T. i. az emberek ösztönös ízlését, vérmérsékletét

valóságos boldogságigényét, egyszerűen azokat az illúziókat amelyek életé mindennapjaiban táplál és melenget, figyelembe kell venni.

Épen ezért az építés nem egyszerű racionális feladat, sem elég hozzá még a legtökéletesebb technikai észszerűség és a jól megfogott anyagszerűség sem, mert mindenekfelett itt van a főkérdés, amiért az egész van, amiért egyáltalán építünk s ez az, hogy *jól érzi-e magát benne az ember?*

Ennek a jólérésnek sok mindenféle előfeltétele van, amelyek *az építészetten kívül esnek*. S nem is mind az anyagi ellátottság ilyen vagy olyan fokától függ. Az anyagi ellátottság, persze az élet alapja, a megmaradás legelső feltétele. De ez olyan magától értődő, hogy ha megvan észre se veszi, de ha nincs, a hiányérzet állandóan kínozza az embert. Ismétlem hát: az anyagi ellátottság az alapfeltétele annak, hogy jól érezze magát az ember, mozgékony, dinamikus legyen a teste és szárnyaló, szabad legyen a lelke. Azonban ezentúl a jólérés feltételei közé tartozik az izlés, a színekben, formákban való megnyugtató, pihentető érzés.

Például anélkül, hogy önkényes misztifikáció területére botorkálnánk, nyugodt lélekkel mondhatjuk, hogy a magyar népnél is van néhány ilyen beidegzett, szerzett forma és színérzéke. Mert lehet ugyan, hogy a házak fehér színét «sak az anyagszükség egyszerű törvényei alakították ki, az Alföldön nem lévén még festeni való sárgaföld sem, de mégis csak alaptörvény, hogy a magyar parasztház régi idők óta fehér színű. Persze, ez sűrű meszelést követel, ez meg sok munkát és résenállást jelent az asszonyoknak. De a magyar nép nem hagyja el magát, résenálló, dolgozó nép s úgy látszik elbírta a fehér ház munka-gondjait is. Csak most tud már terjedni a festés. Indoka: nem kell olyan sűrűn meszelni. De vajjon nem jobb volna e sűrűn meszelni, mint a festés vagy tapéta alatt férgemet, gombákat, molyokat nevelni.

Másik ilyen magyar jellegzetesség: a „földhözragadt-ság.“ A mi népünk nem igen vágyik fölfelé: nem épít emeletes házakat. Vágyai közt nemigen szerepel, hacsak rang és üzleti jövedelem szempontjából nem, de lakás szempontjából igazán nem szerepel az emeletes ház. Falvainkban nemcsak a nemesi udvarházak, de a gazdag parasztok háza is inkább széjjelfele terjeszkednek. Udvarokat portákat vásárolnak egybe, de a magasba nem törekednek.

Még egy s legfőbb megjegyzésem: mindegy, hogy szerezte-e, vagy vele született, de a magyarnak határozott s már ösztönösnek nevezhető szép érzéke van. De ezt inkább csak az a szó jelzi, hogy „csinos“ és „takaros.“ A csinos lány, takaros fiú, a csinos csikó és a takaros ház a magyar esztétikában úgy uralkodik, hogy elfoglalja a szép helyét, amely másodsorba szorul s inkább csak a külsőségekre, színre, díszítésre vonatkozik. A teljes lényeg: az alak, a forma jelzése inkább a takaros. Szép lány lehet az is, akinek csak az arca szép, de a takaros, csinos az egész embert jelenti.

Nos a magyar szépségeszményt, a takarosságot, a kemény, határozott, zárt, arányos formák jellemzik. A kissé ellapuló, lomhán szétterülő, csapottvégű szlávok háza és a rideg, merev oromzatos németes háza az egész országból eltűnőben vannak s még az Alföldön is a székelyek hegyes, kemény, zárt formái veszik át az uralkodó jelleget. Persze csak ott, ahol a paraszti építkezés még a saját törvényeit követi. Ezek a zárt, hegyes formák az Alföldön derűssé, meleggé, közvetlenné olvadnak, a Dunántúlon néhol szlávokra lágyulnak, néhol germánosra merevednek.

Ne keressük e mögött a romantikát, mindezeknek megvan a reális oka is. A székelyek hegyes formái a téli hó terhe ellen védik a házat s a románoké is ilyenek. De vigyázzunk: a szászok majdnem ezer év óta még mindig a saját otthoni építő törvényeiket követik. Ugyancsak az Alciüdön a szemem láttára építik át a csapottvégű szlávok

kinézésű házakat derűs, arányos szegletesre. Miért? A Dunántúlon rengeteg forma hadakozik, szlávok lomhaság, magyar takarosság, germános merevség, kozmopolita nyugati formátlanság, erős nehéz udvarházvaskosság: mi itt a magyarázat? Ez a káosz nem a magyar forma születését jelzi-e?

Most keil hat résen lenni az építésznek és törvényeken és valóságos építéseken keresztül ér vény re juttatni, de korszerű technikai újításokkal ezt a bontakozó m agyai-formát. Az ONCsA némi merevséggel s a többi parasztok által utánozhatatlan szerkezeti újítással ezt csinálja. De ez kevés.

Nos, ha igaz az, amit itt a magyar ízlésről és forma érzékről mondtam (én úgy érzem igaz, de utána kell nézni nem a faji elfogultság beszél-e belőlem) ha a magyar ember csakugyan sajátos szépérzéssel rendelkezik, akkor miért is kellene őt ízlése és szépérzéke ellenére boldogítani? A magyar ember ugyan a házra nem túlsók gondot fordít, mert nem kicsinyes s a jót igen hamar megszokja bármely színben vagy formában, de miért ne szolgálja az építész a nép ösztönös ízlését? Miért ne lehetne ezekbe a formákba belevinni azt a korszerű tartalmat, ami az egészséges élet-hez már nélkülözhetetlen? Miért kellene kiforgatni ízléséből és hagyományos formaérzékéből, hiszen tudjuk, b.ogy az ember is olyan állat, akit ösztöne ellen nagyon nehéz boldogítani.

Egyébként annak örülünk, ha a népünk többsége még ilyen. Mert az a nép már menthetetlen, amelyet pusztá ész-érvekkel, ideákkal is lehet vezetni és „boldogítani.“ Az ilyen nép a racionális újításoknak már nem tud mérséklő bölcseséggel ellenállni, mivel pedig az észnek az a furcsa tulajdonsága van, hogy önmagának mindig ellentmond: az ilyen nép élete végül a káoszba fordul. A jó ész, az igazi ráció az amely nem öncélú, hanem az ösztönös élni akarást, a rugalmas életvágyat szolgálja.

Veres Péter.

Társadalom és építészet

A napokban újra Szegedre hívtam a sors. Éjjel érkeztem, korán ébredtem s bejártam a gyönyörű őszi napba» iSrdő várost. Szeged a századforduló idején majdnem teljesen elpusztult, akkor építették újjá» midőn az építészetben az u. n. „magyar szecesszió“ uralkodott. Budapestre is ez az irányzat nyomta rá bélyegét, de különben: „ujjnyomait“ minden magyar vidéki városban megtaláljuk, mert a kiegyezés korának szellemi és társadalmi vetése a század végére érett meg s ez a folyamat többek között az építkezésben is érezhetően megnyilatkozott. Nem túlozunk tehát, midőn azt állítjuk, hogy a magyar szecesszió a századvégi vidéki pallérok nyomasztó álmaitól kezdve egészen ennek az irányznak „magyaros“ ágazatáig, a „lechnerizmusig“: áruló társadalmi megnyilatkozás és élénk fényt vet a kiegyezés társadalmának lelkivilágára.

De melyek a magyar szecessziós építkezésnek legfeltűnőbb jelei? Mindenekelőtt: merénylet az építőanyag természete ellen. Ez az irányzat nem akar tudni az anyag természetes mivoltáról, jellegéről és törvényeiről. Nem hitte el, hogy az anyag természetes egyszerűségében, eredetiségében | páratlan hatóerő lakozik. Ellenkezőleg: arra törekedett, hogy rálicitáljon az anyagra. Egészséges és maradandó irányzatok a díszítést az anyaghoz alkalmazzák, sőt: az anyagból fejtik ki. A szecesszió azonban helyett ízléstelen s ordító díszek tömegével elborította az anyagot, hogy a „füle se lássék ki belőlük“. Például: óriási gömböt helyezett a tetőzet sarkába s a gömbre egy heverő alakot ba-

bérággal a kezében. Vagy: mindenáron tornyokat formált. Mindennemű mértani ábrát rákényszerített a ház homlokzatára. Gyorsan romló malterdíszek tömegével fedte el az anyag egyszerű, komoly méltóságát. A legkülönbözőbb művészi irányokból lopkodott és izléstelenül összeházasított díszítőelemek tömegével borította el a ház minden elborítató helyét. Szegeden különösen meglepett egy ház. Szinte azt hittem, hogy építője élénk humorral rendelkezett s csúfot kívánt űzni a szecesszióval, holott egészen bizonyosan „szent lelkesedéssel“ agyalta ki a ház szecessziós díszítését. Ezt a házat teljesen elborítják a malterből készült virágszirmok és másefféle növényi alkatrészek. Virágszirom tartja például a súlyos erkélyeket, — érezzük ennek a természetellenességnek, ennek a badar ellentmondásnak társadalmi és lélektani gyökereit? — egészséges társadalom megengedi-e, hogy ilyen szellemi perverzítást testté formáljanak és közszemlére tegyenek? Az idő vasfoga persze azóta alaposan helyben hagyta ezt a házat s a „virágdíszek“ ma már inkább fonyadt kalarábészeleteknek tetszenek. A magyar szecessziót gyorsan utolérte végzete: nem az öröklétnek épített s ha évről-évre nem tatarozzák, akkor eleven példája az emberi tévedés bűnhődésének: vedlett rongyként szomorkodik s minden tárgyilagos szemlélőnek meg kell állapítania, hogy sincsen mentség számára.

A szecesszió, elsősorban a lechnerizmus, teljesíthetetlen feladatok elé állítja az utókort. Stílussteremtés helyett mindea erejét a „műtyürkék“ túlzására, a habarcsdíszek halmozására fordította s e tömérdek műtyür egyszerre kezd kopni, romlani, minden zordonabb évszak elpusztít valamit belőlük, állandó javításuk anyagi akadályokba ütközik, ezért láthatunk annyi kopott, vedlett, reménytelen házat. Így jár, aki hazudik, kendőzi a valóságot, külsőségekkel dolgozik és szembefordul az anyag természetes törvényeivel. De miért fordult szembe a múlt századvég építészete? Nyilván azért, mert az a társadalom is szembefordult, melynek ez az építészet csupán

egyik szellemi-művészeti megnyilatkozása. Ezekből a szomorú épületekből megismerheted a kiegyezés korának társadalmát, amint a neo-barok épületekből Bethlen István korszakának „szelleme“ néz farkasszemet veled ...

Annál üdítőbb képet nyújtanak a régi házak, melyeket oem zúzott halálra a hálátlan utókor csakánya, Figyeljük raeg vidéki városainkban a városházát és a megyeházát. A megyeháza rendszerint régibb épület, tehát szervesebb társadalmi fejlődés ízlése nyilatkozik meg benne, a városháza.-azonban új s a kiegyezés korának, vagy a Bethlen-időnek lelkiségét tükrözi. Az előbbi rendszerint tiszta, nemes stílus lehel, az utóbbi azonban a nagyzolásnak, az anyag eltorzításának s a leplező díszek orgiájának megtestesülése. Nines mindenütt így, de számos helyen tisztán megfigyelhető. Vagy: vizsgáljuk meg az iskolákat. Jolsván például új iskola épült, földszintes, skatulya-formájú, azokra a szegletesített hurkaszerű dobozokra emlékeztet, melyekben valamikor a hölgyek a strucctollakat tartották. (Ha azonban megnyílik ennek az építészeti szörnyetegnek a kapuja; feltűnik megette az öreg iskola szép fehér bolthajtásos tornácával, nemes arányával, melegszívű egyszerűségével.) Hasomlót láthatunk más tájakon is. Makón például a régi egyemeletes ref. népiskola felejthetetlen hatást telt reánk. Földszintjén két nagy, komoly bolthajtás nyit tornácot, Emeletének homloka tiszta, nyílt, világos, mint az emberi gondolat, Közepén zömök, komoly torony támaszkodik az épülethez: az egyszerű, higgadt vigyázásnak, a gondolat hősiességének nem jelképe, hanem valódi megtestesítője. Nézzük meg utána a szentesi új ref. iskolát és borzadhatunk. Vagy tekintsük meg a szentesi bank épületét, melyet rengeteg vas- és kőoszlop s mesterkéltn erődítésmotívum díszít, nyilván annak bizo nyílására, hogy milyen jól őrzik benne a pénzt. Az utóbbi stílus sajátos büntudatról tanúskodik: folyton túloz, leplez, mintha félne a kérélhetetlenül elkövetkező ítélettől.

De milyen társadalmi okok folytán esett a századvég

s a századforduló építésze ilyen súlyos hibákba? Mindé nekelott: érezte, hogy a kiegyezés műve s méginkább a kiegyezés korszakának történelmi magatartása megalkuvásra és ellentmondásokra épül, melyeket lepleznie kell, mert máskülönbén elveszti „erkölcsi“ létalapját. Azután: zagyva értelmiség alakult, mely a kiegyezés korának langyos és minden történelmi forráságot erőszakosan lehűlő légkörébec nem tudott egységgé tisztulni s forrani, ez a zagyvaság nyilatkozik meg a szecessziós építészet beteges „stíluskeverékében.“ Az eredeti magyar történelmi hevet felváltotta a félig-meddig s alig-alig asszimiláltak külsőséges pátosza, ennek a pátosznak anyagi megtestesítője a szecessziós dekoráció, a malterhabarékok orgiája. A kiegyezés korszaka kifejejtette a kiegyezés művéből a magyar népet, a tömegeket, a tényleges magyarságot, ezért félt az építészetben a tényleges építészeti valóságnak az anyagnak nyílt ábrázolásától és egyszerű, de örök szellemétől. Inkább műtyürok tömegével fedte el az aoyagot, amint a politika silány frazeológiával és hasonló pátosssal leplezte a magyar népsorsot s a nép történelmi vágyait és erőfeszítéseit. Az élet egyarcú: az építészetben ugyanazon rontó okok uralmára lelünk, akár a politikában.

Az első világháború, a forradalmak s az ellenforradalom után diadalt ülő Bethlen-korszak a neo-bárok kai „lepte meg“ a magyar építészetet. A régi magyar bárok megcsúfolása ez a lazaságokká oldott utánzat, mely megintcsak arról tanúskodik, hogy a szóbanforgó korszak a magyar teremtőerők elles fordult, nem engedett megújhódást, nem túrt tiszta kibontakozást, hanem túlhaladott mozzanatot „restaurált“, de rosszul, felszínesen, hanyagul és lelkiismeretlenül, tehát ínég epigonnak is gyatra volt. Ez a korszak s szellem éppenúgy nem ismerte az anyag helyes és természetes arányait, mint a magyar szecesszió. Inkább: túlzott kiabált, torzított, csakhogy a megújhódás elfojtott elkenek panaszszavait ne hallhassa senki. Csúnya társadalmi

szándékok és szomorú társadalmi tragédiák húzódnak meg ezeknek az épületeknek malterjában s ideje, hogy a társadaiomszemlélet különb figyelmet fordítson reájuk s a társadalomra és szellemre, mely „teremtette“ őket.

Értekezésünknek nem célja, hogy az építészet társadalmi gyökereit széles területen megvilágítsuk, de bizonyítanunk kellet?; a társadalmi fejlődés és a művészetek — elsősorban az építészet — szerves kapcsolatait. Csakis ezután térhetünk rá tulajdonképeni célunkra, az eljövendő magyar társadalmi fejlődés és az építészet kapcsolatának fejtegetésére.

Az emberi fejlődés útja ebben a században a szocializmus. A kapitalista termelésnek s a javak kapitalista szellemű elosztásának csődje robbantotta ki az első világháborút. Az első világháború csak részleteiben oldotta meg a fölvetett roppant emberi kérdési, mert utána következett a kapitalista korszak utolsó sűtk erezése: a vénasszonyok nyara, de ugyanakkor az emberiség halálos mérgeket is termelt a kapitalizmus egyeduralma ellen. Ezért vált elkerülhetlenné a második világháború, Ebben a háborúban * a háborús erők mögött álló társadalmi erőkben végletes elvek ütköznek, aaii teroiészetes is, ekkora *méretű* emberi átalakulás máskent alig képzelhető. A végső megoldásban természetesen aligha a csatázó végletes elvek diadalmaszkodnak majd; a kibontakozás csakis a feltört friss társadalmi erők és rétegek eljövendő harmóniájára és emberi megegyezésére épülhet. Nem a mi feladatunk azonban, hogy erről a folyamatról bővebben beszéljünk, minket csupán az előretörő friss társadalmi rétegek érdekelnek.

Magyarországon három társadalmi réteg előretörésére számíthatunk: a parasztságéra, az ipari munkásságéra s az eredeti magyar szellemiségére. A történelem reájuk keríti a sort de természetesen ennek az előretörésnek módját és mikéntjét még nem látjuk és hiú jóslásokba nem bocsájtkozhatunk. Lehetséges, hogy csakugyan megtörténik e három

termő rétegek a szövetkezése és gyors kibontakozás következik. Lehetséges hogy a történelmi fejlődés tiszta megvalósulás helyeit egyelőre keserű vajúdasba csap és az említett szövetkezés még sokkal inkább a jövő zenéje, mintsem gondoljak. Arról se feledkezzünk meg, hogy 1867 óta milyen végzetes szerepet játszanak történelmünkben az asszimilációs rétegek, Nem mintha az asszimiláció lehetőségét sőt: vissza nem utasítható tényeit tagadnók. De éppen egészségtelen társadalmi fejlődésünk az elintézetlen, kérdések tömegét zúdította rank es lehetővé telte, hogy nemcsak történelmi szerepüket veszted reakciós tényezők, hanem gyanús történelmi szerepű idegen rétegek is mélyen benyomuljanak a magyar közösség életébe- A társadalmi fojtottság mindig mélygyökerű betegségek melegágya, A társadalmi folyottság bőséges alkalmat ad élődi, avagy öncélú szerepet játszó rétegek gazdag tenyészetére s virulására. Az egészségesen fejlődő társadalom megemészti vagy kiveti az efféle elemeket, ez egészségtelen tápot és szerepet ad nékik. Az egészségtelen társadalom természetellenes „egyensúlyt“ teremt s a legegészségesebb történelmi erőket közömbösítő mérgek termelésével s ápolásával szorítja vissza. Ennek a következménye azután az a szomorú tény, hogy az együvévalók nem tudnak összeforrani, ezért kell nálunk annyit beszelní a szóbanforgó három réteg együttműködésének gondolatáról.

E három réteg társadalmi alkata különben merőben különböző, Az igazi magyar s szellemiséget csupán szellemi természetű kapcsolatok tartják össze, társadalmi helyzetét tekintve ez a réteg szétszórva el s nem egy esetben súlyos nyomástól szenved. Az ipari munkásságnak csupán kisebbik fele szervezett. A szervezetleneket, vagy tévelygőket valószínűleg csak egy erős történelmi fordulat tudja majd felrázni s végleges szervezeti formába tömöríteni. De súlyos feladat előtt áll a szervezett ipari munkásság is: le kell ráznia a reá telepedett, elkispolgáriasodott és túlságosan

taktikussá kocsonyásodott vezető réteget s önmagából kell történeti szerepű *vezető* réteget kivetítenie. A harmadik szóbanforgó réteg:“ a parasztság egészségtelen társadalmi fejlődésünk folytán nagyon szétagolódott. Nagyjából három rétegre osztható: 1) módos parasztságra, 2) kis és törpebirtokosokra és 3) mezei munkásokra. A?, első réteg individualizálódott (ennek a folyamatnak társadalomtörténeti okait fejtegetni igen hosszadalmas lenne, de több előadásomban részletesen foglalkoztam már vele) és jórészt polgáriásodó hajlamokkal rendelkezik. A másik csoport birlokának mérete s gazdasági helyzete szerint vagy az első, vagy pedig a harmadik csoporthoz közeledik, több kollektív hajlammal rendelkezik, mint az első, de távolról sem mozgósítható szociális harcra olyan mértékben, mint a harmadik. A harmadik réteg aránylag eléggé elkészült a szocializmus befogadására. E vázlatos körvonalazás is *eléggé* bizonyítja, hogy a magyar szocializmus kibontakozásának számos elsőrangúan fontos helyi *tényezővel*, sajátos történelmi feladattal kell megbirkóznia. Elsősorban nagyon kell vigyáznia, hogy a megoldás lényeges magyar faji, nemzeti, biológiai és társadalmi erőket ne pusztítson el, ne kergessen meghasonlásba, vagy passzivitásba, mert a magyar szocializmus csak akkor töltheti be történelmi-szerepét, ha minden méltó erőnk szövetkezését, szolidaritását és termő együttműködését megbírja alapozni.

De foglalkoznunk kell a három réteg szellemi jelentőségével is. Az ipari munkásság az utóbbi időben erősen közeledett az eredeti magyar szellemhez és kész az egészséges magyar tudat befogadására. Hagyományos kulturális erőt azonban szociológiai tudatán kívül ez a réteg nem képvisel. Egészen más természetű a parasztság ilyenirányú jelentősége. A parasztság mindmáig hordozta és részben még ma is hordozza a népkultúrát. A népkultúráról tudjuk, hogy hatalmas gyűjtődény s az őskultúrának s a történelmi kultúrának éppennygy tartalya, mint az eredeti magyar lélek

és szellem formáinak s tartalmának. A népkultúrában emellett megtaláljuk a nép társadalmi állásfoglalását is, csak, sajnos, ilyen szempontból az egy Kálmány Lajoson kívül egyetlen folklorisíák sem vizsgálta a népi műveltséget. Az eredeti magyar szellemiség minden tagja a népkultúra s a népiség vízében „tért meg“ s lett hitvallóvá. Világos tehát, hogy az esedékes nagy társadalmi átalakulásnak és kibontakozásnak a népi szellem, más szóval a paraszti szellem legyőoen kell megtörténnie. A magyar magatartás és az eredeti magyar világkép elemeit a népben s a népkultúrában találjuk meg, olykor: a hosszú s kegyetlen történelmi nyomás következtében széttöredezve, de éppen a magyar szellemiség feladata, hogy e töredékekből az egész képét megteremtse s az egyetemes magyar közösségnek ezt a képet kell alapnak s zsinórmértéknek elfogadnia. Ez a tételünk távolról sem jelenti azt, hogy más társadalmi rétegek szellemi és lelki „hozományát“ elveszük, ellenkezőleg: be kell fogadnunk, de semmiesetre sem a népiség elsőrangú jelentőségének megtagadása árán.

A népi építészet sokat őrzött meg a magyarság őselményeiből, világos tehát, hogy a szerkesztés művészetének és az esztétikai nevelésnek ide kell visszatérnie, mert olyan élményt nyer, melyet másutt hiába keres. Ez az élmény azonban csak alap, útravaló és végrendelet, tiszta tartalom, melynek az új idők gyakorlati szükségleteihez kell alkalmazkodnia. Azt se feledjük, hogy bár a népiség szerepe elsőrangú, az eredeti magyar ízlés más területeken is megnyilatkozott, így a régi nemesség s az itt-ott alakulni kezdett magyar polgárság építészeti eredményeiben is. Mindezt éppen úgy figyelembe kell vennünk, mint az új idők követelményeit, tehát el kell zárándokolnunk a falvak és a vidéki városok régi házaihoz, midőn új tervek készítésére kapunk felszólítást. Figyelembe kell vennünk egyes tájak stílárís sajátosságait is, nem szabad uniformizálásba tévednünk, mert az uniformizálás természetellenes, tehát a teljes létnek

és az egész embernek a tagadása, már pedig az efféle tagadásokból súlyos lelki és szellemi torzulások szoktak keletkezni.

Ezzel kapcsolatban fel kell emeistünk szavunkat a legutóbbi évek építészetében elharapódzott „új tárgyilagosság” ellen. Az új tárgyilagosság a legfagyosabb mértani elveket kényszerítette az anyagra, tehát éppenségyen méltatlan erőszakot követett el, mint a századvég szecessziója; másik véglete szegezett a szecesszió véglete ellen. Nem elegendő az anyagot szabályszerűen elhelyezni, az anyagból teremteni is kell, de az anyag természete szerint, az anyag természetéhez illően, más szóval rá kell lelteni az anyag sajátos ihletére.

A magyar építészet a jövőben elsősorban paraszt és munkásházakat és középületeket emel majd. Legtöbb figyelemzettő nyomra a parasztházak építése terén talál majd, tehát sokkal súlyosabb feladat a munkásházak és a középületek építése. Mire lesz itten szükség? Az eredeti gyökerekből indulva, föl kell emelkednie az építésznek a közösségi ihlet régióiba. Arra kell törekedni, hogy a munkásház és a középület a mi sajátos közösségi ihletünknek méltó megtestesítője legyen. A legjobb szellemeknek kell tehát majd sorompóba állaniok s teremteniük kell bátran, mert az új épületeknek keményen, tömören és időtállóan egy nagy társadalmi diadalt; és főlemelkedést kell hirdetniök.

Féja Géza

Szociológia és építészet

A szociológusnak, ha napjaink emberi válságát vizsgálja, észre kell vennie a XIX. és XX. század belső ellentmondásait, a tagadhatatlan átalakulást, mely a racionalizmustól egy új, ma még alig körvonalazható irracionalizmusig vezetett. A XIX. század racionalizmusának kétségkívül ragyogó eredményei vannak: a francia forradalomtól az első világháborúig eltek alig száz év alatt az emberi civilizáció nagyobb mértékben fejlődött, mint talán egyittvéve az emberiség egész párezer éves — előttünk ismert — úgynevezett történelmi korszakaiban. A XX. század azonban az emberi szellem fejlődésében is koriordulót jelentett. A racionalizmus mintha önmagát versenyezte volna le tudományos tételek és megállapítások, melyek az emberi ész örök axiómáinak igényeivel indultak e! útjukra, a fejlődés dinamikájában rövid 30—40 év múlva a rohanó idő által betemetett anakronizmusokká váltak. Az inga a tudomány terén is sok esetben az egyik szélsőségből a másikba lendült s az emberi szellem az örökérvényűnek kikiáltott tantételeket magábanfoglaló pozitív tudományosságtól, a csalhatatlannak vélt racionalizmustól, a diadalmasnak hit materializmustól mindinkább megcsömörlött s újból a megmagyarázhatatlan misztika, az irracionális transzcendencia, a kifürkészhetetlen metafizika felé kezdett fordulni. Ez a fordulat az emberi léleknek eddig szinte ismeretlen mély ségeibe engedett bepillantást s kezdete lett egy új szellemi fejlődésnek, mely napjaink XX. századát hovatovább már teljesen a maga képére formálja.

S talán érhető is, hogy a racionalizmus csillaga elhomályosodott, mert hiszen a pozitív tudomány hiába vitte előre a civilizációt és hiába szabadította fel az embert a „kozmosz elnyomás“ alól és hajtotta az ember igájába a természet erőit, a filozófia örök nagy kérdéseire, az élet titokzatos miértjeire és törvényszerűségeire még annyira sem tudott kielégítő feleletet adni, mint a középkori bölcsészet (nem is szólva az ókorról); a liberalizmus hiába szabadította fel az emberi energiákat, az emberi lelket nem tudta újjá teremteni s a megismerés révén a társadalmat még talán boldogtalanabbá, elégtelenebbé tette; a materializmus hiába emelte az anyagot oltárra, hiába tört az ég felé gigászi felhőkarcolókkal s hiába ringatta az emberiséget az elektromossággal és a gépkultúrával szinte a „teremtés“ illúziójába, hiába hozott létre a kőszáli sasok birodalmát meghódító repülőgépeket s a tengerek mélyének csodás világába behatoló tengeralattjárókat, hiába alakította át a hangot fénné s a fényt hanggá, a hőt elektromossággá s az elektromosságot hővé, hiába, mert nem tudott előállítani egy olyan kicsiny, igénytelen valamit sem, mint egy csiraképes búzaszem, amely kikel, kalászba szökken s termést ad. Az emberi szellem meghódíthatta a mechanizmus birodalmát, de az organizmus világa zárva maradt előtte. Hiába égett a prometheusi isteni tűz az emberi agyban, hiába volt a fausti végtelenbe törekvés az emberi tettben, a teremtés titkainak kapui egy hajszálnyit sem nyíltak meg az emberi tudásvágy előtt,

Az Ész csődöt mondott, amikor a materializmus világán túl a szerves élet összefüggéseire kellett volna rávilágítania. A racionalizmusnak meg kellett buknia, hiszen saját édes gyermekének, az elektromosságnak sem tudta a kíváncsi ember előtt elfogadható magyarázatát adni. Csoda-e, ha a XX század embere végül is megcsömörlött a pozitív tudománytól, mely volíaképen saját maga alatt vágta a fát, hiszen az emberiséget nemhogy megerősítette volna maga-

sabbrendűségének tudatában, hanem a csillagászat és a geológia révén főreg mivoltának az ész világánál történt felismerésébe taszította bele. Mert mi már az ember, ha nem főreg, ha a föld egy porszem a Végtelenségben. De nemcsak a Térben válik úgyszólván semmivé az ember, hanem az Időben is, mert ha ennek a porszemnek, a Földnek többmillió éves történetét egy esztendő léptékkal mérjük, akkor az emberiség ennek az évnek az utolsó napján, s akkor is csak az utolsó órán jelenik meg a Míndeaságban. Az történt az emberiséggel, amit Verseyhy ír epigrammájában: a múlt században a tudás szürcsölése közben, mint iskolás gyermek éretlen kincsekkel kérkedett, ma pedig mint teljesebb eszű bölcs megalázza magát.

* * *

A szociológusnak ezeket kell végiggondolnia, ha látó szemmel vizsgálja azt a nagy szociológiai jeleoséget, osztódást, mely az egymással szembenálló úgynevezett népi és urbánus vitában, felfogásban, sőt talán világnézetben ma európaszerte megmutatkozik. A népi és urbánus vita ugyanis lényegében s végső okaiban szétbontva nem más, mint a most kialakulóban lévő XX. századnak szembefordulása a XIX. századdal; visszatérés a racionalizmus csodáitól a metafizika kifürkészhetetlen s épen ezért lenyűgöző titkaihoz, a technikai és anyagelvű civilizációval szemben, a szellemi és lelki kultúra rehsbilitása. Vagyis: a népi és urbánus vita voltaképpen annak a nagy szellemi erjedésnek szociológiai jelentkezése, amelyet feotebb mint általános kultúrtörténeti, illetve kultúrfilozófiai válságot vázoltunk föl.

A népi és urbánus magatartás valójában életformát: falusi, illetve városi életformát jelent s mini ilyen, az előbbi a lelkiiségen és a metafizikán alapuló kultúrának a kerete, az utóbbi pedig a gépek uralmán nyugvó civilizációnak a társadalmi vetülete. S miként a természetes emberi életformát a föld- és természetközeli falusi élet jelenti, épen így

az emberi közösségek fejlődésképes életének is a kultúra nélkülözhetetlen szüksége. Mégpedig az a kultúra, amelyet Karácstny Sándor jelképrendszernek nevez. Ez a kultúra, amely hisz egy transcendens, természet és emberfeletti világban s ezt a hitet szimbólumokban, jelképekben fejezi ki, — biztosítja a közösségi együttélést, a társadalmi harmóniát és minimálisra csökkenti a „bellum omnium contra omaes“ társadalmi jelenségét. A civilizáció azonban ezt a jelképrendszert lerombolja, ezért szaporodnak a törvények, a szabályok, ezért terjeszkedik rohamosan az állam és a közigazgatás: az embert *nem* a saját lelkiismeretében élő s a jdképekben kifejeződő iranscendens hit, hanem pusztán a törvény parancsai tartják féken. Vagyis s mai ember lelkéből mindinkább kipusztul a moral, s megtartása arra irányul, hogy semmiféle morál ne akadályozza cselekedeteiben. A bajt fokozza, hogy ez a magatartás *nem umoraltás*, hasem *immoralitás*, mert az erkölcsnélküliség csak az értelmetlen állatvilágban lehet amoralitás. Az érzelmes ember erkölcsi normák nélkül egyenesen erkölcsellenessé válik. És ez az állapot a közösséget és az egyént egyaránt válságos helyzetbe sodorta. Már a régi rómaiak tudták, hogy „plurime teges, pessíma respublica“, sok törvény rász közállapotokat jelenti, A rász közállapotok a mai ember történelmi válságának a közvetlen következményei. A mai ember pedig azért van válságban, mert a kultúra omlik össze körülötte. Civilizáció nélkül ugyanis találhatunk emberi közösségeket térben és időben: jelenbea és múltban egyaránt, de kultúra nélkül az emberi élet elviselhetetlen. Az állatvilágban a hangyák és méhek *élete* is civilizációs formákat mutat, de kultúrát csak az emberi élet teremthet; csak az ember temeti el halottait, mint Kodolányi írja Márai röpiratához írt megjegyzéseiben.

Ez a jelképrendszer ma mind nagyobb arányban és mind erősebb ütemben pusztul ki a civilizáció hatása alá került emberek lelkéből: tehát a nagyvárosok lakóiból. A

falusi életforma ezzel szemben máig is őrzi a jelképrendszerben való gondolkodás formáit. Ortega korunk városalakóját „tömegembernek“ Kodolányi — Dosztojevszkij nyomán — „autonom embernek“ nevezi. Ez a — modern — embertípus eltérte mindazon kötelékeket, amelyek egy természetfölötti, transcendens világ íratlan törvényei révén az emberi cselekedetek zsinórmértékét alkották: független szabad, önálló ember lett, Az ész, a „felvilágosodás“ folyamata útján Isten helyére az ember gondolkozásába Lucifer („Fényhozó“) iktatta s a kultúrának csupán a romjai maradtak meg az esztétikai szempontok és a művészi szépségek többé-kevésbé még a régi elvei és szabályai formájában. Mindez azonban ma még csak a városra vonatkozik. A falusi életforma még nem cserélte fel Istent Luciferrel A falusi életforma, a *népi felfogás* még mindig rendelkezik a *közösség! élet szervezéséhez, életképességéhez, működésének fennfariásához szükséges jelképrendszerrel*; még mindig a kultúrát, az emberi lélekbe ojtott traiscendenciát képviseli.

Ezért játszik nagy szerepet a szociológiában és a szociálpolitikában is a népi és az urbánus vita, Az életerős közösségi élet megszervezése és fenntartása a szociológia *célja* és a szociálpolitika *feladata* s ezért a társadalomtudó Hiányok éber figyelemmel kísérik mindazokat a jelenségeket amelyek ezt a célt, illetve feladatot elősegítik, vagy hátráltatják.

* * *

A népi és városi irányzat csatája az utóbbi évtized folyamán a magyar közéletben, sajtóban, irodalomban és politikában egyaránt mind erősebb mértékben fejlődött ki A közvetlen fellépését valószínűleg a falukutató mozgalom okozta. A magyar közvélemény érdeklődését a magyar falu és a magyar parasztság helyzetére, sorsára a faluk utalók által írt szociográfiák irányították rá. A vita különösei: szépirodalmi vonalon ver mind nagyobb hullámokat, azonban a legutóbbi idők folyamán már átcsapott a művészetekre is

és így napjainkban már az *építészet* tekintetében is érezteti hatását.

Talán nem túlozunk, araikor megállapítjuk, hogy az építészetnek a társadalom életében és fejlődésében van legalább akkora szerepe, mint a művészet egyéb ágazatainak, sőt talán még mint az irodalomnak is. Az emberi élet ke-reteit ugyanis az építészet hozza létre. Az építészet a föld« felület egy bizonyos részletét határolja el és települési szempontból kieoaeli, kidomborítja. Az építészet az, amely a tanyákat, a falvakat, s a városokat megteremti és így egy kultúrára és civilizációra a legközvetlenebb bélyeget nyomja rá. De az építészetnek ezenfelül az a nagy jelentősége is van, hogy amikor egy-egy család életfolyamata számára biztos medert teremt, az ember legbensőbb magánéletét teszi lehetővé, sőt kialakítja.

Az építészet már az emberiség történelmi korszakától kezdve társadalomalakító és történelemformáló tényező volt: megszabta egy-egy népnek és egy-egy társadalomnak a fejlődési menetét is, Ez a hatás aszerint volt kisebb, vagy nagyobb fokú, amint egy egy társadalom falulakó volt inkább, vagy városlakó.

Ennek megfelelően történelmi jelentősége főleg a város-lakó népek és társadalmak életében mutatható ki. Tudjuk a történelemből, hogy a leginkább városlakó népek az ókori görögök voltak, akiknek államai: a polisok, csupán egy-egy várost foglaltak magukba. Minden város egy-egy államot alkotott. Ortega szellemesen fejtegeti a görög-római világ kialakulását a városok építése kapcsán. Szerinte a görög, illetőleg római város egy „lyuk“-kal kezdődött. Ez a lyuk volt a fórum, az agóra, a város középpontja, a köztér és ezen tér körül épült fel a város. A város valójában tehát ezt a közteret, az agorát határolta el a mezőktől, a földtől, a természettől s a várost alkotó házak elsődleges célja is szinte a köztevékenység eme színhelyének a megteremtése volt. A város tehát voltaképen a mezők megtagadása. Ettől

az időtől kezdve van két tér: a racionális város és a vegetatív mező. Ettől az időtől van különbség a jus és a rus között, *ettől* az időtől kezdve találkozunk — szemben a rusticus mezővel: az eddig létezett egyféle térrel — a térségnek egy egészen új fogalmával amelynek révén az ember megszakította közösségét az állat és növényvilággal s egészen nyíltan, valami kimondottan emberi telepet teremtői,

A természeti térséggel szemben az emberi térségnek ez a lázadása azonban csak ideig-óráig érvényesült, mert hiszen a népvándorlás során a természetes tér, a vegetatív mező elsodorta az emberi teret: a népvándorlás germán, hun, íatár, arat} nép si a Földközi tenger melléki városkultúrát meghódították. Ez a meghódítás éppen abban az időpontban történt, amikor a városi civilizáció már az emberi fejlődés dekadenciájába torkollott.

Spengler faires munkájában kimutatja, hogy korunk Európáját ugyanazok a tünetek jellemzik, mint a görög-római kultúrát a hanyatlás korában, vagyis abban az időben, amikor a városi civilizáció már teljesen elszakította az embernek, mint a természet legtokéletesebb teremtményének gyökérszálaít az őt létrehozó, megteremtő természettől. Talán a népi irányzat mind erőteljesebb érvényesülésével párhuzamosan fellépő az a nagy vita, amely ma a népi és urbánus leifogás és világnézet között immár az építészet terén is -jelentkezik a mai európai társadalomnak ösztönös védekezése a dekadenciával, a hanyatlással, az elöregedéssel szemben, tehát a megbetegedett testnek ösztönös gyógyulás keresése.

Ez a gyógyulási szándék mutatkozik meg az európai államoknak a közelmúlt években tapasztalt abban a magatartásában, amely a falu, a föld és a föld népe felé való fokozottabb odahajlásában, tehát a népi irányzat térhódításában figyelhető meg.

Magyar vonatkozásban népi építésze-tről, mint irányzatról — legalább is gyakorlatilag — főként az Országos Nép- és Családvédelmi Alap keretében folyó családiház-építési tevékenység alapján beszélhetünk, így az építészet terén jelentkező nép» és urbánus vitát is jórészt a nép és családvédelem munkája váltotta ki.

Ennek az építkezésnek⁵⁾ *a népi jellegit a paraszti élet formához való alkalmazkodás, a sajátos falusi életszükségletek figyelembe vétele biztosítja* Az ONCSA falusi házai ugyanis *a táji jelleget és a népi hagyományokat* érvényre juttatják és megőrzik. Egyszersmint a korszem követelményeknek megfelelően az egészségügyi feladatokat elsősorban oldják meg.

Ez a faluépítés fordulót jelent a magyar építészet történetében, mert általa építészetünkben is végre Eagyobb arányokban, szóhoz ju* a magyar sajátosság és egyéniség. Általa gyakorlatilag is fellép a magyar népi építészet, amely a Képben nem kísérleti tárgyat, nem elenden anyagot lát, hanem az egyetlen termő öserőt, amely a kezdeményezéseket én kísérleteket nem *viseli*, hanem *ieremii*, Ez az építészet a nép felé ösztönzésért, szellemiségért, az évszázados gyakorlat alapján kialakult tapasztatokért, hagyományokért fordul, hogy az építészet terén is azt adja számára korszerű lármákban, amire életmódjánál és lelki alkatánál fogva szüksége van, *B* hogy a magyar táj településének arculata is úgy iegyén *európai*, hogy megmaradjon magyarnak, s úgy legyen *magyar*, hogy megmaradjon európainak. A cél az, hogy a magyar táj az általános humánumoak ne *gyarmata*, hanem *műhelye* legyen.

Ennek az új magyar építészetnek népi irányzatát urbánus körök erős kritikával illetik s a magyar falvakban az

1) Lásd részletesen: Kaba Rezső: Az Országos Nép- és Családvédelmi Alap házépítő munkájáról. — Nép és Családvédelem 1941. december, — és Tóth Kálman Géza: Az Országos Nép- és Családvédelmi Alap 1943. évi ház tervei. — Nép- és Családvédelem 1943. január

„agrarcivilizáció“ meghonosítását követelik a nagyvárosi építkezés technikai, mechanikai vívmányainak: az emeletes bérház rendszernek formájában. Ezzel az állásponttal szemben, amely *építőművészet* (esztétikai) és *kényelmi*, (civilizációs) szempontokra támaszkodik, a népi építészetet a magyar falvakban a fentiekén kívül az alábbi *társadalompolitikai* érvek teszik szükségessé:²⁾

1. Az ember legelemibb létezési szükségletei között tartozik a lakás. Az építészeti legfontosabb feladata kétségkívül *az ember szociális igényeinek kielégítése*, ez pedig leginkább a kis családi házak építésével érhető el. A gyakorlati áiumvezetésnek és társadalomszervezésnek épp úgy, mint a szellemi, irodalmi és művészeti megnyilatkozásoknak minden tekintetben, de különösen az emberi otthonok, a lakás tekintetében azt kell biztosítani, amire az embernek szüksége van, részint sajátos belső egyéniségéből, részint a külső természeti viszonyokból következőleg,

Az otthon kérdése, az élet nagy problémája: ki mint veti ágyát, úgy alussza álmát. S ezt a feladatot csak úgy lehet eredménnyel megoldani, ha az építészeti nem akarja a társadalom egészséges fejlődésének útját megzavarni, hanem az emberek lelki beállítottságának tiszteletbentartása mellett a szükségességet elégíti ki. Csak az esetben lesz a lakás családi otthonná, ha a családot, mint egyetlen egészet abroncsként összetartja, pihenést, vigaszt, erőgyűjtést nyújt számára, ezáltal társadalmi együttműködésre, államépítésre képessé teszi.

A magyar falvak fehérre meszelt, az utcára homlokkal épített parasztházai a magyar tájnak, a magyar népieteknek s a magyar életviszonyoknak ilyen szükségképpen ered-

²⁾ Vesd össze: Füstí Molnár Sándor; Lakás vagy otthon lesz e az épülő családi ház, *Nép és Családvédelem*, 1941, október, és *Társadalom politikai megjegyzések a népi és városi építészeti vitájában*, *Nép- és Családvédelem*, 1943, június.

ményeként jöttek létre. S a fejlődésnek ezt a vonalát folytatja most a népi építéset, amikor a magyar falvakban a népi hagyományokba és a táji jellegbe szervesen beleilleszkedő, kertes családi házak telepeit teremti meg szerte az országban.

2. A családi otthonnak különösen nagy társadalom politikai fontossága népesedési okokból, tehát a sokgyermekes családok szempontjából van. A sokgyermekes család egyetlen egészséges életkerete a kertes családi ház lehet. A nagyvárosi élet- és települési forma nem kedvez a nyugodt, békés családi élelinek. A nagyvárosi lázas rohanás, bajsza nem teszi azt lehetővé, hogy az emberek családjuknak kellő mértékben éljenek. De emellett gyermeket nevelni, sétáltatni csecsemőt kocsiban tologatni az ötödik-hatodik emeleti lakások viszonylatában szinte leküzdhetetlen nehézségeket jelent.

3. További nagyon fontos, társadalompolitikai szempont az otthonok építésénél a *szeretet* kérdése. A szeretet fogalmát a mai keresztyénietlen, rideg, materialista civilizáció kigúnyolta, pedig a szeretet a társadalmi szervezet kohéziója. Centripetális erő, mely a széthulló társadalmat egységes keretbe: néppé, nemzetté, állammá tömöríti. S a szeretetnek egyetlen menedéke ma a család, s a család legelsőrendű biztosítója *a külön otthon*. A családi otthonok tehát a szeretet várai.

4. A szeretet mellett az egyéniesség is szükségessé teszi társadalompolitikaiig a külön családi házakat. Az egyéniség, minden egyes ember külön sajátos lelkisége irányítólag hat a lakásépítés terén is. A falanszter rendszer éppen ezért utópia, melyből sohasem lesz olyan életforma, hogy abban az emberek emberi módon érezhessék magukat. A lakásnak olyannak kell lennie, hogy az valóban otthon legyen, hogy a család, a lakók azt valóban olyannak tekintsék, melyet a család minden egyes tagja szeret is, s szívesebben tartózkodik odahaza, mint másutt. A falanszternél, pl. a nagyvárosi sokemeletes bérház-rendszerénél nemcsak

belőle hiányzik a szeretet, hanem kietlen sivársága miatt *iránta* is.

5. Ma a világvárosokban milliós embertömegek vannak összezsúfolva. Ez a zsúfoltság a lakásépítés technikájának függőleges dimenziója következtében egyre inkább fokozódik, A falu vízszintes síkban *terjeszkedik*, a város a sokemeletes körönetegek, a felhőkarcolók szaporodása révén függőleges irányban *zsúfolódik*. Ebből értelemszerűleg az következnek, hogy ott, ahol az emberek zsúfolódnak, a fizikai közelség révén érzelmileg, egyénileg, lelkileg is közelebb kerülnek egymáshoz. E helyett láttuk azt a paradoxont, hogy a város a lakásépítés tömeghalmozó irányzata következtében a társadalmat teljesen szétporlasztja, a felebaráti érzést az emberekből kilúgozza s az egyes egyént a boldogtalan magányosság állapotába taszítja. A nagy város *bolyongója* egyedül van, pedig lépten-nyomon más-más emberbe ütközik a sokadalom hullámszásában. De a nagyváros *lakója is* egyedül van, pedig alig pár centiméteres rabc-fal választja el a sokemeletes bérházban egy hasonlóan magányos embertársától. Nincs közösség, amely a nagyváros lakója számára lelki téren a társas ösztön kielégítését hozná. A modern nagyváros családtalan embere nem tagja semmiféle közösségnek, legfeljebb egy vállalatnak, amelynek szolgálatában dolgozik s amelyet az emberek kicsinyes féltékenysége és gyarlósága miatt gyakran szívből utál

Ez a magányosság társadalompolitikailag azért veszélyes« mert kivetítődik a külső világra is. A társadalomban lévő nagy összekötő kapcsok meglazulnak s az elszigetelt és magányosan élő ember a körülötte lévő világot is szubjektíve, mint lazán összefüggő atomok értelmetlen káoszát fogja fel. Ilyenkor inog meg a közösségi érzés, a nemzet- és fajszeretet, a családi érzés az emberekből.

A faluban mindez hiányzik s ezért van az, hogy minden államalkotás és társadalomszervezés számára a falu a legszilárdabb alap. A város és falu nemcsak az egyes

emberek, de a szellemiség és közfelfogás tekintetében is polaritást jelent. Idealizmus és materializmus, szerénység és pökhendiség, alázat és nagyképűség, bajtársiasság és legázolás, hit és hitetlenség, szemérmesség és prudéria az, amit egyfelől a falu, másfelől a város képvisel

Mindez a falusi élet és települési formáknak a városokban való meghonosítását techné kívánatosá, oem pedig fordítva, a falu és a mezőgazdaság városiasítását.

6. A nagyvárosi lakás elképesztő civilizációt hoz: az összkomfortos kényelmet. A társadalompolitikának azonban az összkomfort elte a is fel kell emelnie a szavát Ez a tiltakozás nem reakció, hanem a küzdőképes szélien,nek, az építőerőknek józan féltése. Az összkomfort a lakások elmechanizálása révén az embert szerfölött elkényezteti és elpuhítja: csodákkal veszi köm! és elködösíti előtte azt, hogy az élet továbbra is változatlanul örökös harc és küzdés, mely állandó halálos veszélyekkel fenyeget. A társadalom politika feladata, hogy az embereket a mindennapi élet ezerfajtájú küzdelmében támogassa, erősítse és küzdőképessé tegye. Ezért juttat a magyar szociálpolitika kertes családi házakat, melyekben egy-egy sokgyermekes család a min» deanapi kenyérért való küzdeést eredményesen, de énére léből folytathatja.

7. De nemcsak a társadalompolitika, hanem a magyar nemzetgazdaság jövője is a faluépítés mai irányzatát teszi szükségessé. Magyarország nem Amerika, ahol gigantikus mezőgazdasági üzemek, gabonagyárak, gépesített agrár-civilizáció aknázza ki a végtelen és lakatlan termőföldek kincseit. Magyarország eléggé benépesült ország, ahol a népesedés üteme épen az osztódási követeli meg a mezőgazdaság vonalán. A földbirtokpolitika és a földreform állandó égető problémája a magyarságnak. A magyar mezőgazdasági fejlődés iránya a Kertmagyarország felé mutat, A háború utáni európai újarendezés a magyar gabonatermékeket valószínűleg ki fogja szorítani a piacokról, A ten-

gerentúli és orosz búzamezők agrárcivilizációjával a magyar mezőgazdaság a versenyt nem tudja felvenni. Ellenben a gyümölcs és kerti vetemények tekintetében piacképesek maradhatuak. A Kertmagyarország kialakulása pedig mezőgazdaságunknak még további osztódásával fog járni. Így az építészet terén akarva akaratlanul nem marad más lehetőség, mint a kertés családi házak további szaporítása.

* * *

De nemcsak magyar viszonylatban, hanem általános-ságban is a fentiekhez hasonló megállapításokat kell tennünk. Az ember a népi és faji sajátosságokból és a táji jellegből szükségszerűleg következő *természetes* életformák közül érzi otthonosan magát

A földön ma két milliárdnyi ember él, olyan nagy mennyiség tehát, amelyet az emberiség létszáma soha a történelem során egyetlen korszakban, meg *mm* közelített. Ecnak ellenére azonban a föld felülete még ma is nagyrészt lakatlan. Az emberiség terjeszkedésére« lakásépítésre, szaporodásra tehát még mindig szinte beáíhatatlanul nagy lehetőségek állanak rendelkezésre. S hogy ennek ellenére mégis hatalmas, egeket verő felhőkarcolókkal telehintett világvárosok épülnek, a oelyek az emberiséget egyetlen falanszterbe zsúfolják össze, azt azzal az egyszerű közgazdasági okkal magyarázhatjuk meg, hogy a föld felületének bizonyos poítjai, amelyek részben ipari, részben pidig köz lékedé «ügyi okok miatt a mai társadalmi és gazdasági szerkezet következményeként csomópontokat képeznek.

A világvárosok és a világvárosok felhőkarcolói, hatalmas bérházaik tehát nem építőművészeti, esztétikai, még kevésbé kényelmi: civilizációs szempontok fohián jöttek létre, hanem a fentebb említett közgazdasági szükségszerűségek eredőjeként. Az esztétikai (építőművészeti) és civilizációs (kényelmi) szempontok csupán másodlagos, járulékos természetűek. Ezért nem lehet erőszakolni a mezőgazdasági tér közepére egy bérpalotát s ezért nem lehet a mezőgaz-

dasághoz, amely voltaképpen egy organikus termelési folyamat, szemben az ipari termelés mechanikus folyamatával, az ipari tehát a városi életforma és gazdálkodás kellékeihez szükségszerűen hozzátartozó életkeretet: az összkomfortos épülethalmazt szükségtelenül hozzáidomítani.

Viszont éppígy az amerikai világvárosok felhőkarcolóit sem lehet fenntartás nélkül szükségtelen, tehát természetellenes alkotásokként kárhóztatni, mert ezekben az élet hatalmas lendülete, üteme a közgazdasági és közlekedési szükségszerűségek érvényesülnek. A világváros felhőkarcolója voltaképpen a vertikális dimenzióban: a légtérben való terjeszkedés, melyet elsősorban a zsúfolt városok rendkívül nagy telekárainak minél gazdaságosabb kihasználása indokol. A telek ára és értéke 1 emelet és 50 emelet esetében is ugyanakkora, viszont ennek az értéknek a kihasználása az emeletek számainak fokozásával sokkalta inkább lehetséges, mert hiszen a légtérért fizetni nem kell. A másik szempont, ami a felhőkarcolók szaporodását magyarázza, a nagyvárosok közlekedési problémái. Egy többmillióos világváros, hogyha csupán földszintes házakból állana, akkor olyan mérhetetlenül nagy területre terjeszkedne ki, hogy benne a mai modern élet által megkövetelt gyors közlekedés teljesen lehetetlen volna, A felhőkarcoló-építkezés tehát egy-egy világváros kiterjeszkedését összeszűkül és a benne lévő forgalmat a vízszintes síkról nagyrésztben a függőleges síkra tereli át. Egy amerikai, felhőkarcolókkal beépített metropolis forgalma már túlnyomórésztben a függőleges irányú közlekedésben, liftek és lépcsők közbeiktatásával bonyolódik le.

Nem lehet tehát megfellebbezhetetlenül azt jelenti ki, hogy a városi építkezés káros az ember érdekeire. Elismerjük, hogy a város épen úgy hozzátartozik az emberi társadalom életéhez, mint a falu. Azonban azt is el kell ismerni, hogy ma újból olyan korban élünk, amikor a város és a falu közötti egészséges egyesúly megbomlott és a város, tehát a civilizáció térhódítása a faluval, mondjuk a

kultúrával szemben már az emberiség jövőjére is veszélyes kezd lenni. Ez a veszély fennforog, mert hiszen az embert, mint a természet fiát kiszakítja a természetből, elkényelmeseíti, mesterkeltté, szinte mondhatnók homunkulusszá teszi.

A város volt az kétségkívül, amelynek révén ez a mai csodálatos és szinte mesebeli emberi civilizáció kifejlődött. A város volt az kétségkívül, amely amellet, hogy az embereket közel hozta egymáshoz, a vándorló, nomád, tehát mobil életformák helyébe, a stabil, helyhez kötött, tehát az időt és az emberi együttéléseből származó sajátos energiákat kihasználni képes életformát iktatott. A város egyesítette az embereket társadalommá és ennek folyaményaként jöttek létre a szellemi, művészeti, tudományos és technikai eredmények.

Azonban, miként az ókorban, úgy napjainkban is ez a városodás csak bizonyos fokig egészséges. Addig, amíg az embert a természet törvényszerűségeinek a hstása alól nem vonja ki s nem létesít az emberek összezsúfolása céljából szükségtelen körengetegeket.

A természetellenes, szükségtelenül erőszakolt törekvésekben mutatkoznak meg tulajdonképen egy kultúrának hanyatló tünetei, épen azért, mivel természetellenes ügyet szolgálnak. Minden organizmus és így az emberi társadalom is, tehát az emberi kultúra is csak addig virágzik és fejlődik, amíg törekvései a természet törvényeivel, általában a természetességgel párhuzamban vannak. A dekadencia ott kezdődik, amikor a túlfejlődés mesterkelttséget és természetellenességet idéz elő.

Spengler figyelte meg, hogy hatalmas arányú épületek létrehívása hanyatló korszakok kísérő tünete. Az emberi társadalom eltömegesedése, az elitet képviselő s így vezetésre hivatott kisebbségeknek a tömegek által való teljes szublimálása teremti meg a nagy arányokat, a kolosszalitást, a nagyméretűséget. A széles kiterjedésű tömeg igyekszik mindent a maga képére és hasonlatosságára formálni.

Ezt a jelenséget, mint a fényt az árnyék szükségszerűség követi a vidék, a síkföd fokozatos evakuálása, elnéptelenedése: az emberek a csillogó, csábító városokba tódnak. A város felfalja a vidéket, —mert mintahogy fentebb is említettük — csupán ezáltal tud szaporodni, növekedni. De a várost nemcsak emberáiorányában, hanem egyébként is a falu táplálja s legtöbbször neki is keli vérével megvédelmeznie. A bajba kerülő „messze város“ védelmére „Jánosnak“ kell „gyürkőznie“ és „rohannia.“

Korunk legnagyobb problémája: a szociális kérdés ia ezzel kapcsolódik össze. A szociális kérdés hamuja alatt voiaképen a lelki kin, az iránytút elvesztett emberi lélek boldogtalanságának parazsa izzik. Az ember kiszakadt azok közül az életformák közül, amelyek számára a harmóniát, a lelki kiegyensúlyozottságot jelentették, kiszakadtak gyökerei az őstalajból, a vidékből, a természetből s belekerült a metropolisok mesebeli hedonizmusának üvegházi melegágyába. A mai társadalomnak ezt az üvegházi jellegét az étatizmus is mutatja: az emberek minden problémájuk, bajuk megoldását az államtól várják. Az üvegházban megvan minden ahhoz, hogy a növény fejlődjék, csak épen az a baj, hogy most már nem önmagától *növekszik*, hanem *mesterségesen* fejlesztik. A növekvés és a fejlődés, a virágzás és a gyümölcsözés csupán addig van meg, amíg a mesterkedés ráirányul; mihelyt ez megszűnik, megszűnik az üveghaai kultúra is.

Ez a körülmény a szociális feszültség mellett korunk egy másik égető problémáját: a népszaporodás gyors és fenyegető visszaesését is előidézte.

Az ember, ahogy elszakadt a földtől, a természettől s bekeveredett a civilizációba, legtermészetesebb ösztöneinek, az ön- és fajfentartás ösztöneinek a folyamata is a civilizáció hatása alá került. Ez a hatás satnyulást idéz elő. A nagyvárosok a természethez szorosan hozzátartozó ember számára természetes életszükségleteit: a napfényt, a levegőt, a vilá-

gosságot, a meletet csupán mesterséges úton, agyafúrt mechanizmusokkal tudják biztosítani. A nagyvárosok civilizációs áldásainak hatására az emberi vegetáció megáll s a városok úgyszólván csak bevándorlás útján tudnak szaporodni. A civilizáció megindul a falu felé is, a születések száma mindinkább csökken, fellép a társadalom előregedésének a folyamata. Mindezek hatására egy új állami funkció bontakozik ki, a *népesedéspolitika: az emberi vegetáció üvegházi melegágya*. Minden szerves lény legalapvetőbb ösztöne, a fajfenntartás az emberi fajnál már mesterséges ráhatásokat igényel.

Mi az oka ennek a veszélyes folyamatnak? Helyesebben hogyan lehetne ezt megakadályozni? Talán nem túlozunk, amikor azt mondjuk, hogy annak az annyiszor kigúnyolt mondásnak a gyakorlati alkalmazásával, amely szerint: „Extra Hungáriám non est vita, si est vita non est ita“. — vagyis vissza kell adni, illetve biztosítani kell az emberi élet számára a *természetes* életformát. A magyar csak a magyar életközösségben érzi magát jól, csakúgy, mint ahogy a szőlőtőke a déli lejtőjű hegyoldalon. A magyar számára valóban az élet csak Magyarországon képzelhető el, az ezen kívüli élet nem az élet teljességét jelenti neki.

Tamási Áron nagy regénye, az Ábel-trilógia ezt a tanulságot domborítja ki meggyőzően. Ábel az őt nyugtalanító nagy kérdésre, hogy mi célra vagyunk a világon, a gyökeresen idegen környezetben, Amerikában találja meg a Columbus tojásszerű választ: „Azért vagyunk a világon, hogy valahol *otthon* legyünk benne!“

Nem lehet tehát erőszakolni a városi építészeti formákat olyan körülmények között, amelyekben a csupán elvont l'art pour l'art és kényelmi szempontok érvényesülnek. A városi építészeti formanyelvet tehát nem szabad a népi építészet rovására érvényesíteni. Ez a tétel természet szerűen fordítva is áll, azonban csupán bizonyos vonatkozásokban. A népi építészeti jellegnek, mivel a népiség épen

a faji sajátosságokat tartalmazza, a városi építészetben is jellegszerűen ki kell domborodnia. Az egyensúly a fontos, amelynek a társadalom és a kultúra fejlődése érdekében úgy kell meg kellennie minden téren a városi és falusi életforma között, így tehát az építészet terén is, hogy az alkalmazkodjék a népi sajátosságokhoz és az illető nép eszejárásának belső törvényeihez,

S ez talán annak a roppant immunens értéknek a megóvása is, amelyet európaiságnak nevezünk, mert valahogyan a város és falu megbomlott egyensúlyát a mai Amerika és Európa egymáshoz viszonyításával illusztrálhatjuk: amiként a mai várost a falu feleslege alkotta meg és táplálja, épügy Amerikát is az európai kivándorlás hatalmas dagályai teremtették meg s tolják át a történelem súlypontját lassan az Újvilágra.

Fejtegetéseink végső konklúziójaként város és falu közötti egyensúly megóvásának az elsődrendű fontosságát kell megállapítanunk, ez pedig csakis úgy képzelhető el, ha az építészek nem csupán szakmájuk vonatkozásaival vannak tisztában, hanem az egész társadalom, társadalom törvényszerűségei, fajtájuk sajátosságai és a táji jelleg felett is megfelelő áttekintéssel rendelkeznek. Ez az építész volna az úgynevezett *szociológus-építész*, amely nem csupán a l'art pour l'art» tehát járulékos szempontokat akarja érvényesíteni és erőszakolni az építészetben, hanem az építészetet, mint kifejezetten emberi valóságot, mint a művészetek legéletteliőbb és legvalódibb, legreálisabb és a társadalmi élet formáit leginkább alakító és kifejező ágazatát tekinti és alkalmazza.

A mai társadalom eltömegesedését egy ezzel ellentétes irányú folyamat kíséri. A hegeli dialektikának megfelelően a tézis mellett az antitézis itt is tapasztalható, a polaritás a társadalmi jelenségekben is érvényesül. A tömegesedés kivált egy egyre inkább szűkülő folyamatot is. Ez az, amit

specializálódás alatt értük manapság. A specializálódás káros társadalmi hatásait már Ortega is észrevette, sőt szerinte ez az egyik oka a tömegek lázadásának. Ortega ezt a specializálódást „szaktudományi barmarizmus“-nak nevezte. A tömeg olyan nagy számmal termeli ki a szakembereket, hogy az érvényesülés az egyes szakmákban, foglalkozásokban, tudományágakban stb. csak úgy lehetséges, ha az egyén vizsgálódása, érdeklődése, kutatása, megismerése és munkálkodása mind szűkebb és szűkebb területre szorítkozik. A horpadt mell és a vérszegénység az, ami ma a követendő célszerű út. Hol vannak ma már az Aristoteles-, vagy Sokrates-szerű, vagy csak akár a Brassai Sámuel-féle polihistorok?! Ha oéhsnéba egy-egy H. G. Wells, vagy Németh László fel is bukkan a szellemi horizonton, az enciklopédia felé feszülő igényeket a dilettantizmus vádjával metélik el. A széles látókör, a nagy távlatok felé lendülő ölelés egyre inkább kipusztul az emberekből. Ma, a kétmilliárdnyi ember között abszolút számban véve is kevesebb igazi „művelt ember“ van, mint száz évvel ezelőtt *volt*

Ha ezt látjuk s egybevetjük a nagyvárosok zsúfoló építészetének hasonló tüneteivel: a kifarcellázott légköbméterrel, akkor még a modern ember íausti lelkületét és szellemisségét is kétségbe kell vonni. Hát hol van itt a végtelen felé törekvő nyugalanság, a határtalanság iránti nosztalgia, hiszen a specializálódás nem a csillagok, nem a kozmikus magasságok felé mutat, hanem egy lefelé szűkülő körmozgással a végtelen csavar törvényszerűsége szerint Bedaux rendszer munkamegosztásának futószalagjára fűzi lel egyetlen modern rabszolgaságban az egész emberiséget. Nem a makrokozmosz, mégcsak nem is a mikrokozmosz az, amely felé az emberi szellem érdeklődése kényszerülve van fordulni, nem a rendszerek, az átfogó ölelések, az összemarkolás világa tárja ki kapuit a tágra nyíló emberszemek előtt, hanem a „téglahordás“, egy-egy atomnak és molekulának előlről hátulra, hátulról előre, keresztül-kasul való be-

barangolása nyesi le az emberi szellem csapongó szárnyait. A specializálódás veszélye ellen sokan joggal vethetik fel az ellenérvet, hogy az emberi szellemnek már nincs más lehetősége a haladásra, egyedül csak a specializálódás. Belátjuk, hogy a természettudományok és a technika a horizontális irányú megismerésnek, a terjeszkedésnek a sorompóit már lezárta előttünk; az ember az egész földet fölfedezte már és lassan talán be is népesíti. De valóban nem volna már más lehetőség, csak a rayonirozás, a meg lévő dolgoknak és ismereteknek a szót parcellázása az azokon való további mély tárcák létesítése céljából? Belátjuk azt is, hogy az európai ember lázas újat akarása, a mindenáron való újszeiűség vezetett el az impresszionista-expresszionista-futurista irányzathoz is, ami talán a művészetekben ugyanaz, mint ami a tudományban és a gyakorlati életben a specializálódás. De az emberi szellemnek valóban le kell-e most már mondania a nagyvonalúságról, az átpillantásról, a magasságokról; egyszóval a kultúráról?!

Hovatovább, a tudomány annyira széthasodozik, hogy lassan lábujjaink kellemetlen tyúkszemeinek természetrajza is egyetemi katedrát kap, a zöldpaprika mineműsége körül egész könyvtárra való irodalom keletkezik s hovatovább a Nobel-díjat is egy ilyenfajta értekezés fogja elnyerni: „A jobbrahajtás, mint az európai béke és együttműködés biztosítóka“. Ez ma még túlzás, de ha megfigyeljük az egyetemi magántanárok habilitálásának menetrendjét s látjuk azt, hogy a magántanárság az egyes tudományágak csupán egy kicsiny foltjának „megvilágításához“ van kötve, — akkor a jövő fejlődés útján szomorúsággal ilyenféleképen vagyunk kénytelenek regisztrálni,

Ezért kell kívánatosnak tartanunk a nagy összefüggések ismerését az úgynevezett szakemberek számára is. Bővíteni kell szemhatárunkat, hogy csökkenjen a „tudóstanak“, a bölcseségtől távollevő, de azért „tudományos“

emberek száma és helyüket újból s művelt emberfők foglalják el.

S az építészet egyike azoknak az emberi vonatkozásoknak, ahol a fentiekéi különösen hangsúlyoznunk kell épen a lakás és a társadalom szerves összefüggései következtében,

Jöjjön tehát a szociológus építész, aki kilépve a laboratórium szűk cellájából ismét a csillagok alatt fog járni!

Füsti Molnár Sándor

A putritól az Oncsa-házig.

Szakemberek: tervezőmérnökök, építőművészek, akik műveik létrehozásánál nemcsak az anyaggal, a szerkezetekkel vagy általában a szigorúan vett technikai szempontokkal számolnak, alapos tanulmányok útján igyekeznek a fejlődés útjára vinni a magyar hajlék problémáit. Mi sem természetesebb (csúnya cinizmus, de így van), hogy a jobbatkeresők, a szebbetakarók először egy kicsit fejbeverik egymást, jó magyar szokás szerint: vitatkoznak, veszekszenek, egymást kisebbítik s csak amikor egy-két jobbnak „a feje véres“, akkor döbbenek rá, hogy voltaképpen egy közös cél felé haladnak. *Mégis, — amíg az értékek fejlődését szolgálja s nem az elkedvetlenítési, — örülnünk kell, hogy erősen viharzik a ! háború a magyar népi építésze! körül.* Ez már komoly jele annak, hogy a nagyon elhanyagolt, századokon át mit sem fejlődő parasztházra nemzedékünk figyelme rá terelődött s a vajúdásból a fejlődés első csirái előbb-utóbb megszületnek.

E kérdéshez itt — kizárólag a falusi házakat szem előtt tartva — nem a szakember, a tervező építész, hanem a falusi étellel, a néppel közvetlen kapcsolatban álló gyakorlati szociálpolitikus meglátásai alapján szeretnék néhány gondolatot feljegyezni.

* * *

Kétségtelen, hogy a lökést az Országos Nép- és Családvédelmi Alap, (röviden: az ONCSA) adta meg. Az ONCSA elsőnek látta meg a magyar nép otthontalan, hajléktalan állapotát. Egészen természetes ez: otthon nélkül,

mely szülőburokja és később nevelője és megőrzője a családnak, népünk megerősítése elképzelhetetlen, Ezenkívül a ház röghöz köti a más földjén vendégként élő szegény embert s ha még nem adhatunk is mindenkinek megélhetést biztosító földdarabot, annyit mégis adhatunk s adnunk kell, melyen meleg, egészséges otthonát megépítheti. De az ONCsA felismerte azt a sok-sok, tízezrekre menő magyar parasztházat is, amit nemcsak háznak, de Igen sokszor még menedékhelynek sem nevezhetünk, pedig szapora emberek lakják sok spró gyermekkel. *A lakásviszonyok nemcsak az agrárproletároknál tarthatatlanok, hanem a birtokló parasztságnál is.* Nem ritka eset, hogy a gazda telkén találunk a fejlettebb gazdasági kultúrának megfelelő trágyatelepet, egészséges istállót, de a gazda szobáján néhány deciméternegyzet az ablak, padló nincs, a falak zizesek, beázik a *tető...* s itt élnek összezsúfolva, néha 8 — 10 gyermekkel egyetlen, sötét, földbeereszkedett odúban. Ahol pedig megújítást látunk, vagy újjáépítést, ott a laikus szemlélő tekintete is szomorú lesz, mert utánczást, hivalkodást, városról kihozott, elfajzott ízlést lát a régi, egyszerű és szép formák helyén.

Három irányelv vezette az egész országra kiterjedő (s ma már mondhatjuk, az egész országot behálózd) ONCsA-építkezésekei: *sokat, egészségeset, praktikusán magyar!*,

1. Nagyon nehéz időben indult meg az Alap sokirányú munkája. A pénzfedezetet kezdettől fogva az államháztartás biztosítja. Azt pedig nagyon jó! tudjuk, hogy éppen 1940. óta milyea erőpróbát kellett kiállni a nemzetfenntartó gépezetnek. Az állam mégis elég gazdagon látta el az Alapot s így országszerte megindulhatott a munka, akkor, amikor nemzetek tűntek el a térképről s olyan értékek pusztulása vette kezdetét, melyek évszázadokra visszamenően doku mentálták az emberi alkotóerőt. Az alap létesítése óta, a legnehezebb időkben, *két év leforgása akii a felépített új magyar hajlékok száma meghaladja a tízezret* nem számítva az 1943-as háborús évben is serényen folyó munkát, a

megkezdett s nagyrészt már tető alá hozott újabb ezer és ezer házat.

2. Az ONCsA, mint köztudomású, a sokgyermekes családoknak építi az új hajlékokat. Ha e családoknál átlagosan 5 gyermeket számítunk» a felépített 10.000 ház a szülőkkel együtt 70.000 léleknek adott új otthont. Egészen természetes, hogy az 5 —10 gyermeket és szülőket befogadó, (az anyagi megterhelés csökkentése miatt aránylag kis méretű) ház megépítésénél elsőrendű és alapvetően fontos szempont volt, hogy a lakás tiszta, levegős, világos, nedvességmentes legyen. Aki az országban utazik, ma már igen sok faluban, községben és városban észreveheti a magasra alapozott, fehérre meszelt faiakkal kiemelkedő ONCsA-házakat, napfényes ablakaival, cserép fedelével, tágas szobáival, nagyméretű lakókonyháival, száraz kamráival, szép tornácaival. A házak közelebbi vizsgálatánál a laikusnak is azonnal szembeötlik a komoly, szilárd alapozás, a gondos szigetelés, a magas lábazati fal. Annak ellenére, hogy az országban rendelkezésre álló építési anyagok nagy része háborús okok miatt nem állhatott rendelkezésre, a felmenő falak nagy százaléka is téglából, kőből készült, pedig a jó alapozásra és tökéletes szigetelésre rakott vályog, vagy verifal sem kifogásolható építési mód. Nád vagy szalmafedéssel egyetlen helyen sem találkozunk. Ha az építkezéseket lebonyolító Közjóléti Szövetkezet neu jutott téglagyárban égetett téglához, a helyszínen maga égette ki a szükséges téglameny nyiséget. Felkutatták az eddig nem használt kő lelőhelyeket, kifürkészték minden használható és jó építési anyagot a gazdag magyar földből, csakhogy biztosíthassák a házak biztonságos és egészséges megépítését. Intő példaként álltak előttünk az 1940—42-es árvizes esztendő, amikor hajlékok ezrei omlottak össze kártyavárként, a legtöbb esetben nem is a víz, hanem a házak rossz megépítése miatt.

3. Az ONCsA a magyar népi építészet egyik komoly ismerőjét, aki hosszas tanulmányozás után vált

szakemberévé a falusi építészetnek, állította műszaki osztálya élére. A tervek igen alapos előtanulmányok utáa készültek el. Tájégségek szerinti népi formák figyelembevételévei alakították ki a típusterveket s nyugodt lélekkel meg lehet állapítani, hogy megtalálták azt az épüleíformát, amely jói ilieszkedik a tájba, kielégíti a leglényegesebb igényeket, alkalmazkodik a magyar családok életformáihoz s azokat a lehetőséghez képest fejleszteni igyekszik s nem magyarosat, hanem magyart ad. Az első tekintetre mindez nem tűnik fel. *A beköltöző családok is legtöbbször idegenkednek a ház formájától s elrendezésétől Hónapok, sokszor évek kellenek ahhoz, hogy felismerje az új lakó, mennyire az ő életéhez szabott házba költözött* (Lehetnek kifogásaink, hibázathatjuk azt a merev megkötöttséget, amivel az ONCSA műszaki osztálya az építkezéseket diktálja, mely nem ad helyet és lehetőségeket más hívatott tervezők, változatoságot biztosító érvényesülésének, — akik egy egy tájegységnek, esetleg a központi irányítást végzőknél is, alaposabb és mélyebbrelható ismeretével rendelkeznek — s valahogyan a teremtő erők egyirányú kihatására törekszik, de reméljük, hogy a fejlődés meghozza majd az erők helyesebb megosztását s ezzel eltűnik az egyhangúság is, ami talán egyetlen kifogás lehet az ONCSA-telepekkel szemben.)

A feladat valóban nehéz. A vidék vezető rétege a magyar építészet alapfogalmaival sincs tisztában, ízlése elferdült, vagy rossz irányban „kifinomult“ s az ONCSA házakat nem egyszer tájékoztatlanságra jellemző, meg-nem-értő kritikával fogadja. Azonban meggyőződéssel állíthatjuk, hogy ez az idegenkedés hamar eltűnik. Éppen azt szeretnők a gyakorlati szociálpolitikus meglátásai alapján megmutatni, hogy az „új magyar hajlék“ mivel és mennyire járul hozzá a benne lakók emberi fejlődéséhez. Hiszen annak a harcnak, amely meg ndult a magyar építészet körül, éppen ezt kell tisztáznia.

* * *

Minden gondolkozó ember tudja, hogy egyéniségünk kialakulásában számtalan tényező befolyásol bennünket s tudja azt is, hogy akaratonkon kívül eső, sokszor nem is ismert külső okoknak is nagy szerepe van jellemünk „kialakításában. És ez nemcsak akkor van így; amikor még mások, szülők és nevelők alakítanak bennünket, hanem azután is, hogy önmagunk vettük kezünkbe életünk irányítását. A jellemformálás tehát nemcsak a kiválasztottak, a pedagógusok kezében van, minden vezető, minden alkotó szellem nevelője másoknak és minden ember nevelője önmagának. S a nevelésben rászlvesz a környezet, az éghajlat, a táj s nem utolsó sorban a ház is, amelyben lakunk. Az a körülmény, hogy ma a ház, az otthon kérdése az ország gondja lett. kétségtelenül egy belső átalakulási folyamatnak az eredménye

Általános tünetként jelentkezik az igazi, külsőségektől koronás bölcsőtől, a származási és vagyoni előnyöktől független ember — *emberi* értékeinek megbecsülése. Vannak még, akik szeretnék megakadályozni ezt a tisztulási folyamatot, azonban az értékeknek ezt a kiegyenlítődesét — mivel az emberi méltóságból szükségszerűen következik — megakadályozni nem lehet, Az emberi méltóság a Jelekben és a szellemben van, amely csak ideig-óraig lehet üres külsőségeknek a függvénye. Ebből pedig új sorrend következik, Isten szerinti sorrend, az Isten képmását hordozó emberek között. Sorrend volt eddig is, emberalkotta és mondvacsinált. Az embereket szétválasztó, igazságtalanul csoportosító oszláiyozásnak el kell tűnnie a magyar életből is. Az új „osztályokat“ csak emberi értékek fémjelezhetik, mely állandóan nyitott kapukfeal áll minden foglalkozású, bármilyen származású ember felé. S nemcsak nyitva áll« hanem vonz is, felemel, mert hiszen, a tiszta emberi értékek szaporítása, sokasítása a célja.

Ez lesz az az osztályelkülönülés, amelyben méltó helyet kapnak a szerepből és érvényesülésből sokáig kizárt milliós magyar rétegek: a mezőgazdasági proletárok, a birtokló

parasztság, a munkásság s minden emberi értékkel fémjelzett tényezője a magyar embervilágnak, Olyan életalakító fejlődés ez, melyről még álmodni is szép, pedig nem álom eis mér, hanem egy következményeiben még fel sem mérhető s kétségtelenül megindult folyamat.

E néhány szóval vázolt újjáalakulásban, az emberi értékek nevelésében és helyes kiválasztásában, a társadalmi átalakulásban, a szociális feladatok végrehajtásában sok egyéb tényező mellett kétségtelenül léoyeges szerepe van az *építészetnek* is.

Ma már igen sok életterületen látható jelei vr/miak a fejlődésnek s meglepő, hogy a magyar paraszt házán hosszú ideig a fejlődés nyomait sem látjuk. *Mi lehet az oka annak, hogy a magyar paraszt lakásával, házánál kapcsolatosan nagyon sokáig a változásnak egészen jelentéktelen tünetekre sem hivatkozhattunk?* Évszázada mozdulatlanul egyhelyben áll, nem fejlődik a magyar paraszt háza s csak a legutóbbi években mutatkozik mozgás e téren is. Holott a fent vázolt átalakulás, *az emberi méltóság, Ű értékek nevelése és megőrzése a mai lakásviszonyok között meddő utópia csupán.* Aki ezeket a viszonyokat nem ismeri, álljon urbánus vagy ú. n. népi oldalra, felállíthat szép elméleteket, tervezhet emeletes üveg palotákat, de a problémát helyesen, életszerűen, organikusan megoldani nem tudja. A hajlék a legkisebb és legmeghittebb emberi közösség kerete, hordozója, Mennyire el kell vonatkoztatnia önmagát annak a tervezőnek, aki egy tőle legtöbbször idegen életformák között élő családnak tervez otthont. Nem önmagát, hanem az embert, a magyar parasztot kell néznie, annak világába kell beleélnie magát, észjárása szerint kell az alaprajzot s a ház minden részletét kialakítania. Ezt teszi-e?

Aki meg akarja érteni az ONCsA-házakba költöző embereket, annak vissza kell kísérnie őket oda, ahonnan jöttek, a szörnyű, emberhez nem méltó odúkba, oda ahová nem vezethet el se betű, se könyv, se kép, hanem csak a

közvetlen tapasztalás lehet útmutató. Meg kell figyelnie őket, amint szükös motyójukkal megindulnak az új hajlék felé, amikor először lépik át a ház küszöbét s hajtják nyugovóra a fejüket. Meg kell ismernie a gyermekeket, akik eddig ott aludtak el, ahol éppen ledöntötte testüket a fáradtság, akik nem ismerték a külön ágy fogalmát. Látniuk kell a gyermeket, amint kibújik az odúból s azon bozontosan indul el az iskolába... Nyitott szem, feltárt szív és felkaroló lélek nélkül megismerni őket nem lehet.

* * *

Az Országos Szociális Felügyelőség (mint az Alap legfőbb szerve) élénken foglalkozik a fent vázolt helyzetkép teljes feltárásával és a megsegítés módozataival. Láthatunk is már országszerte igazán szellemes térképeket, grafikonokat, statisztikákat a megsegítés kézzelfogható adatairól. Nagyon nehéz azonban kimutatni, hogy *a lelkekben milyen változások, milyen arányú fejlődés történt.*

Bennünket itt elsősorban ez érdekel, különös tekintettel az ONCsA országos arányú bajléképítő munkájára. Az építészet szerepe áll előttünk, mely a múltban is csodákat műveit s szerepe ma is lényeges. Mit rejt magában a most pusztuló Olaszország? Mi volt egy kölni dóm?... egy reimsi székesegyház és a többi nagy alkotás, a lelkek formálása szempontjából?

De úgy vélem, hogy *nemcsak a nagy művek lenyűgöző hálásával kell számolnunk.* Még egy rosszul megépített művészietlen templom negatív hatására hivatkoznom, amely csak bosszúságot, nyugtalanságot, elégedetlenséget vált ki a szemlélőből. *Éi az alkotó szellem tisztaságának hiányai a legkisebb polgári épületen is nyomban megérezzük s amit a műveltebb, a kifinomultabb szemlélő tudatosan észlel, az a primitív szemlélőben is megindít egy tudattalan alakító folyamatot.*

Közömbös lehet-e tehát egy ház építészeti értéke, amelyben sokszor egy életet töltünk el? Közömbös lehet-e azok számára, akik sok száz esetben földbevált lyukakból

bújnak elő, hogy birtokukba vegyék a fehéren ragyogó új hajlékot. Milyen volt a régi „otthonuk“, amelyben évekig, évtizedekig meghúzódtak? ... Mint a pincék? Nem. Roszszabbak, sötétebbek, levegőtlenebbek, nedvesebbek. Mint egy krumplisgödör, melybe a gyerncek is irtózik lemászni, mert békák ugranak mezítelen testére. Sok ezerre tehető azoknak a családoknak a száma, akik azelőtt putriban laktak. Hiába rajzolnók le, hiába írják körül, a ceruza, a toll megszépítené a valóságot. Néhány földbevert, tüzelőfából kiválogatott husáng, melyet a hajlékért, a fedélért küzdő atyai kéz vesszővel befont és sárral betapasztott. Egyetlen helyiség, nem sokkal jobb, mint a földbevált lyuk. Ez az egy nyomorúságos odú a konyha, a háló, az ebédlő, a mosókonyha, a lakószoba, a felnőttek és gyermekek lakóhelye, ahol a születéstől a haldoklásig az egész élet, minden mozzanatával az összezsúfolt család színe előtt zajlik. Sok ezerre és sok tízezrekre tehető a bérelt szobácskában, vagy jobb esetben szoba konyhában lakó sokgyermekes családok száma. Hogy ezek a „jobb“ esetek mit jelentenek a valóságban, álljon itt egy 9 gyermekes család helyzetképe, mielőtt az ONCSA házba beköltöztek volna:

Gépkocsival sem tudtuk megközelíteni a helyet, ahol a ház állt. Gyalog mentünk. Félábszárig sárosak, vizesek voltunk mire odaértünk a rogyant, szalmatetejű, mintegy 80 éves vályogépület elé. A zsupp, mint fedélanyag, már csak vendégként lübegett a korhadó szaru-husángokon. Kívül egy kis ablak, melynek magassága: 60 cm. szélessége: 40 cm. Rozzant ajtó, melyet nem lehetett teljesen betenni, mert hiszen a falak úgy álltak, mint mikor s megrokkant öreg magyar a nehéz vizes kupát cipeli. Konyha, melynek világosságot csak a nyitott ajtó engedett. Szoba, melynek illatát kibírni gyakorlott orrnak is nehéz volt. A konyha másik oldalán a másik szoba, de abban már másik család lakott; 20 személynek főztek a közös konyhán. Belső méretek; a konyha háromszor 2 méter, a szoba háromszor 4 méter.

Emberi lakás! Ehhez hasonlót csak akkor láttam, amikor magam is olyan cselédházban laktam, ahol *egy konyhán nyolc család tűzhelye égett* s az egy konyhából nyíló négy szobában lakott a nyolc család. De az különb volt, mert nem ázott be. Nem hevert a földön minden elképzelhető edény, mely az olvadó hólevet felfogta. Ebben a szerény szavakkal vázolt szobában és konyhában pedig lépni sem lehetett az edényektől, melyeket a boldog állapotban levő édesanya szétrakott. Alig maradt edény a szagáról nagyon szerénynek ítélt ebéd főzéséhez, mert a főzőedények is a hólevet fogták fel. Melléképület? Semmi. A szobából kiszorult sok apró, magyar gyerek a ház végén, az eresz alatt guggolt, amikor odaértünk.

Ilyen „életformából“, ilyen „otthon élményekkel“ lép a házhoz juttatott családok tekintélyes százaléka új otthowba, Nyilvánvaló, hogy a különbség, a legszerényebben megépített házakat nézve is óriási. A ház valósággal új életformái tertmt számukra s lehel mondani gyökeresen átalakítja őket emberi mivoltukban. Tehát nemcsak külsőségekben, hanem a szellem és a lélek világában is,

Ezen az úton még nehezebb nyomon követni az átalakulást. A magyar parasztot mindenki úgy ismeri, mint aki nem szereti magát megmutatni, kitergetni. Zárkózott, kitárulkozni nem tud s ha mégis ad magából valamit, azt mindig igazi lényéből adja. Ezt azonban nem szívesen teszi, úgy kell ellesni titkait, amikor *nem* veszi észre, hogy leikébe látunk. Nagyon kevesen vannak, akik érdemet szereztek legbensőbb világának mégis mérésére. Nem csoda, hiszen akik eddig beléjük láttak, legtöbbször a maguk számára s az ő kárukra használták ki tapasztalataikat. Fokozott mértékben igaz ez a mezőgazdasági munkásságra. Sorsából következik zárkózottsága. Pária sorsából. Ritkán szól s ha szól faragatlanul jön ki szájából a szó, amely sért minden hiúságot és mondvacsinált tekintélyt. S ha gondolat villan meg szavaiban valami nyersen és tömören kimondott igazság,

a kimondott szó hamarosan szélsőséges jelszónak minősül így burjánzik fel a zárkózottság lefojtott világában a keserűség. A kettőt elválasztani aligha lehet. A keserűség az anyagi és a szellemi vergődés szüntelenül felbukó rossz szájaíze, A zárkózott, keserű ember ökölbeszorítja a kezét akkor is, ha az égre néz. Milyen lehet*egy ilyen ember lelki élete, gondolatvilága, amíg az anyagi nyomorúság leküzdhetetlen akadályként áll útjában, amikor *semmi kilátása arra, hogy valaha is magáénak mondhasson valamit?* Csak ez képes erről képet alkotni, aki maga is élt hasonló helyzetben, megtapasztalta, milyen emberi állapot az, mikor a két dolgos kéz „hozama“ máról holnapra sem ad életbiztonságot. Hajnaltól késő estig dolgozni főtt étel nélkül, éhségtől szédelegve fogni a kapa, a kasza nyelét, tartani az ekét, hányni a kévét, nyelni a cséplőgép porát, emelni a mázsás zsákokat... Álljunk csak meg mellettük, mit árul el a tekintetük? Legtöbbször semmit... Amikor a sorsukat éltem magam is, akkor is csak ritkán fakadt ki belőlük a sok keserűség s Csak akkor, ha úr és gazda nem hallotta. Felszakadt belőlük az átok nemcsak az égre s a földre, hanem önmagukra is. Felsorakoznak emlékezetemben egyenkint: a keserűek, a káromkodósak, a duhajok, fel-fel szakadva egy-egy pillanatra egész, sebes, beteg lelkük. Este, amikor a pihenés helyett megindult a gondolatrajzás a homlokok mögött, az arcvonások még élesebbek lettek, vágtak, metszettek a kemény arc élek, a kiugró csontok. S mi várt rájuk „otthon“? Nyugalom? A rosszul fejlődő, vánnyadt gyermekek, elnyűtt asszonyok keshedt mellén rágódó csecsemők sírása fogadta őket; a panaszos szó a magát halálra dolgozó asszony ajkáról... S aztán a menekülés el, messze a nyomorúságtól., a kocsmába, a mámorba, mely előbb-utóbb a szenvedély átkával veri meg mindahányat. S azután jön a többi kérlelhetetlen sorrendben; betegség, orvos, patika... S mindehhez hol a pénz? Nincs. Nincs, aki segítsen, . .

Az 1914—18 as világháborút követő évek elhagyott

magyarjának a lelke volt ez. De az évek múltak s az ember sorsa mintha fordult volna. A 20-as évek elején kiosztott házhelyek már némi csillapodást eredményeztek. A megsegítés elve kezdetben valahogy így hangzott: „tulajdont adni mindenkinek, hacsak egy parányit is.“ A kiosztott házhelyeken megindult az ellenőrizetlen s minden irányítás és segítség nélkül emelt házaknak az építése. A megsegítésnek ez a módja hamarosan csődöt mondott. Az árvizes esztendőben még a régi házakból sem dőlt össze annyi, mint ezekből a nagyrészt FAKSz kölcsönből épített házakból. Hiszen jó volt a kölcsön s nem túl drága, de a pénzből rossz és stílustalan házak tömege épült. Az a körülmény pedig, hogy a kölcsön behajtása nem volt elég szigorú, a megsegített embereket könnyelművé tette s a segítő kéz végül is átokként nehezedett az emberekre. A célt nem érték el, az embereket sem boldogabbá, sem gazdagabbá nem tették s a reájuk szakadó terhek miatt anyagilag és lelkileg visszazuhantak oda, ahonnan jöttek, vagy talán még mélyebbre. Ha ez nem volt is általános jelenség, mégis tény, hogy jó hatást nem váltott ki. Ennek a megsegítő, felemelő munkának embert nevelő s átalakító hatásáról aligha beszélhetünk. A kiáltó hibát akkor vettük észre, amikor ugyanazokon a telepeken felépültek az első ONCsA-házsorok. Itt már gondoskodás történt arról, hogy a múlt hibái meg ne ismétlődjenek s elmondhatjuk, hogy a már felépült tízezer ház és az évenként mind tökéletesebben épülő új házak ezrei egy olyan átalakító folyamatot indítottak el, melynek hatásai még beláthatatlanok.

* * *

Nem feladatom e fejlődés egész távlatát áttekinteni. Az embert kell nyomon kísérnem azon az úton mely *az odúból az új hajlékig* vezetett, közeletről nézve és ellesve hét köznapi életének apró mozzanatait.

Láttuk őt földbevájtt odvában, láttuk a putrikban és a nyomorúságos tömeglakásokban, ahol takarítani sem kellett,

mert nem is lehetett. A hajlék nem nyújtott védelmet még az időjárás viszontagságai ellen sem, a szél behordta a port, az utca szemetét, a nádtetőről lecsurgó hólé beszennyezte az ágyneműt, az edényeket, sárban topogtak a „szobában“ is. Ennek az embernek nem volt otthona, családjának fészke, nem volt *háza* s így a *haza* fogalma is elvesztette jelentőségét üzött életében Sokszor csak állatnak mondható ösztönös életet élt és elfordulása mindentől, ami szent, amit emberi eszménynek nevezünk, nem is volt tudatos vagy szándékos,, inkább valami homályos és fásult közöny, mely *hajléktalan, kivert életéből következett.*

Szemmel látható, miként oldódik fel ez a fásult lélek az új otthonban. Hogyan melegszik ismét össze a család, hogyan élednek fel az emberi kapcsolatok. Jönnek az ismerősök, a látogatók, a családok, akik éveken keresztül be sem léptek a másik odújába, megszemlélik egymás otthonát... Az élet emberi formákat ölt. Nyugodt emberi szavak lesznek úrrá ott, ahol eddig csak hangos durvaság hallatszott. Az új ház tisztaságra kényszeríti az asszonyokat. Szégyen, ha a simára gyalult deszkapadló mocskos, ha tisztátalan az ágynemű, A fehérre meszelt világos szoba, nem tűri a rendetlenséget. A birtoklás tudata ellenállhatatlan kényszerrel takarékos-ságra, fillérek összerakására, gyarapodásra kényszeríti őket. A szép házak új tulajdonosai már megbecsülésre, jóhírre vágyanak, féltve őrzik a család becsületét. A régi kifogásoknak már nincs alapja: „ . . . ebben a nyomorúságos lyukban semminek sincs helye, hát hogyan tartsak rendet... kint megöl a tél hidege, bent megesz a gőz, nem lehet itt se tisztálkodni, se takarítani, se mosni...“ Az új házban ott a mosó- és mosdó fülke, a nagy szoba mellett a hálófülke, a betonozott, világos lakókonyha, benne a tűzhely, a szobában a sütőkemence... együtt az egészséges emberi életnek minden előfeltétele. Megszűnt a nyomor, a kitagadottság felelőtlensége, a család már figyelő szemek között él. A családfőtől számonkérlik a vasárnapját s rossz híre megy

ha templom helyett korcsmában tölti az idejét, hiszen ez már méltatlan ahhoz az emberi ranghoz, amit az új otthon láthatóan megszerez minden házhoz juttatott családnak. A gyermekektől számonkérlik az iskolát, a tanulást... Hazudni nem lehet, az erkölcsi kényszer megteszi hatását.

És milyen más kép fogadja a hazatérő gazdát. Házába most már valóban *hazatér* s tekintete a reménytelen nyomor helyett körüljárja a nagy portát, már gondja van a szemétdörrre is, a disznóól tisztaságára, a kerti veteményekre, számbaveheti baromfiat, benézhet istállójába. Otthonmaradt nagyobb gyermekeit van mivel foglalkoztassa, van mit számonkérni tőlük. Aztán befordul a konyhába. A tornácon leverheti magáról a port, csizmájáról a sarat. Bent leteszi a kabátját van helye, a mosófülkében ott a mosdóvíz, félrevonulva tisztálkodhat. A szobába lépve a hálófülkében hallja a korán lepihent gyermekei motozását. Vasárnap megvizsgálja a göncét: elmehet-e benne; azelőtt nem törődött külsejével, minek az, ki tartotta számon, hogy ő a világon van. Az asszony keze is serényebb lett, öröm a munka, van már láttatja a dolognak. A lakásban le lehet ülni, asztal köré gyűlhet a család beszélgetni, tervezgetni... Van miről, az út megnyílt előttük s ha szorgalmasak, alig 1—2 esztendő s már a 600 négyszögölön túl néz a család. Először egy holdacska, hol megterem a krumpli, a kukorica, azután a többi. Hamarosan a melléképület emelésére készülnek, istállót bővítenék az új üszőnek ...

Így lesz az új hajlék az új élet elindítója. így van ez a házhoz juttatottak nagy százalékánál. Van férgese is, de az elhullik. Az eredmény hol előbb, hol később, de jelentkezik.

Az új hajlék kényszerítő hatása elől nem lehet kitérni. Az új házban életparancs van, ennek csak engedelmeskedni lehet, vagy visszahullást a megsemmisítő nyomorba.

Felmerül a kérdés: helyes-e az az út, amelyen az ONCSA jár? Helyes-e házépítésének mai módja? Többfelől

halljuk: nem ilyen házakat kell építeni, ez primitív, de vízvezetékes, fürdőszobás s mi több: központifűtéses házakat, Mondják, hogy az ONCSA házai nem korszerűek, csupán egy kissé feljavított formái a régiek. „Mű parasztházak“ — ahogy bizonyos építéskörökben elnevezték.

Két körülményt nem szabad s nem is lehet figyelmen kívül hagyni: a magyar szegényember természetét és általában a természet rendjét.

Nagyon vigyáznunk kell, mert *a felemelés módszerében és mértékében olyan is lehet, amit az emberi lélek nem bír el.* Tiszteletreméltó minden törekvés, mely a szegény embert ki akarja emelni az emberibb, korszerűbb életformák közé, de a törekvéseknek alkalmazkodniuk kell a *magyar szegényember* természetrajzához. Tagadhatatlan igazság, hogy csak egészen kivételes esetekben bírja el az emberi természet a nagy ugrásokat, Senki sem ém ezt annyira, mint az, aki legalsóbb néprétegből küzdötte fel magát szelleme erejénél fogva, A küzdelem nagyon sok esetben derékban iöri magát a küzdő embert. Gyengeségük megállítja őket félúton, s bár vágyaik nagyok, eredményeik kicsinyek maradnak, S mi következik ebből? Újabb elégedetlenség és lázongás, amiből így is elég jutott a magyar életnek.

Figyeljük csak meg a faluról fővárosba szakadt szegény magyarokat, akik — jobb esetben — mint házmesterek, vicék és altisztek élnek a nagyvárosi bércaszárnyákban. Mit jelent nekik a fürdőszoba és a WC? Emberi mivoltuk átalakulásában nem sokat. Szívesen emlékeznek vissza a gémeskútra s talán még a ház végén meghúzódó napos árnyékszékre is, amit éppúgy ki súrolt vagy kimázolt szombatontként, mint a szobáját. A falusi élet meghittségeinek még nyomorúságos viszonyok között is van valami varázsa. *A szegényembirt attól az életformától ami emberi lényegéhez tartozik, nem szabad elszakítani, hanem ugyanabban kell fokozatosan fejleszteni és tökéletesíteni.*

Nem akarok itt élesen vitába szállni azokkal, akik már

szemtik előtt látják az Alföld tanyavilágának az eltűnését és a sok szétszórt tanya helyett képzeletben már felépítették a 20—30 családot magábafooglaló, központifűféses, minden nagyvárosi kényelemmel berendezett lakáskaszárnyákat. Építsék tovább a képzeletükben, de ne a valóságban. A föld embere a földé marad. Vannak és mindig lesznek, akik képességeiknél fogva elszakadnak a földtől, az eke szarvától, de ezek mindig kis százalékát képviselik a nagy tömegeknek. A többség ott marad, ott is kell maradnia, hiszen a magyar élet megtartó erőit nagy százalékban ők képviselik.

Vájjon azok, akik az üvegfaías palotákat varázsolnák a pusztákra, ismerik a föld emberérik életét? Nem tudják, mert nem tudhatják. Ha tudnák, akkor odaállnának igézi népszerűtetükkel azok mellé, akik a puszták népét, a föld emberét úgy akarják erősebbé, értékesebbé tenni, hogy a *sajat, a természetükhöz tartozó világot* teszik szebbé és tőkéletesebbé.

* * *

Megkíséreltük megmutatni, kiknek, milyen körülmények között élő, milyen lelkületű rétegek épít a magyar építész új hajlékokat. Láttuk, hogy nekünk nem az embernek, a felismerhetetlenül széjjelhulló porszemeknek kell otthont építenünk, hanem a *szegény magyar embernek*, itt, ezen a helyén a világnak, ebben az időbeli és térbeli tájban, földrajzilag és népileg meghatározott, legmélyebb, legelhagyatottabb rétegeknek. Az építész, aki ezt a világot nem ismeri, a házba költöző emberek életét csak messziről és felületesen szemléli, a modern építészet, a technika legnagyobb vívmányaival sem lesz képes igazi otthont, meleg emberi hajlékot építeni az otthontalan, szegény magyaroknak.

Soltész Jenő.

Sorsunk és építészetünk.

1.

Alig száz esztendeje hordja történelmünk a magzatot; Lechnerék után egyszer már elvetéltük, a gyermek meghalt, mielőtt megszületett volna. A vajúdas ismét megkezdődött: mi lesz a magyar építészettel, lehetséges-e, kell-e magyar formanyelv; kinek van igaza, a népi magyarnak, vagy a városi európainak, a modern civilizátornak, vagy a hagyományba kapaszkodónak? Meglepően sok az ellentmondás, a félreértés, a fogalomzavar, de egy bizonyos: a magyar megmaradásért folyó szüntelen szellemi harc új hulláma dobta felszínre építészetünk ügyét. Megsokasodtak a kis nemzet boldogulásának feltételei; minőségi harcunkat sz építés szellemi és gyakorlati fegyvereivel is meg kell vívnunk,

A magyar építészet is magyar sorskérdés.

Illyés Gyula beszél arról, hogy az ország már sokszor tápraugroít az *irodalom izomzatával*; mi itt a *csontozatról* beszélünk, az építészetről, mely utolsóként porlad el a kultúrák temetőjében. Kultúránk alkatában növesi zavarok vannak: a csontozat fejletlen, nem nőtt összhangban az izomzattal. A nemzet egyenletes fejlődéséből négy évszázad hullott ki, a szellem hosszú ideig csak az irodalomban élt, volt nyelve, formanyelve ma sincs. Amit vésővel, vakolókanállai elmondhatott, a korabeli irodalom arányai mellett majdnem jelentéktelenek. Nem csoda, ha a probléma már a bőrünket égeti.

2.

Mi az örökségünk, van-e építészeti hagyományunk, mely parancs és ihletés, talaj, hol megkapaszkodjunk vagy mindent legelől kell kezdenünk?... Az olasz hagyomány már a vasbetonba is felhúzódott; a mi vasbetonunk hová ereszti acélgyökereit?

Látható, ujjainkon számlálható műemlékeink kevés hírt hoznak népünk építőtudományáról. Első összefoglaló építészettörténetünk is csak néhány éve jelent meg s ez is nagyrészt a korabeli okmányok leírásaiból alkot képet építészetünk nagyobbik feléről. Porból és hamuból kotorjuk elő az alibit. Díszletekkel övezzük a kicsákányozott köveket, romkerteket építünk s kőmúzeumokba gyűjtjük a megsemmisült épületek törmelégeit. Építészetünk sírját hamar megásta a történelem, de így is tudjuk, hogy mesterei olaszok, franciák és németek voltak. Természetesen mi is együtt örülünk a kutatókkal, ha itt-ott magyar mester keze nyomára bukkannak, de azt ki kell mondanunk őszintén — anélkül, hogy kételkednénk a magyar nép építészeti képességeiben, — hogy *a magyarság nem volt, mert nem lehetett építő nép*. Sorsa téglahordásra kényszerítette idegen célok és mesterek szolgálatában. Nem ő volt a hibás; Bethlen Miklós kastélyáé szolgásodban is remekelt. A saját házai meg éppen most tanítják építésmérnökeinket a szerkesztés és formaalakítás magyar alapelveire. Mégis építészettörténetünk legfontosabb tanulsága számunkra az, hogy a viskóját tömő, nádból, sárból és giz-gazból feje fölé födelet húzó magyarságnak nagyon kevés szerepe volt a királyok, papok és főurak hatalmi, liturgikus, pompakereső, az ő létfeltételeivel mit sem törődő építkezéseiben. Még közvetett építészeti szerepe sem ad vizsgálatást, csak az ösztöne, amit most nyomozunk lázasan a kezeügyéből kikerült házakon.

Elfogadhatjuk a tételt, hogy építészetünket mégis csak a magyar élet egyetlen más népre sem jellemző történelmi, társadalmi, emberi tényezői alakították s az így formálódott

építészet mégis csak más mint a többi. A számonkérésre azonban, amit Ady fogalmazott meg, az építésznek is felelni kell: «... Fogunk-e itt valaha is affélet csinálni, (amit mostanában különös nagy erővel csinálnak a népek,) ami *nem csak más, mint más, hanem olyan, mint a lelünk?* . . .“ Ne féltse európaiságát, Ady sem féltette. *Magyarság és kultúra, magyar élet és magya építései: egymást feltételező fogalmak.* Minden mellébeszélés e tétel megtagadásából következik. Nem lehet teljes önálló és minden megfojtó erővel szemben védelmet jelentő a magyar kultúra, a magyarság magyar építészete nélkül. A teremtésben és történelemben kapott szerepünket az építészetben is meg kell valósítanunk. Nem a sovinizták vak, merőben öncélú és fontoskodó buzgalomával, hanem az eleve elrendelésben kapott parancsra, mely bennünket életünk minden megnyilvánulásában, tehát építészetünkben is magyarrá kényszerít. Az építészet nemcsak hordozója» hanem jelképe is az emberi életnek s ha niccs minden ponton szerves kapcsolata a kultúrát formáló szellemmel és lélekkel, elsorvad, vegetál és romboló reakciókat szül. Amiről Ady beszél, nem elzárkózás és betokosodás. A házorganizmusban működő kéttámaszú tartó statikai szerepét is a körülötte dolgozó épülettömb terhelő, hajlító, szakító, csavaró erői határozzák meg, *GZ összeomlás ellen mégis a saját szerkezeti törvényeivel védekezik*, a körülötte dolgozó erőknek a saját szerkezetével áll ellent s a nagy konstrukció egyetlen más képlete sem helyettesíthető be saját egyenletébe. Figyeljük, ismerjük és közvetítjük Európát, de sajátos szerepünk „statikai törvényeiről“ nem mondhatunk le az összeroskadás veszélye nélkül Csak ezért s csak ilyen módon akarunk nemzeti építőművészeiét.

3.

Az önálló nemzeti fejlődés századaiban, a XVII., a XVIII és a XIX. században, — mint ezt egyik fiatal történészünk mostanában kifejtette,¹ — a magyarság elvesztette

¹ „Sorsunk“ III. évf., 8. sz. »Város, nép, irodalom.«

önálló nemzeti fejlődésének minden feltételét. Nyugaton négy évszázad viszonylagos politikai és társadalmi biztonsága őrzi és segíti a nemzeti erők kibontakozását. Magyarország újkori fejlődésében a magyar nép nemzeté fejlődésének úgyszólván minden feltétele hiányzott. Nem volt önálló és védő politikai szervezete, hiányzott a nemzeti király udvara, a magyar erőket összegyűjtő és szétsugárzó főváros. A magyar ipar és kereskedelem s ezzel együtt a független és gazdag magyar polgárosztály kialakulása elmaradt. Európa eszme» áramlatai a nemzeti erők megfojtására épülnek intézményekbe: az abszolutizmus nálunk paralizálja a nemzeti «rőket a XIX. századi liberalizmus nem a népi erők ki' bontakozását szolgálja. A tájat és népet városaink csak töredékesen képesek „történelmi képletet kifejező“ egységbe építeni. Nemességük és parasztságunk nem lesz nyugati értelemben város lakó, városi kultúrát építő elem.

A városépítésből kiszorult magyarság és a várost építő, nagyrésztében nem az alsó néposztályból, a mélymagyarságból kikerülő polgárság párhuzamát kell felismernünk a mai népi és urbánus ellentétekben. A nép, vagy Szabó Dezső szavaival, az állambirtokos faj helyzete nem sokat javult, szerepe alig növekedett. A polgárság helytállott ugyan az ellenforradalomban, a konszolidációban, de *meddő maradt a kultúrában*: Lillafüreden palotaszállót, Szegeden dómteret épített, Herczeg Ferenczet az Irodalom, Dohnányi Ernőt a zene fejedelmévé koronázta s a neobarokkot magyar építőstílusnak nézte. Az ország ismét az irodalom izomzatával ugrott talpra. Ami súly a mérlegen: a nép az irodalmon keresztül vetette oda. Adytól Veres Péterig, Illyéstől Sinka Istvánig, Szabó Dezsőtől Németh Lászlóig géniuszaink mind a népi szikla Mózesei voltak. Az író kivágta magát a fojtogató légkörből, az építész pácolódott benne. Szürke soraiból csak egy Lechner emelkedik ki, az is inkább a programjával, mint épületeivel és egy Kós Károly, akit az idegen megszállás szorít az irodalomba.

A városi építészet teljesen elszakad a magyar szellem, program, utópia forrásaitól. Országgyűlésünk palotájához Steindl a holdból hoz gótikát, Széchenyi Tudományos Akadémiáját a berlini Stüler építi meg. Yblnek, Schuleknek, Pollaknak, Hauszmannak mi kapcsolata lehetett Arany, Vörösmarty, Petőfi szellemiségével? S hol lelünk Wälder, Förc, Rerrich, Petrovác műveiben Ady, Szabó Dezső, Móricz Zsigmond szellemére. Kós, Medgyaszay, Zrumeckzy, Arkay műve csak egy-egy kísérlet, elszigetelt jelenség, kuriózum a másként gondolkozó, másként építő, törekvéseiket gyanakodva figyelő magyar világban. Mozgalmukat az első világháború, majd Báihlea István Magyarországá megfojtotta. A csontozatot angolkór emészti, műlábakon biceg e korszak építészete. A neobarokk ortopéd professzor, a Sachlichkeit műtősei mesterkednek a beteg körül, és a kuruzslók hada, akik forma nadragulyával kezelik a haldoklót. Ebből az építészetből nem hogy kiveszett, de benne sem volt a lélek, mely a nemzetet talpraugrasztó irodalmat táplálta bő forrásaival.

Túlzás-e, ha azt állítjuk, hogy romjainknál, vértelen városi építészetünknel, a jövő magyar építészete szempontjából jelentősebb Szabó Dezső látóhatára és Németh László minőségi forradalma? *Az építészet elsősorban neu forma-probléma, hanem a szellemi magatartás kérdése. Forma-örökségünk fontoskcdásra, játékra, sílust koholó mesierkedésre készet, a szellemi örökség: magatartásra.* Látjuk, hogy még a nyugati építészet gazdag formaöröksége sem talaj az új építészet kiműveléséhez. Nálunk pedig még a lehetősége sincs meg annak (megóvott ettől a török, tatár), hogy klasszikus formavilágunkat átkölsük a vasbetonba. Stílust a népi formák átültetésével sem teremthetünk. Még építőtechnikai hagyományunk sincs, építőmesterek, akik négy, öt, tíz nemzedék mesterségbeli érzékét hordoznák idegeikben. Nincsenek iskolát teremtő céheink, tudást fortélyt, rutint örökítő mesternemzetségeink. Betont keverni, vasat szerelni, vakolni

megtanultunk ugyan, mégis mindent előről kell kezdenünk: a szellemi magatartásnál.

4.

A XIX. század általános európai építészeti válsága nálunk a világháború utáni évtizedek építészetiében kulminált. Lechaerék kísérletének gyors felszámolása és a „stílus-mandarinok“ utolsó felvonulása *után* jön a modern technika ellenforradalma. Remélhető volt, hogy a gépesített építészet kivezeti tervezőinket a stílus-hínárból; ki is vezette, de már az első lépéseknél elvették az utat. Jellemző e korszakra Petrováczi városatyja építész kirohanása a pasaréti modern templom „szovjet stílusa“ ellen, azé a Petrováczié, aki templomok sokaságán követi el a klasszicizáló impotencia legsúlyosabb elferdüléseit. Ma már tudjuk, hogy Rimanéczy pasaréti templomának a szovjet jelentéktelen építészetéhez semmi köze, Sachlichnak sem elég észszerű s Arkay város majori templomának őszinte konstruktivitása mellett inkább a kompromisszum jellemzi. De az egyház is még sokáig Möller zsámbéki templom-utánzatát állítja példaképnek és a modern Prohászkanak emléktemplomot épített a Pantheont utánzó Fábrián Sebestyénnel. Wälder a Madách-téri bérházak „modern“ arányain még elhinti neobarokk emlékeit, amikor a korszerűség jegyében épült spekulációs épületek Mekkája, az új Lipótváros már áll. Bethlen még romantikus palotaszállót épített Lillafüreden, amikor a Bauhaus magyarországi írásítványai a Rózsadombon és környékén szétszórják Sachlich villáikat. A fordulat nem sok örömet hoz. A CIRPAC kiállításait, propagandáját a teljes kozmopolitizmus jellemzi. Az építész avant garde-isták nagyrésze nagy távolságban áll az ocsúdó értelmiség szellemi frontjától, a Tanú, a Válasz nemzedékétől. Kós Károly tetemén Gropius kell életre ő fogalmazza meg az új építészet „ideológiáját.“ A német szaksajtó Kozma Lajos műveiből ad különszámokat; a szeccsiós grafikától a Magyar Divatcsarnok ultrasachlich

homlokzataiig sodródó építész reprezentálja Nyugaton a magyar építészetet. A művészetfilozófiát Ligeti Pál hullámelmélete képviseli. Szaklapjainkban megjelenő művek nagyrésze idegen anyag vagy fizetett közlemény, A magyar gondolatért kiálló „Hajlék“-ot, (e füzetek ösét), egy korcsolyatréner rokonai négyszáz pengője indítja el reménytelen útjára. A magyarországi Sachlichkeit nem viszi többre néhány Le Corbusiert „utánérző“ épületnél. A modern szerkezetek és anyagok Krausz Gábor, Fenyves és Fried, Ginczler Hermans és társai kezén a spekuláció eszköze lesz. Ők rakják meg a főváros álmodern bérházait hangzatos nevű, de használhatatlan helyiségekkel (hall, garderober, tálaló, öltöző), a családellenes garszon lakások tömegével. És ez a lipótvárosi architektúra terjed, mint a betegség. Kis János postatiszt pestkörnyéki házában megjelenik az ablakokat összefűző vízszintes párkány és a sarokablak. A pallér mielőtt tervez, tanulmányi kirándulást tesz a Pannónia utcába. — Tervpályázataink körül a törtető harca villong. Pályázati szabályzatunk hibái miatt a zsűri döntései nem megbízhatóak. Az egymásba kapcsolódó S-ek, a díjakért szövetkező „rablók“ nem biztosítékai a magyar talentum érvényesülésének. A mérnöki kasára megszervezi az építőművészet Múzsáját, A műegyetem — az építészmérnöki tanszék egyik professzora panasolja — a művészettől messze fekvő mérnöki tanszék kategóriájába sorozza az építőművészetet. Az iparművészeti iskola építészeti szakosztályán pedig művészeti bonctan és „esti aki“ pótolja a mérnöki stúdiókat Az egyik rossz művészetet, a másik rossz technikusokat nevel. (A fejlett építőkéltúrák országában a technikai főiskola mellett mindenütt építőművészeti főiskolák is vannak.)

S mi épült vidékes Klebelsberg ötezer iskoláján, a szegedi dóm-téren, a debreceni egyetemen, a neostílusokban emelt állami középületeken kívül? A nép milliói meghúzódtak a nádtető alatt. Akik építkeztek: szabadjára engedték a kontárok rablógarázdálkodását, Bethlen nem

épített ONCsA házakat, a falu építészetét Szabó Dezső falujával sodródott, A Balaton körül Intézőbizottsággal védekeznek az ízléstelenség merényletei ellen, kevés eredménnyel. A városok környékén „dühöngő“-k épülnek, altisztek és kispolgárai eszeveszett rohammal hódítják meg a parcellázott területeket. Naszay Miklós hiába tárja fel megdöbbentő reprodukcióiban az engedélyező hatóságokhoz benyújtott (és engedélyezett) tervek szörnyűségeit, a magyar tájak szépségét tovább fertőzik a kastélytornyos viskók. Nagyközségeink és kisvárosaink főutcáin siralmas tűzoltólaktanyák, bankházak, kaszinók, baba-lakások, beszállóvendéglők épülnek. Még az új község-házak sem kerülnek el szomorú sorsukat. A MÁV építészeti osztályán akta-stílusban terveznek, A békéscsabai új pályaudvarnál, — (kogy csak egy jellegzetes MÁV-művet említsünk e korszakból) — megdöbbentőbb merénylet — nem a magyar, hanem min denfajta építészet ellen — alig akad Európában és széles e világon.

Mindez mire jellemző? *Semmiképpen sem a magyarság építőhajlamaira.* Ő bebizonyította nádfedeles házain, hogy van ízlése és bánni tud az anyaggal. Mindez társadalmunk organikus betegségeinek a tünete. A Palotaszállót és az ONCsA-házakat építő politika között kétféle társadalmi réteg, kétféle igénye dolgozik. De miféle belső átalakulás következménye lehet, hogy a római katolikus egyház üveg templomot épít a Szent-lélek tiszteletére, a református egyház pedig „Kálvinista Dómot“ az Ige hirdetésére? A római egyház elvesztette építészeti vezetőszerpét Az új építészet ott tört elő, ahol a kor embere: a kényelemteremtő technikában. A vasbeton és az üveg előbb szolgált az ember profán igényeinek s csak azután jött Perret vasbeton temploma, de ez is a gótikához nyúlt vissza ihletért. Nálunk párhuzamosan épült a Rezső-téri templom kupolás vakolt-reneszánsza és városmajori vas-, beton és üveg templom. És mi történt a katakombákra emlékező hit egy-

házával, a kis közösségben összebúvók lelki kohéziójával? Miért nyújtóznak monumentumokba, miért tágitják maguk körül a meghitt terét nagy csarnokká, amely a kicsi és erős gyülekezetet laza tömeggé puffasztja? Miért épített a pápai református gyülekezet barokk templomot két toronnyal? Talán azért, mert a pápai katolikus templomnak is két tornya van s úgy illik, hogy a templomnak valamilyen „stílusa“ legyen? Hová lett az erdélyi fatornyos templomokat építő kálvinisták lelke, amely úgy tudta megépíteni az Isten házát, hogy abban magyar emberségét is kifejezte? Nemzetünk, — amely az építészet szempontjából az építkező államot, egyházakat és polgárságot jelentette —, nem élt stílusformáló *életet*. Az építészet házak, paloták, hivatalok egész során illusztrálja az építkező emberek, egyházak és osztályok lelki válságát, szellemi zűrzavarát,

5.

E sorok írása közben érkezik Németh László (a füzet elején közölt) tanulmánya. Milyen világosan kimondja a gondolatot, amely felé ez az írás is tart. Templomokat építettünk a közönynek és — tegyük hozzá — hivatalt a papírmalomnak, egyetemeket a kultúrfőlénynek, lakóházakat a kereskedelmi haszonnak és villákat a polgári nosztalgiának. Nem a magyar holnapnak lendületet, hanem az agonizáló mának betegágyat,

Én abból indulnék ki, — írja — hogy a valóság sugallata és a legjobbak álma szerint *milyennek kellene Magyarországnak Jennie* s ennek a Magyarországnak kezdenék téglát vetni és bel ontot keverni. Új kultúrtájra szegezze az építész szemét s megmondja, *hogyan élhet a nemzet stílusalakító életet*.

A bankpalotát építő P. K., az Anysghivatait építő minisztérium, az üvegtemplomot és dómot építő egyházak nem jelölték ki az utat. A magyar építőművészet kialakításához úgy látszik nem ők adják a feladatokat. *Stílusala-*

kító feladatokat csak a magyar kultúra vitális erőit hordozó rétegektől várhatunk. Az új városodat építő parasztság a nagyvárosból vidékre húzódó, a szülőföld élményeihez visszatérő értelmiség, az ő színvonalára emelkedő kertgazdaság és mezőgazdaság — s nem utolsó sorban a tájak gér-iusza. Tehát a mély magyar rétegeket felemelő és szerephez juttató feladatok. *Az egérs országot újjá kell építeni* — írja Veres Péter s lényegében ugyanazt mondta: építészetünk sorsa kint az országban várhat új fordulatot az újjászülető falvakban, a sárházaiból kiemelkedő parasztság új életkereteiben. Természetesen az új feladatokhoz új építészek is kellenek, olyanok, akiknek nevét együtt emlegethetjük Németh László, Kodolányi János, Veres Péter vagy éppen Bartók és Kodály nevével. Az új feladat ki keli alakítsa a markáns arcélú magyar építőművészek egész sorát, akikben ma olyan nagy hiányt szenvedünk

6.

Ha innen nézzük a problémát, találunk-e jelentősebb építkezést az országban az évenként sokezer új parasztházat emelő ONCSA építkezéseinél? Bonczos Miklós idejében megakadályozta, hogy az állam sok millió pengőjével a kontárok hada pusztítsa el falvaink ősi szépségét. És megakadályozta azt is, hogy a nádtetős ház mellé a vasbeton vigye ki falvainkba a Le Corbusier-be szédült építészek „forradalmát”. Építészetünkben a népi gondolatot az ONCSA hívta életre, Ez a vállalkozás mozgósította építész falukutatóink egyre növekvő hadát» Feladatot adott a kezükbe s ezzel elindította a népi és urbánus ellentétek kirobbanását, majd az ONCSA házak körül támadt harc során megindult a vita építészetünk jövőjéről. Az ONCSA építkezések ügye sokkal jelentősebb, semhogy a bírálatot elkerülhetné. Véleményünket misem hallgatjuk el, bár éles ellentétben álunk azokkal, akiknek — mint mondják — elégük van belőle, Olyan országos arányú házépítésről van szó, amely alapvető kérdések

megvitatására ad alkalmat. Miért? a) A nem vízfejú városokat puffasztja tovább és ott épít, ahol építész századok óta nem járt, s azoknak épít, akiknek építészetünk fejlesztésében eddig nem jutott szerep, éppen ezért merőben újak a szempontja, b) Kikapcsolja a haszonra spekuláló, népünket eddig megnyomorító tőkét s mindenben a hajléktalan nép felemelkedésének szempontjaihoz igazodik, c) Felveti építészetünk eddig ismeretlen vagy elhanyagolható problémáit, szerephez jut a népi életforma, a népi hagyomány, a táj jellege. d) Az építész bekapcsolja a magyar társadalomfejlesztés, a szociális átalakulás munkájába.

A feladat jó választóvíznek bizonyult. Ha nincs is verespéteri értelemben vett népi építészetünk, a népi gondolat mégis betört a *gropius ideológiába* s egyszerre előhívta az ismeretlenségből az építész falukutatóinkat. Ma már az Országos Szociális Felügyelőség műszaki osztályán olyan kutatási anyag, áll rendelkezésre, amely túlszárnyalja Malonyaiék legvérmesebb reményeit is. Tóth Kálmánnak — aki bartóki szorgalommal már évtizedek óta gyűjti a népi építészet egészen ismeretlen tájairól a felvételeket — sikerült összegyűjtenie az összes magánkézben levő kutatási anyagot. Elkészítették a kutatómunka térképét s a még fekiölgozatlan területekre 1942-ben 20 kutató utat szerveztek, 4000 újabb felvétellel s számtalan felvételi rajzzal gazdagodtak az országban egyedülálló anyagot. Felvételek szerkezeti, alaprajzi és homlokzati adatokat tartalmaznak a legősibb magyar házakról éppúgy, mint az újabb időkben épült, jól sikerült népi épületekről. Az ő szemük már nemcsak a külsőségeken akad meg, hanem a házak, csűrök, istállók szerkezetébe, szételemezik az épületet legapróbb részleteire s megkísérlik adataik egybevetésével a népi ház sajátosságainak megfogalmazását. Eredményeik összegezeképpen tervezték meg az ONCsA háztípusait.

Az urbánus építész e háztípusok láttán horkant föl, Múparasztházak! — kiáltották Le Corbusier betonbérhá-

zainak árnyékából. S jött a vád: aki a népi házakhoz fordul, azért teszi, mert nincs önálló gondolata. Amit a nép a maga idejében és lehetőségei szerint jól megcsinált, azt ők túlhaladott időben és merőben más lehetőségek között rosszul utánozzák. Hamarosan be is jelentették az elkülönülést. Nyílt levélben közlik a népi építéssel, hogy alapvető és alkalmi vitákkal át sem hidalható ellentétek miatt velük közösséget nem vállalnak, ők is magyar építészeknek érzik magukat, de a népi házaktól a jövő építészetét befolyásoló hatásokat nem várnak. Egyetlen kitapintható valóság: Nyugat és civilizációja, Magyarra fordítva: a parasztságot a központi fűtéssel, vízvezetékkel, melegvízzel, fürdőszobával s a modern technika minden városi vívmányával, kell megajándékozni. Mégis a népi építészet tükre kellett ahhoz, hogy ők is felismerjék polgári és városi építészetünk súlyos válságát. A népi házak formatisztasága, őszinte észszerűsége és keresetlen anyagszerűsége döbbenti őket is a korszerűség jegyében épült, néhány éve még a jövő építészeteként ünnepeit városi házak mesterkéltné formalizmusára, öncélú anyagszerűségének, kiuzsorázott alaprajzainak torz eltévelyedéseire. Szembe fordulnak a népi építéssel, de Le Corbusier beton- és üveg utópiáin és a hirtelen előrangotott amerikai építészek egészen más szellemi és társadalmi éghajlat alatt tervezett sorházain kívül egyébre nem tudnak hivatkozni. A civilizáció korszerű építészetéért hadakoznak s nem veszik észre, hogy a népi építész sohasem hadakozott a korszerűség ellen. Azonban van egyfajta korszerűség — s a népi építész ebben ismerte fel a veszedelmet — amely úgy tört ránk, mint Bécs a századvégi Budapestre, mint fattyúja: a neobarokk vidéki városainkra, mint Fork stílusgyakorlata Szegedre és Lux romantikája Lillafüredre. Amit ők nyugatról hoznak nem több mint a *célszerűség* és a *kényelem*; s talán még az, amit Németh László szellemesen *anyagdölyfnek* nevez. De lám az „üveg dölyf”-öt Veres Péter máris megszényenítette: a magyar parasztnak nincs szüksége az üveg-

nek természetéhez, naphoz kapcsoló nagy falfelületeire, hiszen látástól vakulásig a napon ég és vakul, együtt él a természettel, neki a félhomály, az elzárkózás ad pihenést. Íme, egy új népi szempont, amely már nem Malonyaiék és Lechnerék szempontja. Az üveggel a természettől elszakadt városi ember nyitja ki otthonát „vissza a természethez“, tehát a városi életforma következménye. Csak rövidlító gondolkozás viheti ki ezt az elvet a falura. Ez a fajta célszerűség és korszerűség merő dogma, az a bizonyos papiros-gondolkodás, amire Veres Péter is hivatkozik, Nem az életet, hanem az elvet nézi s mindenáron célszerűségi törvényeibe szorítja az életet, amelyről már tudjuk, hogy egyáltalában nem „célszerű.“

Igaz, hogy a népi építész is sok dogmával terheli meg a hajóját. De legalább megtalálta a vizeket, amelyen evezni nem reménytelen. Az első lépések után nehezen teszi meg a másodikat, „Művészetbölcseleti fejtegetéssel“ kimutatja, hogy „a magyar építészeti fogalma szükségszerűen kell, hogy tartalmazza a magyar nép építészeti is. Miért kell ehhez „művészetbölcseleti“ okfejtés? Talán azért, mert Gerevich Tibor az ellenkezőjét állítja a Mi a magyarban, azt t. i, hogy *a magyar építészeti sajátosságát valójában történeti stílusaink rejtik magukban!*? A fogalomzavar teljes. Az urbánus nem hisz sem a népi építészeteiben, sem történeti stílusainkban. A történelem hisz az urbánusban, de átszűri előbb a Collegium Hungaricumok római és berlini szűrőm. A népi építész megkapaszkodik ebben a hállásban, de egy kérdésre még ő sem tud válaszolni: *akár történeti stílusainkból, akár a nyugati civilizáció építészeteiből, akár a népi építészeteiből: hogyan lehet, s tehetségesre egyáltalán, sajátosságosan magyar építőművészet?* Ezen a ponton egyelőre a népi építész is urbánusék utcájába tévedt. Tételt tétellel szegez szembe s ezeket megvédi még az élettel szemben is. Az első lépést megteszi, felismeri a parasztházak szépségét, megfogalmazza sajátosságait, kimutatja, hogy a „többi között“ ez is magyar építészeti, de a

második lépás megtételénél zavarba jön. Jól bevált formaelemekről beszél, ezeknek ismétlésétől várja a stílus megszületését, hiszen a görögök is ismételték oszlopaikat és párkányaikat... A „táji jelleg“-et egy ívnek vagy más formaelemnek unos-untalan ismétlésében látja. A parasztházat arányaiban átalakítja, de a tormaelemnél görcsösen ragaszkodik fotográfiáihoz. Képzeteiben nem lendítő erő a népi építészetben felismert sok szépség hanem horgony, kategória, dogma. A parasztház szépségének fogalmi jegyekkel meg sem határozható elvontságát igyekszik megragadni azzal, hogy külsőségek függvényévé teszi. (Tanácstalanságára jellemző az is, hogy felveti: „*művész énem megelőzi-e mérnök mívoltomat*“ s a tyúk vagy tojás vitában ki a tyúk, ki a tojás pártjára áll.) Ha népi építészek is ilyen mellékvágányokra siklanak, csoda-e, ha a kitérőkben a Máv népieskedő, tornácos pályaudvarokat épít? ... Csoda-e, ha a népi törekvések is formalizmusba süppednek, akár urbánusék mimikri korszerűsége, az egyik Le Corbusiert, a másik a parasztot licitálja túl. Mindkettő lehorgonyzott szellemi állapot; a népieknek azzal a nagy előnyével, hogy ők magyar talajban horgonyoznak. De csak horgonyoznak s nem gyökereznek; (virág a horgonyból még nem serkedt,) Márai Sándort, az urbánust kell ideidézni: ideje volna mindebből levonni a természetes következtetéseken; lényünket és lényegünket igyekeznünk megmutatni. *Próbáljunk végre őszinték lenni* s higyük el, hogy alkotunk és életünk szerezhethet nekünk legtöbb emberi rokonszenvet.

7.

Persze éppen az alkattal s az étellel van baj. Építészetünket majdnem teljes egészében az az „alkat és élet“ produkálta, amely Makkai Sándor diagnózisa szívet kisserű, eszménytelen felület, gyökértelen, lefelé fölünyeskedő, felfelé epekedő: Ennek a társadalomnak nem volt az élet lényeges kérdéseiben egységes állásfoglalása, ételteljes

egysége, azonos élettartalma, stílusos életformája. De nem volt még helyes önismerete sem.

Itt kell keresnünk a bajok gyökerét. A formaproblémákat önmagukban megoldani még egy új Michel Angeio sem tudná, neki is szüksége lenne az ihlető erejű társadalom lelki és szellemi hátterére, Az építészet sorsát minden időben az élet döntötte el, amit a ház falai közé terelt. Amit lehetővé tett, azt fejezte ki. Nagy, sodróerejű hullámok medrét ásta meg, eszményeket, a lélek és az ész nagy terveit szolgálta, korok és népek nagy vállalkozásainak épített hajlékokat.

A mi építészetünket még nem kapta el egy ilyen mindent magával sodró otszágépió hullám. Az építész apró, szétfolyó csermelyek, vadvizek és tócsák kubikusa volt. Nagyobb vállalkozásainak sem volt tiszta fedezete, nem a természetes és elemi erővel feláradó népi és nemzeti erők dolgoztak benne, legtöbbször mondvacsínált célok, erőltetett programok, nagyzolás, érdekszoídarítások önző hiúsága volt a motor. Olyan rétegek erőfeszítése vagy tobzódása szült itt építészetet, amelyek nagyvonalúságukban is kisszerűek voltak. Hiányzott — Kornis megfogalmazása szerint — a biológiai egybeolvadás, mely lelki és szellemi, tehát kulturális egészret tud létrehozni, a magyar öntudat, amely nem csak azt tudja *mi volt*, hanem azt is *amivé lenni akar*. A benne szunnyadó sajátságos emberi tulajdonságok még, csendesen vagy öntudatlanul dolgoztak a nyelvben, népi szokásokban, népművészetben, erkölcsben, jogi szabályokban, Majd a költészetben és zenében. Odáig nem jutott, hogy képet alkotva önmagáról, szent utópiák lázában, minden erejét egybe deltázó történelmi vállalkozásra képes lett volna. Ha idáig jutott volna, építészetünk betegágya körül ma nam tartanánk konzíliumot,

Képes lehetett-e ilyen vállalkozásra a liberalizmus vértelen terméke, a kis- és nagypolgárság, a pénzt és hatalmat magához ragadó idegenség, a kereskedelemben élretörő zsidóság, a vezető állásokba nyomuló asszimilánsok.

majd disszimilánsok, a felfelé epekedő, kuruzslók kezén megrontott, módos parasztság, vagy az altisztek kisszerű társadalma? Ha valakinek kedve volna építészettünket ilyen szempontok szerint megvizsgálni, talán a legtöbb adattal bizonyíthatná a magyar társadalom szervi bajait. Az építészeti felületi tünetekkel, pörsenésekkel, tályogokkal, himlővel, daganatokkal jelzi a szervezet megbetegedését.

8.

Arra kell megkeresnünk a választ, honnan jön, hol készül a magyar kultúra új korszakának s benne az új magyar építészettnek előfeltételeit megteremtő történelmi vállalkozás? Veres Péter egyenes beszéde jut eszembe: akárki ebben az országban akármilyen vállalkozásra szánja el magát, reménytelen minden erőfeszítése, ha kihagyja számításaiból az ország zömét, a szerepből kizárt parasztságot. Szabad-e más távlatban tárgyalnunk a magyar építészeti sorsát? A nyugati civilizáció letűnő világképe, Gerevichék stilizáló korszerűsége és az a fajta „népi“-ség, mely fotográfiáinál megreked: segíthet-e rajunk s építészettünkön? Mert sorsunk és építészettünk egy vágányon futott eddig is s fut ezután is. Láttuk, hogy az ONCsA, ez az első népi építészeti feladatokat kitűző vállalkozás, már első lépéseivel mennyire kiélezte építészettünk megtompult sorsproblémáit. Sorsunkat a nép sorsánál ragadta meg, nemcsak szociális, hanem építészeti síkon is. Az első enyhe lökés nyomában megmutatta, hogy népünk, alig indul meg jobb s méltóbb sorsa felé, alig cseréli fel sárházát a legigénytelenebb téglaházzal, máris sodorja magával a polgárház meddő tervezőjét s egymásnak ereszti azokat, akik vérbeli magyar probléma híjján forma·alchimiával foglalkoztak.

Van forma probléma is, de csak azután, ha már van tartalom, amely formát szül. Füzeteink következő számaiban forma problémáinkat is sorra kerítjük.

Csaba Rezső.

TARTALOM.

Oldal:

<i>Németh László: Magyar építészet.....</i>	<i>5</i>
<i>Karácsony Sándor: Magyar lélek-magyar építészet</i>	<i>18</i>
<i>Veres Péter: A parasztok hajlékáról</i>	<i>32</i>
<i>Féja Géza: Társadalom és építészet</i>	<i>46</i>
<i>Füsti Molnár Sándor: Szociológia és építészet.....</i>	<i>55</i>
<i>Soltész Jenő: A putritól az ONCsA házig.....</i>	<i>76</i>
<i>Csaba Rezső: Sorsunk és építészetünk.....</i>	<i>91</i>